

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG AMT
1993

FRA VIBORG AMT 1993

FRA VIBORG AMT 1993

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg amt

58. årgang

FRA VIBORG AMT 1993

er redigeret af

Paul G. Ørberg

under medvirken af

Morten Øllgaard og Henning Ringgaard Lauridsen

Lay-out og tryk:

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Trykt i 800 eksemplarer

ISBN 87235-11-0

Indhold

OLE FREDERIK STJERNFELT Perspektiver af pavillonliv på Borgvold	7
JENS JENSEN Viborg Bispegårds renovering i 1630'rne	40
BIRGIT LØGSTRUP Jord og mennesker i Vorde, Fiskbæk og Romlund sogne 1688-1800	54
JESPER HJERMIND Fisker Rasmus Berthelsen fra Kvols fortæller om sin barndom og ungdom	87
PAUL G. ØRBERG Drama omkring en kirkerestaurering – eller da Tapdrup kirkes søjleportal var i fare	105
HENRIK GJØDE NIELSEN Viborg i august 1943	130
Formandsberetning	140
Lokalhistorisk litteratur 1992-93	141
Regnskab for året 1992.	145
Lokalhistoriske arkiver	147
Årbogens annoncører	149

Forsidebilledet viser Tapdrup kirkes sydside med portalen og »det sorte hul« fotograferet af C. M. Smidt i juli 1910. Nationalmuseets arkiv. Se artiklen side 105.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Provst *Morten Øllgaard*, Viborg, formand.
Arkivar *Paul G. Ørberg*, Tapdrup, næstformand.
Rektor *K.J. Krarup-Pedersen*, Bjerringbro, sekretær.
Oberstløjtnant *Ingvar Musaeus*, Birgittelyst, kasserer.
Museumsinspektør *Hans Kruse*, Thorning.
Museumsinspektør *Marianne Bro-Jørgensen*, Viborg.
Domprovst *K. Gjesing*, Viborg.
Arkivar *Henning Ringgaard Lauridsen*, Viborg.
Genealog *Anton Blaabjerg*, Viborg.
De fire førstnævnte udgør forretnings- og økonomiudvalget.

Revisorer:

Kaptajn *Villy Jensen*, Viborg.
Major *J. V. Lund*.

Samfundets ekspedition:

Fru Else Hansen,
Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg
Tlf. 86 62 44 88.

Bidrag til årbogen

sendes til arkivar *Paul G. Ørberg*, Pramhusvej 6, 8800 Viborg.

Perspektiver af pavillonliv på Borgvold

At tage til Borgvold var for mange at tage på udflugt. I det følgende skal vi foretage en udflugt til en svunden tid, og det skrives fra et fjernt sted. Lidet havde mine aldrende forældre ventet at få en »efternøler« i 1938, og lige så forbløffende kunne det forekomme, at en orthodox munk i Grækenland skriver om restaurationsliv i Viborg. At det godt nok hænger sammen, skal jeg forklare om lidt. Men først anledningen til disse linier:

»Fra Viborg Amt« 1989 og 90 indeholdt artikler af Klaus Haubro om slægten på Brænderigården og 1990 også en artikel af Ole Degn om lystanlægget Borgvold i Viborg. De interesserede mig en del; for stedet var så at sige mit hjem, idet »Borgvold Pavillonen« fra 1927 til dens sid-

Salonsøen og den gamle »Salon« fotograferet af fotograf Chr. E. Jørgensen i 1895, før den store sals fuldt udbyggede skikkelse (med to tårne). Lokalthistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

ste sæson 1955 var mine forældres. Og forinden den tid var min fader i 20 somre i »Salonen«. Så gennem ham omfatter erindringen næsten et århundrede.

Min fader, Frederik Stjernfelt, var født 11. sep. 1889 på gården »Marianelyst« yderst på Viborg Søndermark, lige over for slægtens hjemsted Agerskov i Finderup sogn. Derfra kunne han fortælle ægte »Rævehistorier«. Hans forældre fristede endnu dengang hedebondens fattige lod: de ældre børn måtte sendes ud at tjene, fra de var 10 år; men som den næst yngste af syv kunne min fader blive hjemme til konfirmationen. Så kom han ind til Viborg, var bybud hos købmand Schram i Vestergade nr. 20. Da fandt han en vej, som skulle blive til et livs tilværelse på Borgvold: i 1906 begyndte han i »Salonen« som keglerejser (!). Fra 1907 var han tjener – kelner, som det dengang hed –, og fra 1910 første kelner.¹ Han hed dengang endnu Frederiksen til efternavn; dette ændredes ved navnebevis af 19. maj 1914 til Stjernfelt. En sommer (vist 1908) havde han værelse i den nordlige del af Brænderigårdens østfløj. Vinteren 1910 arbejdede han hos John Chr. Christensen i Borger- og Haandværkerforeningen, Gammeltorv.¹ Vintrene 1910-11 og 11-12 tog han til London, sidstnævnte gang også til Berlin. I London kunne tågen være så tæt, at man selv inde i stuen ikke kunne se hinanden. I Berlin var spørgsmålet ikke om vejret, men: »Haben Sie den Kaiser heute gesehen?« Vinteren 1912-13 var min fader Buffist på Preislers Hotel,¹ og dér var det, han fik øje på en smuk ung pige, som tjente i huset overfor, Sct. Mathiasgade 54, hvor bagermester Viggo Aalkjær (sen.) dengang havde forretning. Agnes Karoline Marie Andersen hed hun, født i Odder 25. Nov. 1894. De blev gift 22. nov. 1914 i Århus domkirke. Dette var det eneste år, min fader ikke var på Borgvold; for da ville han i stedet uddanne sig til fotograf,² et forsøg, som hurtigt blev opgivet. Fra 1915 må han atter have været i »Salonen« om sommeren, og om vinteren på Preislers Hotel. Mine forældre boede på førstesalen hos frøken Emma Block,³ villa »Volden«; ejendommen blev nedrevet, da Sct. Ibsgade blev udvidet sidst i 1960erne. Der blev mine to ældste brødre født. Efter 1920-23 at have boet Sct. Villadsstræde nr. 1, til venstre, blev mine forældres private bolig for resten af deres liv i Sct. Mathiasgade 76¹¹ ^{uv}. Man overnattede aldrig nede på Borgvold.

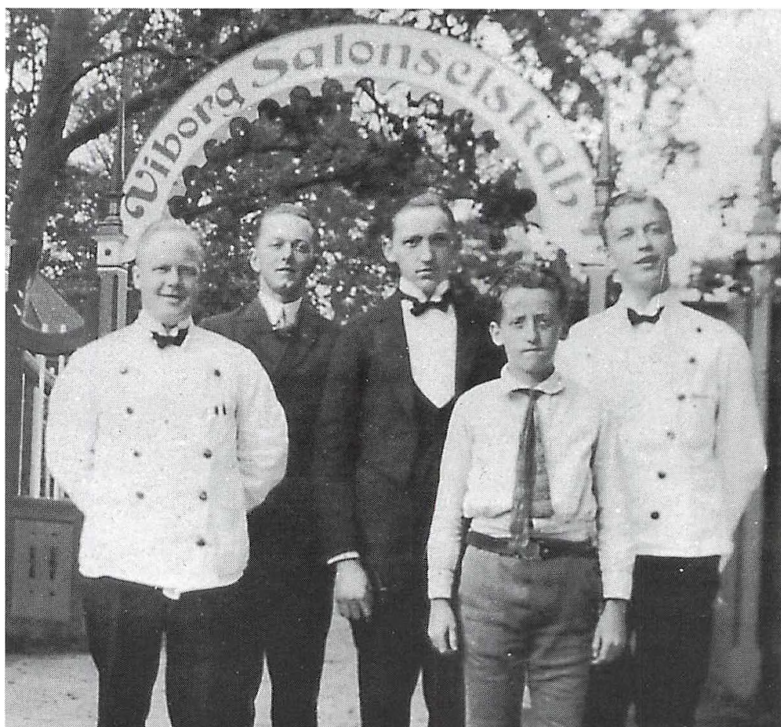
Nu må vi se nærmere på forholdene på Borgvold. Vi henviser til en række kort over Borgvolds udvikling i Ole Degns artikel i årbogen 1990, side 150-155. Som nævnt dér⁴ havde Salonselskabet 1867 købt sin grund, matr.nr. 134, af kommunen; men hvad de dér opførte, var al-

Madam Leegaards Øl-halle i 1870'erne. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

lerede den anden »Salon«. Den første lå i klosterskoven (se billede i »Viborg Købstads Historie«, bd. 1, s. 289). »Viborg Dansesalonselskab« var stiftet i slutningen af 1840erne. Mig bekendt er dets historie aldrig skrevet. Dette burde gøres af nogen, som endnu rigtig husker det, og som har adgang til papirer derfra; det følgende er jo blot spredte træk, som jeg har hørt af min fader.

Men samtidig med »Salonen«, 1868, startede også en anden pavillon på Borgvold, nemlig »Madam Leegaards Øl-Halle«. De to forretninger var sikkert meget forskellige: Den store og fine var »Salonen«, som kun var tilgængelig for foreningens medlemmer. Alle kunne komme – om ønsket sikkert medbringende madkurve – det mindre sted, der – som navnet antyder – næppe dengang var fuldt restaurationsmæssigt udbygget. Det lå på den østlige spids af matr.nr. 131c,⁵ mellem »Alléen« (del af den gamle vejforbindelse over søerne) og skråningen af Borgvold-Højen. Grunden må fra først af have været lejemaal under fru Christiane Haubro. I gavebrevet 1907⁶ betinger fru Haubroe sig en årlig ydelse af

Ved indkørslen til »Salonen«. I sort to tjenere fra »Salonen«, i hvidt to fra »Pavillon Borgvold«, nemlig Karl Krogh (kaldet »Proppen«) og Richard Knappe. Drengen er forfatterens aldste broder, Egon Stjernfelt. Antagelig 1927.

kommunen, svarende til den leje, hun hidtil havde haft af en del af Borgvold, nemlig 100 kroner. På kortet fra 1875 ses stedet angivet som en trekantet plet uden træbevoxsning; dog er huset ikke angivet – hvilket viser, at flere af kortene ikke er helt fuldstændige. Kortet fra 1922 og de følgende viser huset. Madam F. Leegaard, der drev pavillonens helt til ca. 1907, opførte fra starten 1868 dennes grundstruktur: det murede køkken og den foranliggende restaurationsstue af træ, liggende med østsiden til alléen og facaden mod nord. På den åbne plads foran og ved vestsiden ind mod højen kunne havemøblement opstilles, som det ses på gamle billeder.⁷

Men også Salonen havde – foruden sin egen grund – et lejemål af en del af Borgvold-anlægget. Dette fremgår af, at da der i 1931 opstod røre i byrådet angående »Salonens« fremtid, nægtede kommunen at forny

dette,* der – så såvidt jeg har hørt – var et 75-årigt lejemål, fra 1868 til 1933. Medens denne udvidelse af »Salonens« område ikke fremgår af kortene fra 1875 og 1884, ser man tydeligt på kortene fra 1901 og 1922, at lejemålet må have drejet sig om det mellem alléen, Salonen og Salonsøen beliggende anlæg, altså det allerældste fra 1858-59 (kort 2 og 3). Dette område var afgrænset af et berømmeligt plankeværk, som Venstres og Socialdemokraternes vrede rettede sig imod i selskabets sidste år. Der skal have været et skilt med følgende text: »Menige, hunde og [i den rækkefølge!] tyende formenes adgang!« Det var jo i en tid, før »demokratismen« overbød sig selv.

Indkørselsvejen til begge pavilloner var ikke ad alléen, der ved Randersevej var spærret for kørende trafik med træstolper midt i vejen, men langs med Salonsøen. Elmetræerne langs vandkanten⁹ dannede dens højre side, og en række birketræer, der stadig findes på plænen, hvor en nyanlagt sti nu krydser imellem dem, dannede vejens venstre side. Den førte lige frem til »Salonens« indkørsel, hvorfra vejen drejede vinkelret

Værten på »Salonen«, fru Emma Christensen – ved tjenerens arm – trakterer med kaffe.

til venstre langs »Salonens« grund over til Borgvold-pavillonen. På plænen imellem denne og søen stod – som fremgår af kortene 1901 og 1922 – Blicher-stenen, der nu er i Latinerhaven.

»Salonen« var det højere borgerskabs og embedsstandens forlystelses-etablissement, hvor bal traditionelt arrangeredes torsdag og søndag aften. Medlem af selskabet kunne man kun blive ved at foreslås af et af medlemmerne. Den foreslåedes navn blev derefter kundgjort i et udhængsskab i »Salonen«. Efter granskning og mulige kommentarer foretoges den endelige beslutning af bestyrelsen ved afstemning ved ballotering: Man lagde en kugle i enten ja- eller nej-rummet i en kasse, som man stak hånden ind i, således at afstemningen var hemmelig.

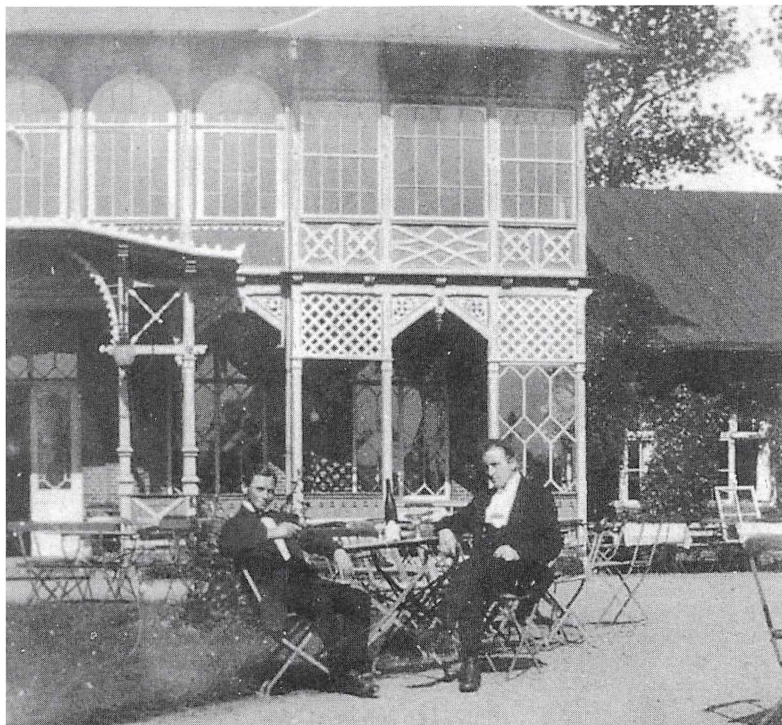
Til den oprindelige salonbygning i mursten føjedes senere i træværk en stor udvidelse mod vest, der rummede den store sal. Der var også et mindre antal borde udendørs og enkelte helt ude på halvøen (dér hvor der vist endnu er en åben plads i hækken ud mod Nørresø). Derhen havde tjenerne en lang tur at gå!

Tjenernes påklædning var naturligvis kjole og hvidt, med høj knækflip og stivet skjortebryst – man havde ikke dengang tænkt sig at kunne færdes i undertøj på gaden!

Vært var i min faders første år i »Salonen«, i al fald endnu i 1913, fru E. Christensen, som også havde hotel »Phønix«. Hun var moder til hotelejer Johs. Christensen, »Preisler«, der overtog stillingen i »Salonen« efter hende, og siden, efter Salonselskabets ophør i 1933, fortsatte som forpagter til og med 1943, da bygningerne nedbrændte.

Meget måtte kunne fortælles af rette vedkommende om den skare personer, som karakteriserede »Salonen«. Skulle jeg selv nævne nogle enkelte, må det blive tømmerhandler Holger Fischer, altid i blå tøj, om vinteren med sort hat, om sommeren med stiv stråhat; fornem og munter, blot man forstod ham ret. Han kom ofte ned over Borgvold, og spiste af og til hos os på »Borgvold«. Engang jeg som barn hilste på ham oppe ved Domkirken, udbrød han: »Men det er jo den unge Frederiksen!« skønt min faders navneforandring dengang lå omtrent 35 år tilbage i tiden.

Somme tider var der sang ved koncertsangerinden frøken Julia Schourup. Da skulle min fader i egenskab af overtjener fra balkonen kaste blomster ned til hende under bifaldet. For resten var der i alt fem prægtige Schourupsøstre, døtre af tømmerhandler Christian Schourup. De arvede fra en onkel på Mors en sejlbad, hvormed de befartede Viborg-søerne. Den ældste søster blev gift med hotelejer Wiggo Olsen, der

»Salonen« for første Verdenskrig. Frederik Stjernfelt (til højre) og en anden tjener. Champagnefløjterne er erklæret for gammeldags og udskiftet med flade glas.

havde Preislers Hotel 1907-12, før Johs. Christensen. To søstre forblev i Viborg og var kendte i gadebilledet fra deres traveture, op i høj alder.

Selve amtmanden, Howard Grøn, kom i »Salonen«. Havde en tjener begået en eller anden forseelse, kunne det hænde, at han dunkede med stokken i gulvet og sagde: »Han skal blive afstr-r-attet!«

Priserne var, fra før kronen mistede sin pari-guldkurs. Da den åbenbart endeløse prisstigning begyndte, gav købmand Chr. Torp fra Ll. Sct. Mikkelsgade stadig 5 øre i drikkepenge. Da kunne tjenerne finde på at kaste den store kobberfemøre i bordet, så den hoppede. Dertil svarede købmanden: »Jeg har altid givet 5 øre i drikkepenge, og det bliver jeg ved med. Er de ikke tilfreds med det, bliver det deres egen sag!«

Til hosstående prisliste bemærkes, at ordet »snaps« jo er en størrelsesbetegnelse for et lille glas, ikke en kvalitetsbetegnelse såsom »brændevin« – da der jo kan være andet i glasset. Prisen for cognac eller rom fra

Taksten for Værten er følgende:

F. V. Bachmann, Viborg

	Stk.	Ø.
2 Retter varm Mad, pr. Kuvert	2	"
Koldt dækket Bord	1	25
Smørbrød med Paaleg, pr. Stk. fra 10 til 25 Øre		
1 Kop Kaffe eller The med Brød	"	25
1 do. do. — do. uden do.	"	20
1/2 Kaffe eller The med Rom eller Cognac	25 Å	30
1 Kop Chokolade (uden Brød)	"	25
1 Glas Toddy af Rom eller Cognac til 3 Kr. 35 Øre pr. Fl.	"	50
1 — do. — do. — do. — 2 — — —	"	35
1 — do. — Rødvin	"	35
1 — do. — Portvin eller Madeira	"	40
1 Snaps Cognac eller Rom. fra 10 til 35 Øre		
1 — Pommerantslikør	"	15
1 Glas Portvin, Madeira eller Banko	25 Å	35
1 Fl. Margaux (Vinhandler J. Jensen)	2	"
1 - Julien (do. do.)	2	50
1 - Sauterne	2	50
1 - Laubheimer	3	"
1 - Liebfraumilch	4	"
1 - Madeira	3	"
1 - Portvin	3	"
1/2 Fl. skattefrit Øl	"	20
1/2 - Lagerøl og Pilsnerøl (Carlsberg & Tuborg)	"	25
1/2 - Bayerskøl (diverse Sorter)	"	20
1/4 - Soda- eller Seltersvand	"	15
1/4 - Sodavand med Cognac	25 Å	30
1/4 - do. med Whisky	"	35
1 Siphons Sodavand	"	35
Apollinaris	20 Å	35
Ved Kægleespil betales i Potpenge, iberegnet Vederlag til Kægle- rejseren, pr. Deltager		5

NB. Besværgelser over Værenes Kvalitet, Mangler ved Serveringen eller Betjeningen bedes skriftlig indsendte til Bestyrelsen.

Taksten er vedtaget i Juli 1909.

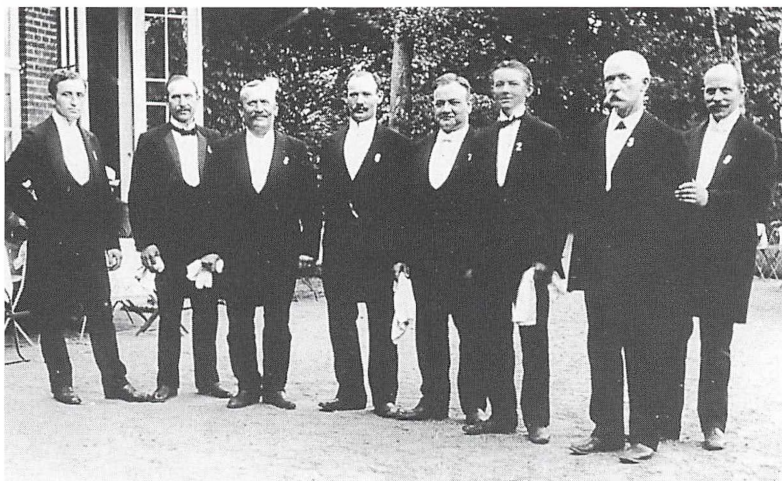
Bestyrelsen.

Prisliste fra »Salonen«. Forkortelserne foroven betyder: Viborg Danse-Salon-Selskab.

10 til 35 øre betyder 10 øre for en snaps, og for 35 øre fik man flasken på bordet (en halvflaske); så kunne man skænke sig så mange, man ønskede. Kun meget få kunne finde på at tømme flasken. Men da kommer en historie om lejtjenerne, som ved slutningen af store aftener, når gæsterne var gået, blev sat til at rydde bordene ... Da kunne det hænde, at nogen blev lidt havareret ...

Ved Theaterets indvielse 1909 gjordes der en særlig indsats. I vist tre dage gik hele indtægten til Theateret, personalet havde fri, og byens damer overtog som velgørenhed deres arbejde. Da stod personalet udenfor og så interesseret på, hvordan de nu klarede opgaven. Min fader lagde mærke til, at nogle gæster så deres snit til at snuppe en hel kasse øl og løbe med den ud på Borgvold. Men ved slutningen af festen udkommanderedes en deling soldater til at rydde bordene ... Man kan hurtigt forestille sig, hvad der derved skete. Da de efter arbejdet blev kommanderet til at stille op for at marchere op til byen, væltede snart den ene, snart den anden. »Det er en skandale«, sagde kaptajn Snerding, »vi kan ikke sætte hærens ære på spil ved at lade sådanne soldater marchere.« Man måtte sende bud til vognmand Olesen efter en vogn, som de blev smidt op i.

Nu da vi er begyndt at give »tildragelser« til bedste, må vi indskyde,

Tjenere i »Salonen« 1912. Fra venstre overtjener Frederik Frederiksen (Sjernerfelt), malermester Vilhelm Jensen, skomager Kresten Handberg, garver Schultz, skomager Martinus Pedersen, ungjtjener Kvistgaard, skomager Jens Peter Nielsen, snedker »Fløde«-Larsen.

at ingen af vore »grusomme« historier må regnes nogen til last. En af gæsterne i »Salonen« var den unge officer, drengebogsforfatteren Torry Gredsted, ofte i selskab med amtmandens søn. Han havde den særprægede skik at foruden for maden betale for det porcelæn, han brugte, og efter spisningen knuste han det stykke for stykke: glas... tallerken... kartoffelskål, o.s.v. Engang fandt værten, at der måtte sendes bud efter politiet. Men da Gredsted så berjentene nærme sig, sprang han rask ud ad vinduet og forsvandt. En anden gang havde hans selskab ganske raseret et helt værelse på »Preisler«: væggene var overklaskede. Til en sådan måske lidt overstadig munterhed måtte værten sige: »Nu bliver det for galt!«

En smag af tiden før første verdenskrig får man ved at tage sig en »knækbeiner«: I et hvidvinsglas skænker man halvt portvin, halvt cognac. Derpå en rå æggeblomme! Mixes med sjuspisker. – Måske De samtidig vil have opskriften på »Vesterhavsgus« (til nogle personer): I en suppeterrin blandes tre portere, to citronvand, en pilsner og en halv flaske cognac ...

I 1926 vovede min fader at søge værtshusstillingen i den lille pavillon på Borgvold, hvorhen han hidtil næppe havde nedladt sig til at kaste sit blik. Først blev han antaget af byrådet,¹⁰ dernæst købte han bygningen med alt inventar og havemøblement af restauratør N.P. Pedersen for 1500 kr.¹¹ 30. dec. 1926 underskrevs overenskomst¹² med byrådets be-

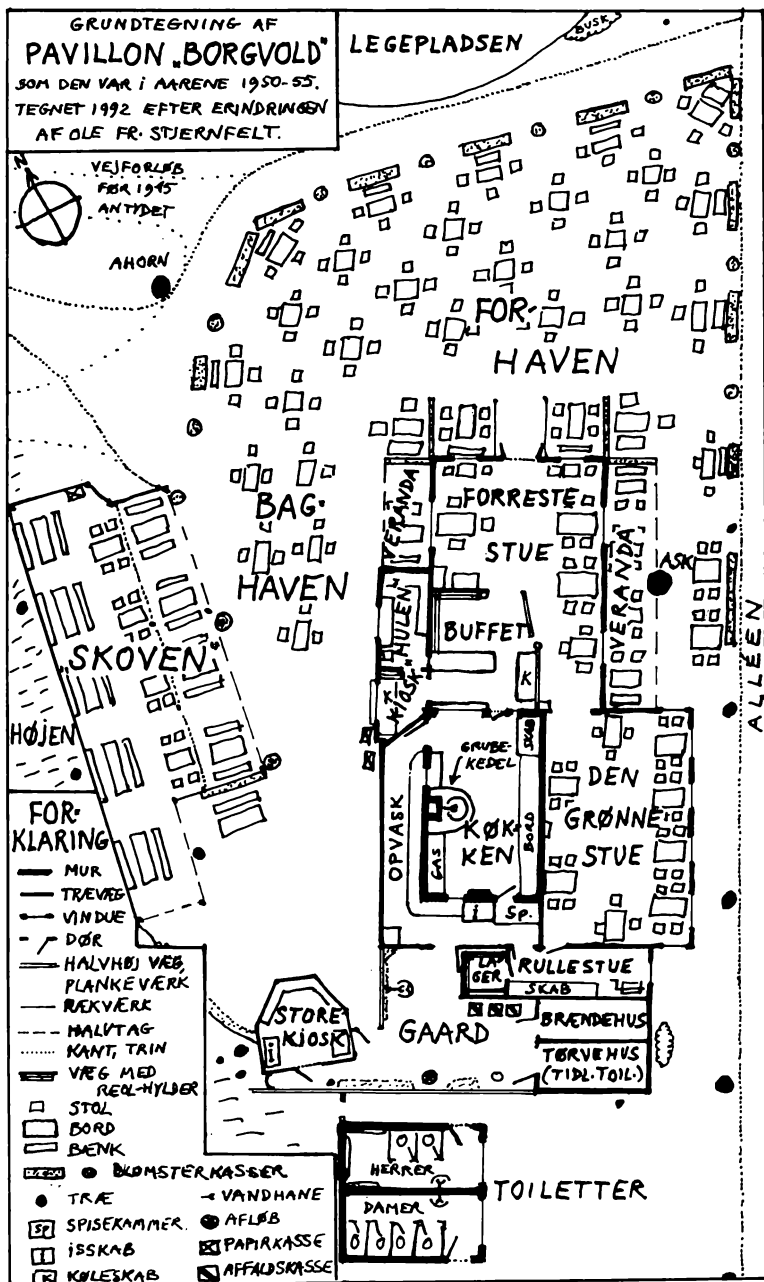
Pavillonen ved vintertid før ombygningen i 1927.

Pavillon Borgvold efter ombygningen 1927, før »den grønne stue« er opført. Aage Munksgaard fot. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

plantningsudvalg, under hvis bestemmelse pladsen alle årene sorterede. Deraf fremgår, at restauratørbevilling og alt til virksomhedens drift skulle tilvejebringes af hr. Stjernfelt. Det betones, at huset ikke tilhørte kommunen, men at intet nyt måtte opføres uden godkendelse af byrådet. Den årlige afgift blev 700 kr. Denne overenskomst fornyedes siden gerne hvert tredje år. 1944 steg afgiften til 1800 kr., 1951 til 2700 kr. Beværterbevilling med ret til udskænkning af stærke drikke, hvert år i tiden 1. april til 30. sep., udfærdigedes af overbevillingsnævnet 11. apr. 1927.¹³

Restauratør Pedersen, der også havde »Heimdal« i St. Sct. Mikkelsgade nr. 14, havde haft pavillonen i 20 år, og havde tilføjet bygningerne rundt om køkkenet. Min faders hensigt var at opføre en helt ny pavillon, og han fik udarbejdet tegning, med facade mod øst i stedet for mod nord, hvor det ofte blæste ind ad døren fra Nørresø. Men han fik ikke planen godkendt; så den måtte opgives. I stedet ombyggede han i høj grad den gamle pavillon: Der blev lagt trægulv over det gamle klinkegulv i restaurationsstuen, og hvidt bræddeloft, så man ikke længere så

Kort over Pavillonen, tegnet efter hukommelsen.

op mellem bjælkerne under det spidse tag. (Måske en senere tid atter ville have følt sig tiltalt af den oprindelige løsning!). På siderne af huset forsvandt det lave tagskæg (og små kviste!), vinduerne blev meget forstørrede,¹⁴ og efter et knæk førtes taget omtrent vandret længere ud, så der opstod verandaer. På facaden kom ny indgangsdør¹⁵ med ruder med træsprosser som vinduernes, og rækværker på begge sider af de forreste borde. Medens husets farve hidtil vist var hvid på de yderstliggende og rød på de dybestliggende planker, blev den nu lys grågrøn; indvendig var dog øverste halvdel hvid. På vestsiden indretedes en kiosk til salg af is, konfekt og souvenirs. Køkkenet og alle øvrige rum blev forbedrede, særlig nævnes nødtøftshuset i gården, og at der nu var indlagt elektrisk lys både ude og inde, samt at alt service og askebægere var i samme stil, med rød kant og foroven kunstfærdigt navnetræk »Pavillon Borgvold«. Således pristede alle byens tre aviser den hyggelige indretning, da der åbnedes 1. påskedag 1927.

Yderligere forbedringer kom til de nærmeste følgende år: »Haven« (som den da blev) indrammedes af blomsterkasser, skiftevist aflange af træ, bestående af grøn under- og gul overkasse, og runde, gulmalede oprejste rør af cement, fra alle hvilke der rakte træstænger i vejret og sluttedes med en ståltråd foroven, som blomsterne i sommerens løb voxede helt op på. Det var bønner, tagetis, nastortium og petunia. – I 1930 opførtes efter tilladelse fra byrådet¹⁶ et halvtag, kaldet »Skoven«, mod vest, umiddelbart hvor højens skråning begynder. Det havde en længde af 11 meter og en bredde af 6 meter på det bredeste sted. Det var båret af søjler, bagtil og til siderne med rækværk imellem, bagtil desuden, om sommeren, helt lukket med sækkelærred. Det gav en stor pladsreserve i regnvejrstilfælde. Det samlede antal siddepladser var ca. 275, heraf højst ca. 150 under tag. – I 1932 nedreves ud mod alléen en lille stue, hvor der kun var plads til to borde, samt den tidligste lille stue, eller »hule«, til os selv (medens af den hidtidige bygningsdel forblev »rullestuen«), og i stedet opførtes den såkaldte »grønne stue«. Denne var bredere, med store, mangesprossede vinduer, som gav meget lys og god udsigt mod Randersvej og Overlundbakken. Som et roligt sted var den særligt egnet for spisende gæster eller sluttede selskaber. – Og »kronen på værket«, som avisen skrev, var, at der blev opsat illumination af kulørte lamper, der aftegnede tagets konturer.¹⁷

Som man forstår, var dette en sommerrestauration af en type, som sikkert vanskeligt findes i dag: meget afhængig af vejret, nær naturen, enkelt opbygget, men charmerende og i fuld forstand en restauration.

Der var fast to tjenere, på travle dage desuden lejetjenere, og i køkkenet var der to (evt. tre) piger, den ene kokkepige, foruden hjælp af »koner«, der havde »timer«. Min fader tog ud på indkøb og passede buffeten; min moder tog sig af kiosken og forestod køkkenet. Man kunne spise både smørrebrød og varme middagsretter, eller nøjes med en øl eller en kop kaffe. Omme ved kiosken eller i »skoven« kunne man medbringe madkurv, men skulle da købe drikkevarer til. Gæsterne var både turister (enkelte og grupper), byens folk, eller skoler, der holdt udflugter, især i juni måned.

Arbejdstiden var lang; men tempoet indrettedes naturligvis efter, om der var travlhed eller ikke. Til gengæld havde mine forældre ingen forretning om vinteren. I det tidlige forår begyndte de at male og i det hele taget at gøre i stand før åbningen, de senere år oftest ikke før 1. maj. Den første og den sidste måned i sæsonen kunne være meget stille, på regnvejrsdage med salg opgjort til 0. Da sad vi – også en tjener – og halvfrøs og hørte regnen plaske på taget, indtil vi lukkede tidligt. Men på søndagene var der altid større søgning; i ferietiden, især med godt

Fra åbningen af den ombyggede pavillon i 1927. Fra venstre forrest: Georg, Egon, Agnes og Frederik Stjernfelt. Bagved den første pige og tjener, Marie Svenningsen og Richard Knappe.

vejr, var søndagene meget travle og store dage. På de allerstørste dage kunne der – så vidt jeg husker – blive solgt 700 kopper kaffe.¹⁸

Også tjernerne måtte være indstillede på forretningens art og begynde dagen med at rive »haven«. Tjener Knappe og min fader havde fremstillet blomsterkasserne. – Pigerne fik fritimer, når det kunne lade sig gøre. De boede på små overværelser i Sct. Mathiasgade 76. Deres løn var ca. 1950 på omkring 200 kr. om måneden, alt efter kvalifikationer. Nogle år havde vi meget dygtige piger, som kom igen år efter år – det samme gælder tjernerne –, og blev vore venner længe efter.

Skulle jeg nævne nogle enkelte, må det blive Richard Knappe, lige fra begyndelsen 1927 og gennem alle '30erne. Han kom igen i 1943, således at jeg selv husker ham. Han har i øvrigt, sammen med A. Faigh, udgivet en kvalificeret håndbog for tjenere, i fagkredse nu sikkert en eftertragtet sjældenhed. Som ung var han selv meget eftertragtet af pigerne; der sagdes at stå een gemt bag hvert træ inde på det mørke Borgvold, når han gik hjem om aftenen.

Fra midten af '40erne (første gang dog som ungtjener 1939) til og med 1953 var Knud Bjørnholt vor dygtige og charmerende overtjener. Blot skulle man være lidt på vagt, fordi han kunne let »huske forkert«, f.ex. når han gav penge tilbage. Men – som tjenerforeningens daværende formand sagde – tjenerne har alt for ofte erfaret, at gæster »stikker af« uden at betale.

Blandt pigerne må jeg især nævne søstre Grethe og Åse Nielsen fra Koldingvej 98 – deres moder fru Alvilda hjalp os også. De var der, dengang jeg blev født. Lidt senere kom Ingrid Christiansen, der siden blev førnævntes svigerinde. Jeg kunne nævne mange flere. I pauser i arbejdet lavede personalet og jeg mange løjer med hinanden.

Til kaffeservering blev bakkerne med servicen rettet an i køkkenet. Hvis der kom en bakke ind til buffeten med en kop, der vendte forkert, sendte man den tilbage med bemærkningen: »Dette er en venstrehåndskop; må jeg bede om en højrehåndskop!«

Men kommer vi til gæsterne, så er det næsten umuligt at nævne nogle enkelte uden at forsømme andre. Fischer og frøkenerne Schourup har jeg allerede nævnt under »Salonen«. Jo, lad mig nævne min gamle skolebestyrer Rasmus Føns, der kom sammen med arkitekt Frederik Jensen og gerne spiste et stykke med hjemmelavet lammerullepølse.

Søndag formiddag mødtes gerne en skare enlige ældre viborgensere og drak øl. Det kunne være Jens Jensen, der i mange år var opsyn på Borgvold, og stamgæsten Christiansen, bogholder på »Søndermølle«;

postbud Thøgersen, statelig, med bowler og sølvbeslået stok; murer Brod fra Ll. Sct. Pederstræde og mange flere.

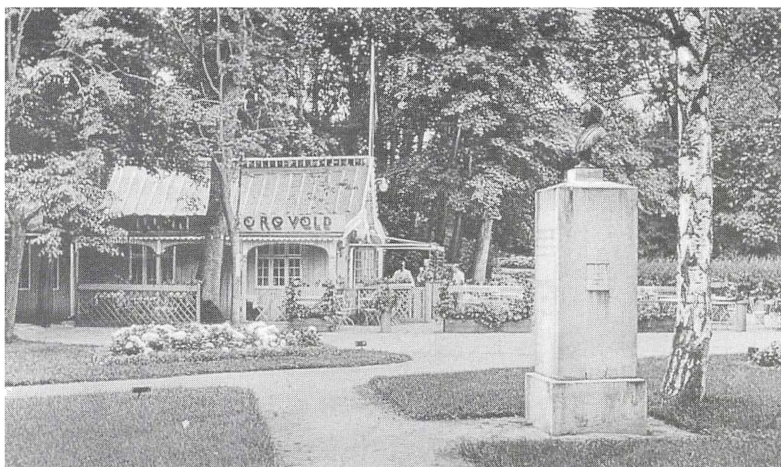
Stamgæst de senste år var assistent i Kreditforeningen Erik Poulsen, som jeg var meget glad for at tale med.

En enkelt speciel gæst må der dog fortælles en historie om. Det er landsretsfuldmægtig Holger Winkel, der i øvrigt i 1951 bragte en tilskadekommen ælling, som jeg opfødte hele sommeren. Han kom næsten hver morgen og spiste morgenmad. Bagefter bestilte han altid en cigar. Men før krigen (med dens varemangel) købte han altid tre cigarer, tre forskellige mærker, altid de samme tre, og efter lige at have tændt de to og taget et enkelt sug, kastede han dem på jorden og røg den tredje, den, han besluttede sig for den dag.

Fælles kaffeborde kunne blive bestilt, især til udflugter for gamle. Da måtte der dækkes op alle steder under tag, for at det kunne være sikret mod regnskyl, og alt klart til ankomsttidspunktet. Det drejede sig gerne om stort kaffebord med seks stykker brød. Lagkager lagde vi selv sammen og sprøjtede med flødeskum. – På en sådan udflugt sang nogle af selskaberne sange, f.ex. »Jylland mellem tvende have.«

Brødet blev leveret fra Viggo Aalkjær og Emil P., købmandsvarer fra M. Christensen, grøntsager fra Vagn Sørensens gartneri mellem Sct. Ibsgade og Kildevej (matr.nr. 111°, nu udstykket). Øl og sodavand fik vi fra både »Odin«, »Carlsberg« og »Tuborg«. Dog var vi, de senere år, i overenskomsten forpligtet til, hvis ikke andet forlangtes, at forhandle »Odins« produkter. Øl var dengang ikke i »rammer«, men i kasser á 50. En rigtig »ølsløber« tog to kasser ad gangen ... Også Jens Jensens Vinhandel og Spritcentralen hørte til leverandørerne. Mælk fik vi fra udsalg i Sct. Ibsgade, og kød fra slagter Thrane i samme gade (senere flyttet til Vesterbrogade). Men indtil hans død i 1947 har vor slagter været Johan Crone, særlig kendt for sine fine spegepølser. – For resten var slagter Crones private venner af mine forældre. Det samme gjaldt Axel Moeslunds, Carlsberg-depotet, bagermestrene Viggo Aalkjærs sen. og jun. samt malermester Søren Sørensens.

Is fik vi fra Viborg Andelsmejeri. Hver dag ved middagstid, gerne når vi sad i forstuen og spiste, kom »Is-Søren«, der altid talte med en cigar vippende mellem læberne, og sagde: »Velbekom!« Så leverede han de ispinde, der den dag behøvedes, og han og hans unge hjælpere slæbte aluminiumskasser med tunge isblokke ind til de gammeldags isskabe, og der blev strøet salt over. Cirka 1950 blev isskabene i kiosken og ved buffeten erstattet af køleskabe med motor; men denne måtte ustandse-

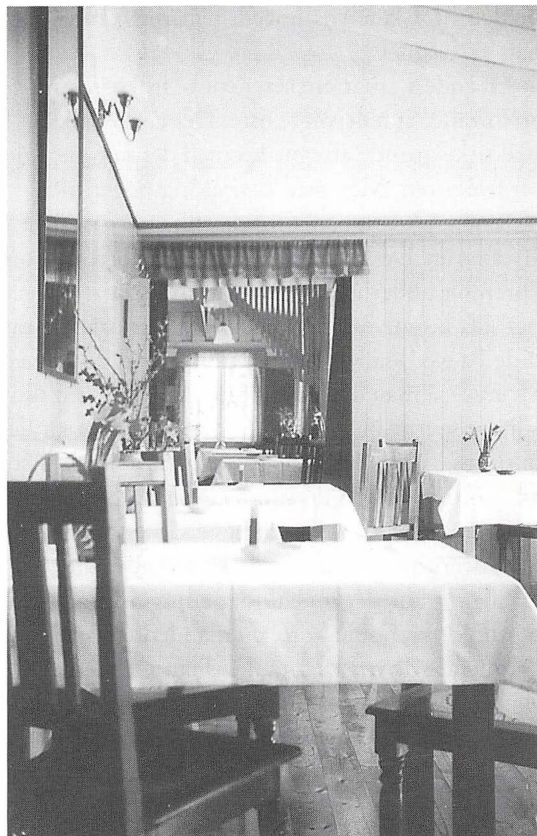
Postkort fra Borgvold fra 1934 med Pavillonen til venstre og Blicher-statuen til højre. Lokalthistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

lig repareres. Før den tid havde vi store saltkar i »Rullestuen«, som kød og rullepølser opbevaredes i.

Til kiosken indkøbtes souvenirs fra Mannicke, Århus, og »Ny Hattenæs«, Silkeborg, og chokolade fra »Elvirasminde«. Når skolebørnene flokkedes ude omkring den lille kioskluge, måtte min moder holde øje med alt og arbejde hurtigt. Jeg husker det fra kiosken i selve huset, da den såkaldte »store kiosk« ikke toges i brug efter de allerførste krigså. Denne stammede for resten fra ungskuet i Viborg, hvorfra den blev købt efter skuet.

Skolerne var jo dengang ikke omdannet til centralskoler, men var for de allerflestes vedkommende landsbyskoler af overskuelig størrelse. Dette fremgår af en protokol, hvor vi alle årene, fra begyndelsen til slutningen, lod indskrive skolernes navne og antal børn og voksne – efterhånden oftest med lærerens egen håndskrift. Før krigen hentede vi endda skolerne på banegården. En tjener, som af og til gjorde dette, påstod, at han var sprungen lige foran toget samtidig med, at han råbte til lokomotivføreren: »Dér tog jeg dig!« Ingen andre end han selv havde dog set det. Skolerne skulle gerne til domkirken, Borgvold og evt. Bækkelund Bakker. – Efter min faders beretning var børnene flinkere de senere år end de første (forholdene efter ’68« oplevede han lykkeligvis ikke!). Når en gammel lærer sagde: »Nu tager vi af sted!« kunne det ske, at en dreng svarede: »Hold di’ kæft!« Så »task« læreren

*Interiør i Borgvold-
Pavillonen. Blik
gennem »den grønne
stue« ud i den forreste
stue.*

ham med sin stok. Efter en sådan dag kunne der ligge et helt lag af knækkede stokke – hvis man skal tro fortælleren. Enkelte skoler gjorde sig så bemærkede, at de fik et kryds i protokollen; et sted er det forklaret: »For sent til toget«. Man kan undre sig, hvad læreren har tænkt, når han året efter fandt et sådant kryds i bogen. Måske derfor kan det også ses overstreget. Den vist morsomste historie – jeg tør ikke helt nægte, at den gælder Dølby skole pr. Skive i 1946 – er om en lærer, der havde set sig gal på tjener Bjørnholt og klagede til værten. Min fader gav ham fuldstændig ret og sagde: »Ja, det er en frække tjener!« Så betroede læreren ham: »Jeg var også lige ved at gi' ham een!« »Det skulle De have gjort; det trængte han til!« Derefter faldt læreren i søvn ved et bord, vel et nyttigt middagshvil. Imedens fortalte min fader historien til Bjørnholt, som gik ud og hentede den store stenhammer og svinge-

de den over lærerens hoved, naturligvis uden at røre ham. Tænk, hvis han var vågnet ...

En anden, smartere lærer spiste frokost, kom i samtale med min fader og fortalte, at han solgte oste. Det endte med, at han fik en bestilling; af praktiske grunde afregnedes med det samme – det blev mere end prisen for frokosten. Men oste så vi aldrig noget til ...

Senere på sæsonen kom de enkeltvise turister, nogle tilbagevendende år efter år. De kunne sidde ved de forreste borde, og min fader stå i døren og underholde dem (han nød aldrig noget sammen med gæsterne). Da kunne ordinertien føre til historier, hvorom Bjørnholt, stående inde bagved, sang: »Det er sjovt, hvad du fortæller; men ih, hvor er'et ...« F. ex. så man ænder, der trængte helt frem til vor dør – vildænderne i Viborg søerne blev udsat 1945; før den tid var der kun svaner, måger og blichøns. – »Jo, i morges spiste disse ænder 40 stykker wienerbrød.« Eller – om foråret lå de rundt omkring og rugede, bl.a. oppe på taget af toiletterne: Der kunne de ligge så tæt, at hvis man kom derop, kunne man overhovedet ikke finde et sted at træde...

Engang var der forsvundet en mand fra et selskab på udflugt. Deres bus holdt klar til at køre, og man ledte overalt efter ham, men forgæves. Da meldte der sig den tanke: Han må være falden i søen! »Jamen, indvendte en anden, »så måtte man da have hørt et plask (skal udtales med langt, dybt a).« Man ledte til langt ud på aftenen; Falck blev tilkaldt med katastrofebelysning. Stadig var der ikke hørt noget »plask«. Næste dag viste det sig, at manden blot var blevet ærgerlig over et eller andet og havde taget sig et værelse på Landmandshotellet og sovet sin søde søvn ...

Da også »Salonen« blev offentlig tilgængelig, var det samtidig de »små« tider i '30erne, og dog klarede to restaurationer sig på Borgvold. I de tider kunne det ske, at en familie på udflugt bestilte en sodavand og fem glas.

Under krigen kom rationeringerne, og man måtte vogte sig for at sende store reserver af sukker ud med kaffebestillingerne – ellers blev alt fjernet. Men det værste for mange gæster var, når følgende skilt måtte sættes ud i døren: »Sørgeligt, men sandt ... ØL ER UDSOLGT.« I den hede sommer 1947, stadig med varemangel, solgte vi mængder af glas orangeade. De samme år kunne man ikke købe piskefløde; færdiglavet »flødeskum« måtte hentes i en spand på mejeriet.

De første tyskere, der kom, var højt kultiverede mennesker. Efterhånden sænkedes niveauet, indtil det var de rene drenge, der blev sendt

GEORG STJERNFELT KORPORAL		Priser opgjort til Biskontrolloven 3 Dec. 1942.		1942	1939
12/8	Pris 1942	Pris 1939			
Engels Brød	325	250	Kaffe Kande	60	50
Svinestek.	325	250	- skenket	35	35
Slaktebif i Bø.	300	225	Te Kande	60	50
Biscuit m/Bø	250	175	- skenket	35	35
Paprika Pølse Kartoffelsalat.	225	175	Kage	25	20
Skinke m/Sylte	250	175	Vinbrød	25	20
Kødt Skyt Rødslette.	300	225			
Fringtbrød.	150	100	Øl - Høstøl I	83	55
			Øl - II	65	50
alm. Rullepølse	60	50	Smaltöl	40	35
Leverpølse.	70	50	Libronvand	50	40
Skinke	80	60	Appollinari	35	30
Kalketøse	70	50	Amerit m/ glas	80	55
Kærstøse.	80	50	32 glas.		
Prejepølse	60	40	1/2 Farske.	2560	1700
Saltkød	60	50			
Sardin	60	50			
Øl og Pils	60	50			
Holl. Ost	70	50			
D. Sviit ost.	70	50			
1/2 Ring Smør	30	20			
Ligte fransk Smør	30	25			

Da de egentlige middagsretter ikke stod på smørbrødsseddelen, bringer vi også en anden prislise fra 1942, der samtidig illustrerer prisudviklingen. Frederik Stjernfelt har benyttet sin søns brevpapir; først året efter blev militæret interneret.

ud som soldater. Ved en bestemt lejlighed oversvømmedes Borgvold af tropper, som strømmede ind til disken. Under dette forsvandt en stor mængde bestik. Min fader turde ikke anmelde det til den tyske officer.

For tyskerne var det »flødeskumsfronten« at komme til Danmark. De havde ikke set flødeskum efter 1933. De bestilte en tallerken »Schlag-

sahne« og nød en øl til! En anden af deres yndlingsretter var brasede kartofler med spejlæg.

Lukketiden påbødtes under krigen til kl. 9 om aftenen. Da måtte vi gå, uanset om haven var »spækket« af gæster.

I sensommeren 1943 – må det have været – blev »Salonen« beslaglagt til troppeindkvarteringer. Der blev strøet halm ud på gulvene. Endnu ser jeg for mig tyske tropper marchere ud. »De skal til østfronten,« fortalte min fader, »de bliver skudt alle sammen.«

En anden lille tildragelse bemærkede jeg som barn: To gestapoer (i de sorte uniformer, de værste) sparkede efter selv spurvene, der vovede at sætte sig i deres nærhed på jorden – udtryk for, hvordan de kæmpede mod alt og alle!

Efteråret 1943 skete »Salonens« brand, og »Borgvold Pavillonen« var derefter alene på stedet i følgende 12 sæsoner. I 1945 – vinteren op til befrielsen – skete den store omlægning af anlægget. Buskene og alle store træer over mod »Salonens« plads blev fældet, altså – forstår man efter nævnte artikel af Ole Degn – det var det oprindelige Borgvoldanlæg, som dermed blev »ausradiert«. Ganske vist åbnede der sig i stedet en smuk udsigt, som vi kunne nyde. Selve »Salonens« sted lod man henligge ukultiveret, indtil det – da en afgørelse trak årevist ud – efterhånden accepteredes som græsplæne. »Alléen« blev nu gjort til tilkørselsvej, med rundkørsel ud mod Nørresø; den blev fundamenteret med skærver og forsynet med kantsten og kloakker – men den endelige asfaltering skete aldrig førend i 1956. Den blev liggende som en støvet sandvej, og hvad værre var: man fyldte jord på op imod pavillonen, med det resultat, at gulvbrædder de seneste år bestandig rådned. Ved en synsforretning faldt engang selve politikommissær Ansgaard (ikke fri for at være sværvægter) igennem gulvet. Men heldigvis havde han godkendt bygningerne forinden.

Det har nok også været af sundhedsmyndighedernes nåde, at vort køkken blev godkendt endnu de sidste år. Meget udstyr, som i dag regnes for en selvfølge, fandtes jo ikke. F. ex. var der ikke direkte afløb fra køkkenet; kloakken fandtes ude i gården. Men vel var indretningen mindre kostbar, end det nu kræves, dog var der ingen, der blev forgiftet!

Men også tyvene fandt her en tillukkende arbejdsmark. Særlig ofte gik de ind ved at knuse en rude til restaurationen fra verandaen på vestsiden, hvor de var skjult for trafikken på Randersvej. Kioskvinduet og flere andre var derimod lukkede med skodder om natten. I 1947 kom en tyv tre nætter i træk og fjernede stadig mere. Den sidste gang havde

han ribbet så at sige alt: bestik, porcelæn, duge o.s.v. Men da blev han taget af Weismose fra kriminalpolitiet. Han traf ham på verandaen efter kuppet. »Hvad står De her efter?« »I ly for regnen.« »Jamen, det er jo flere timer, siden det har regnet!« Så førte det til anholdelsen. Han var kommet på cykel helt fra Randers. Hans kone skal have sagt: »Det er da så møj en dejlig mand; han forstår at skaffe noget til huse!«

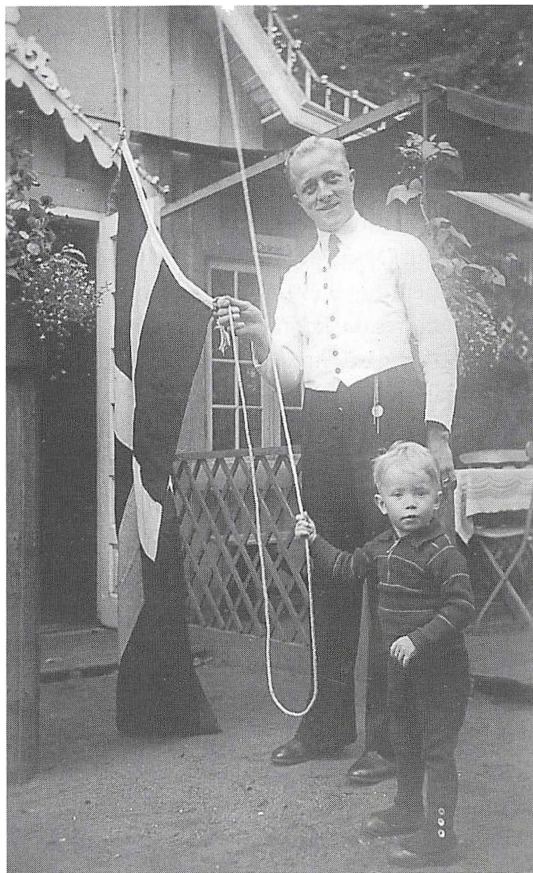
Den mest omfattende forsyning af førsteklases varer havde vi natten før pinse. Da vilde det være frygteligt, hvis der kom indbrud. Den nat påtog sig nogle år Johs. Frederiksen, »Jens Opsyns« efterfølger, altså anlæggets »Kontrol«, som der stod på kasketten –, at overnatte i Pavillonen sammen med sin hund Connie.

Den store omlægning af Borgvold i 1945 skete efter andre principper end det ældre anlæg: Der skulle nu være store, samlede græsplæner, og blomsterne skulle samles på et sted: fra musiktribunen ned mod den nybyggede »mole« ud mod Nørresø, i anlæggets nordvestre hjørne (den gamle offentlige vaskeplads). Det medførte, at mange områder med buskads blev ryddede, stier nedlagte og ligeledes enligtliggende blomsterbede. Det gav færre steder at gå hen, og plænerne måtte ikke betrædes. Interessant er at se nu de seneste år, hvordan den gamle anlægsform er vendt tilbage: Nye beplantninger med buske, nye stier, og bede er kommet igen, til stor gevinst for Borgvolds ynde og skønhed.

Den gamle Randers landevej set mod Overlund. Til venstre indgangen til Borgvold-anlægget. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

*Tjener Hougaard
hejser i 1942 flaget,
bistået af artiklens
forfatter.*

Det meste af hin tid, altså det vigtigste af mine forældres liv, synes planlægningsmæssigt at have været en »midlertidig tilstand«. Dette gælder også Randersvej, hvor man under krigen begyndte udvidelsen ved at fylde jord på i begge sider fra rundebænken til højen og, på sydsiden, til Brostrøms minde. Men træerne fik endnu lov at stå; først i 1953 skred man til deres fældning og udvidelsen af dæmningen over søen. Den nuværende bro med kanal (der, hvor Brohuset hidtil lå) byggedes 1954. Da alt kom til alt, blev også den nye vej forholdsvis smuk. Alligevel er det formentlig nu klart, at hele denne omdiskuterede affære faktisk var en fejldisposition, med den logiske, byødelæggende videreførelse ad Sct. Mikkels- og Ibsgaderne. Trafikudviklingen viser, at en fremsynet politik havde været at lægge den tunge trafik helt uden om byen.

I 1940 opførte kommunen den stadig eksisterende toiletbygning på et areal, der indtil da havde været vor private urtehøve. Lys, vand og rengøring skulle restaurationen sørge for.²⁰ Derved fik det gamle, i 1927 endnu lovpriste nødtørftshus en sikkert tiltrængt afløser. I de seneste krigsår omgaves toiletterne af dobbelte, indvendig sandfyldte beskyttelsesvægge af træ, og indgravet i højen bagved byggedes et langt beskyttelsesrum, opdelt i mange sektioner, hver med sin indgang og lange borde med bænke. Også i dem sørgede vi for rengøringen. Efter krigen blev alt dette fjernet, dog blev en væg mellem køkkengården og toiletterne efter mine forældres ønske stående, således at trafikken til toiletterne gennem den interne gård hindredes. Det medførte ganske vist et ofte hørt spørgsmål, hvor man skulle finde toiletterne.

Min vej med min moder om morgenen var ned ad bakken fra rundebænken (se kortet fra 1940, side 154 i 1990-bogen!). Nogle år var der her en meget smal passage langs haven til Sct. Ibsgade, matr. 130, indtil der blev overtaget et stykke af haven. Turen gik ad den sti, der gik skråt over til rhododendronbusken, en af de senere forsmædeligt nedlagte veje, og bag musiktribunen ad en sti, der led samme skæbne; den gik over det nederste af højen. Min moder nød disse morgener i haven såvel som, i tidligere år, sommernætter, når gæster efter afsluttet generalforsamling i »Salonen« kom og blev siddende længe.

Her må jeg også nævne, at da mine forældre jo var travlt beskæftigede om sommeren, fik min faster, Frederikke Petersen, til opgave at passe mig. Hun havde haft systue, var gift med Holger Petersen, hvormod berettes i »Fra Viborg Amt« 1982. Hun følte sig lidt ældet af overgangsalderens vanskeligheder. Hende kan man tænke sig, at barnet satte nyt liv i ved at ville op på højen flere gange daglig. For resten var hun moder til »Carl Heinrich«, anarkisten, der blev æresdoktor. Han var altså min fætter – det havde læseren nok ikke ventet! Som min broder Egon sagde: »Hun opdrog to drenge, een i sin ungdom – han blev atheist, og een i sin alderdom – han blev præst!« Givetvis blev barnet noget gammelklogt og »eget«; men det er nu en anden historie end den, der optager os her.

I 1942 (altså som fireårig) fik jeg en kaninunge, og slæbte rundt med det arme dyr i ørerne. Uden at vide dette kom købmand Jørgen Christensen i muntert selskab til Borgvold og så da pludselig det lille barn med en hvid kanin. Så var han klar over, at han måtte have fået for meget ...

Endnu dengang havde vi radio med grammofon (78-plader), og om

»Haven« set fra vest mod øst; Pavillonen ligger altså umiddelbart til højre. 1955, sidste sæson. Siddende ved forreste bord mensendiecklererinde Mette Stjernfelt, Aalborg, forfatteren, og dennes moster, fotograf Constance Andersen, Odder.

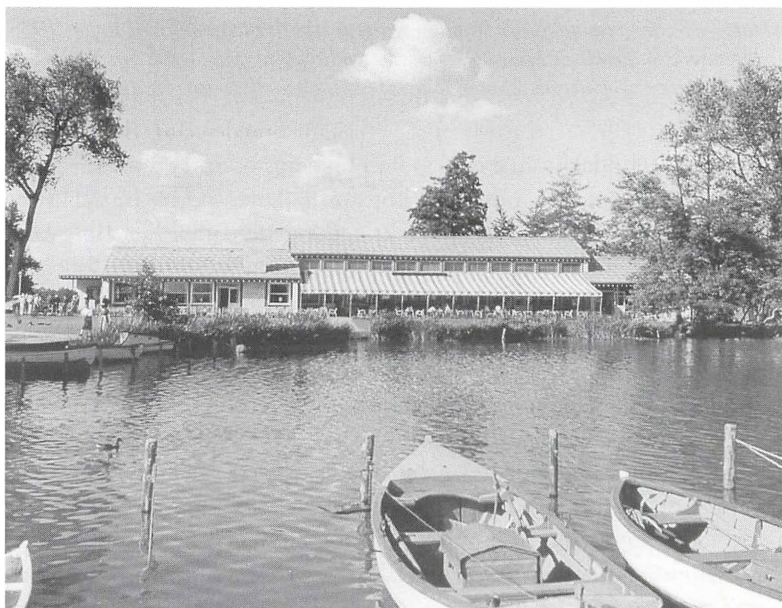
søndag eftermiddag kunne en trio fra Høgbergs orkester musicere. Begge dele ophørte under indtryk af krigsforholdene, sikkert fra 1943, og blev aldrig genoptaget. Men efter krigen var der offentlige Borgvoldkoncerter fra musiktribunen mandag aften. Da strømmede folk til i pausen, eller når koncerten sluttede, gerne med »Stars and Stripes«.

Efter »Salonen« var borte, kom der af og til cirкус (Miehe eller Benneweis) på dens grund. På »festpladsen«, ud mod Nørresø, var der grundlovstaler, eller ungdomsforeninger på udflugt holdt sanglege. »Gøgl« kunne der også komme; engang var dette på den store (også ved vejnedlægning sammenlagte) plæne oppe bagved. Dér var der en islænding, der kunne rive en jydsk telefonbog over og løfte en bil med fire personer. Fra byjubilæet 1950 overlod man hele det forreste areal ud mod salonsøen til at bruges som markedsplads. Dér kom Toft (der siden købte herregården Ulstrup), eller Petersen med »Aarhus Tivoli«. Blandt de mange »gøglere« husker jeg især tre sønderjydske brødre Krüger, den ene med »den svævende dame«, de to andre med dødsdromen (»kaptajn

Jackson« – »kørsel på den lodrette væg«). Sidstnævntes annoncering, med påtaget udenlandsk accent, kunne jeg udenad. Disse »Viborg-dage« gav naturligvis også Pavillonen forretning, men samtidig uro og usikkerhed. Så lettede var vi, når det sidste »gøgl« atter blev fjernet; men svært medtagne var de ellers sirlige græsplæner længe efter, til forundring for turisterne.

Den gang der skal have været allerflest mennesker på Borgvold, var ved ungskuet i Viborg 1927. En dansestrade brød sammen, og den langt større »Salon« lukkede for tilstrømningen. Senere, ved ungskeer så langt borte som i Randers, så vi allerede på vejen fra Viborg køer af biler. Dette var usædvanligt. De første efterkrigsår noterede jeg, som drenge gjorde dengang, bilnumre op. Der kunne på en parkeringsplads ved Randersvej, på Borgvoldsiden over for Brostrøms Minde, holde vist helt op til 10 biler på een gang på travle dage! Jeg formoder, at drenge forlængst er holdt op med at notere bilnumre.

Særlig spændende fandt jeg det, hvis der kunne opstå slagsmål – det skete dog heldigvis sjældent. I begyndelsen af 1930erne havde vi en

Den nybyggede »Salonen«, fotograferet af Georg Pe ca. 1957. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

stor, stærk tjener ved navn Bonnerup. Da Peter Bjørn engang kom (han kunne formodentlig dengang være lidt udfordrende), spurgte Bonnerup min fader: »Må jeg slå ham ned?« »Ja!« Så slog han ham med eet slag baglæns over gelænderet ved indgangen. Lille var derimod Bjørnholt af skikkelse, men stærk (han spillede fodbold i V.G.F.). Han slog engang en stor garder ned, der formodentlig var ved at gå amok. Men den farligste situation opstod, engang nogle gæster ikke ville gå om aftenen. Vi begyndte at stole op på nabobordene; intet hjælp, og da min fader slukkede lyset, ville en af dem slå værten ihjel. Men atter her sprang Bjørnholt til, slog den rasende mand i gulvet og reddede altså min faders liv.

Sensommeren 1954 toges de første spadestik til den nye »Salon« – altså den tredie i rækken. Opførelsen stod på i 1955, som altså blev vor sidste sæson, da byrådet ikke turde lade to restaurationer være på Borgvold. Den efterfølgende udvikling har nok viist, at man ikke havde behøvet frygte: Netop da begyndte velstanden at stige, og de to forretninger – »Salonen« med dansant og optræden om aftenen – var så forskellige, at de ville have tiltrukket hver sit publikum. Endnu i 1955 følte det katastrofalt at måtte »holde op« allerede som 66-årig, som min fader da var (og min moder 5 år yngre). Havde de fået en femårsperiode til, havde det nok følt naturligere. Nogle var vel kede af beslutningen, eller angrede senere; men hvorom alting var: Pavillonens tid var til ende. Sidst på sæsonen blev mest muligt af inventar og porcelæn solgt, og selve bygningen til fabrikant Smedegaard, der nedbrød den og genanvendte meget af det gamle træværk til sit sommerhus ved Rindsholm Sø.

Når man nu betragter grunden, forekommer den meget lille. Men man må huske, stien fra musikpavillonen gik ikke midt ned over, og skråningen til højen har fået påfyldt jord, så den nu er mindre stejl. Men især, i 1968 – samme år, som min fader døde – blev først det store asketræ, der ganske havde overskygget pavillonen, fældet (såvel som hvert andet af alléens træer), og dernæst blev vejens asfalterede område udvidet til at danne parkeringspladser for biler. Sådan går det gerne nu om dage, hvor huse tidligere har ligget.

Imidlertid er nu den »nye« Salon, der åbnede 1956, allerede blevet den »gamle«, der ikke åbnede efter 1988. Efter seneste ombygning kan man vel med rette nummerere »Golf-Salonen« som den fjerde Salon.

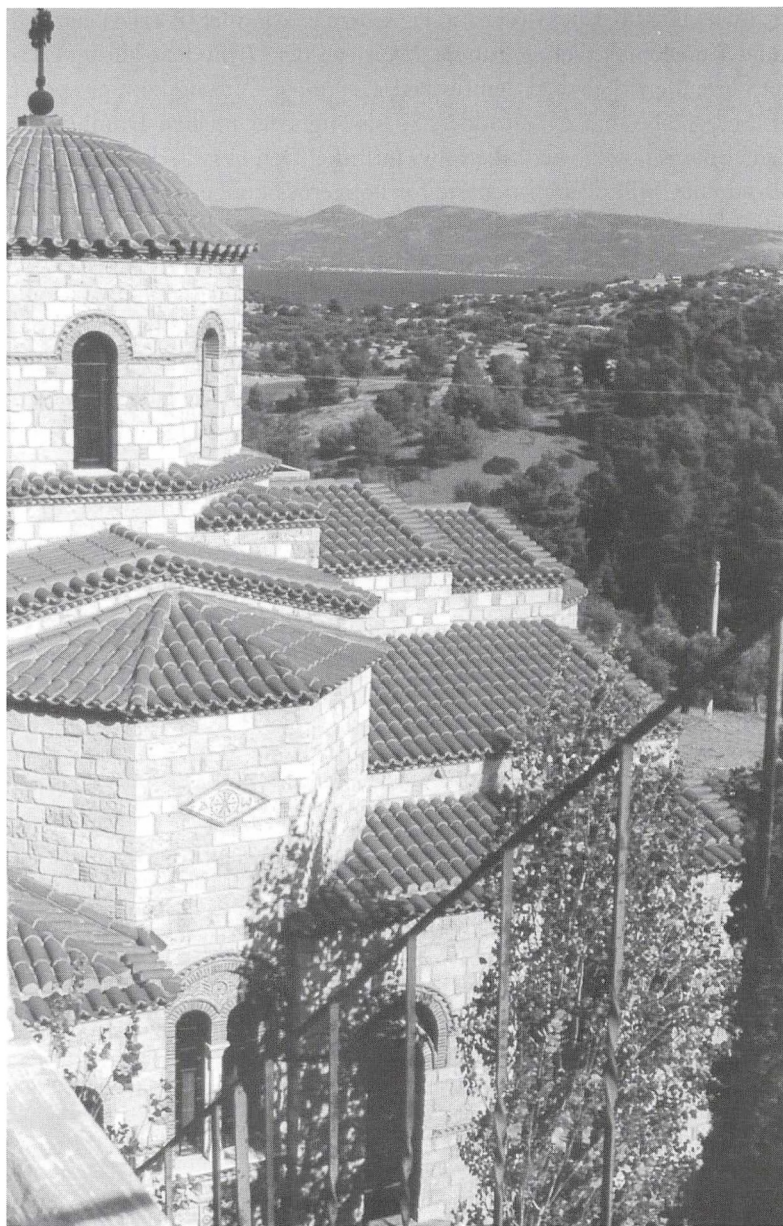
Fra 1976 begyndte »Motel Søndersø« på den gamle »Isplads«, Fiskeriforeningens og Rensningsanlæggets grunde, gentagne gange udvidet ved inddragelser af den (fra 1956) derværende store parkeringsplads.

Motellet blev i 1986 ganske ombygget til det store, fornemme Golf-Hotel, hvis hvide bygning nu aftegner sig fint i søernes centrum.

I begge forretninger er prislaget næppe lagt an på fattige, græske munke. Men under nye former fortsætter hotel & restaurationslivet ved Viborg-søerne.

Nuvel, hvad var det nu, jeg skulle forklare? Sætter vi os lige og får en lille frokost med en porter, evt. også et par »jubilæums-«snapse til? Eller (bedre, vilde jeg endda sige) en aftendiner, f.ex. juliennesuppe, lamme-coteletter, chèvre, romfromage/rød Bordeaux, grand cru, og Vintage Port. Dog ... disse kvalificerede sager giver vi nu afkald på, til fordel for klosterets enkle, dog veltillavede græske måltid, hurtigt indtaget, under oplæsning af kirkefædre eller af de helliges levned. Så sætter vi os her i min celle foran ikonerne, med udsigt til bjerge og sund, oliven- og pinjetræer. – Til sammenfatning da, hvad er det mon for ord, der opstiger fra ens læber? Velduft for Herren, eller ilde stank, eller blot tidsspildende underholdning?

Jo se, det, at vi mistedet det »paradis«, satte os i gang i retning af det rigtige. For mit vedkommende skete det delvis via Viborgs Historie: De mange kirker, der havde været, tidesangen i Domkirken,²¹ Sankt Kjeld. P. Severinsens »Viborg Domkirke i 800 år« (Fra Viborg Amt 1932, som jeg for resten fik foræret af den gamle boghandler Victor Christensen) læste jeg grundigt og lærte ud fra det lokale synspunkt at opleve den universelle historie. Ved at opdage kirkens liv kom jeg også først til at skønne på den baggrund, jeg var kommet fra. Jeg fik syn for en stigende sammenhæng fra madlavning, opdækning og servering til den præstelige frembærelse af brød og vin i sacramentets påskefejring, ja pinselige ild, der fornyer skabningen.²² Det menneskelige fællesskab, hvis type er bordfællesskabet, mere omfattende end i restaurationen udviklet på hotellet ... hvorfor har for resten selv førsteklases hoteller, der ellers har alle livsfunktioner, kun sjældent en kirke? Nuvel, fordi den ligger ved siden af: Domkirker og hoteller blev dermed målet for mine rejser. Men klosteret, det forener begge dele: det fuldstændige menneskelige fællesskab, fordi fuldstændigt opofret til Gud. Dette liv var, hvad der praktiseredes af vore forfædre, der har tilbedt på »disse bjerge«: I Asmild, Sct. Mikkel og Sct. Mortens, for blot at nævne nogle, ja, og selve Domkirken. I denne »Slægters sang« indgår også vi med et kort åremål; så gælder det blot, om perspektivet når at udvide sig, til at blive »fyldestgjort af glans fra evigheden«.²³ Meget blev vistnok nået, da min fader »hensov« 30. juni 1968, og min moder 6. maj 1973. En yderlige-

Parakletens Kloster i Oropos i Grækenland 1992. I forgrunden »Katholikon«, dvs. hovedkirken – der findes desuden flere små – i baggrunden udsigt til havet mellem Attika og Euboia. Kirken er bygget siden 1986.

re udvidelse af perspektivet er, at jeg senere er kommet til at leve her ved sundet mellem Attika og Euboia, hvor jeg i det Orthodoxe kloster erfarer i levende virkelighed den tilværelse, som jeg i Viborg kom på sporet af. Slægtskabet har dybe rødder: Se blot ligheder mellem Domkirken romanske stil og klosterkirkens byzantinske! Den livsstil, der ligger bag, »brødrenes fællesskab« i tjeneste for kongernes konge²⁴ – forbillede for også almindelige familiers liv – var udbredt over hele Europa. Men i de østlige lande, som i lange perioder har lidt under fremmedes overherredømme, fortsatte klostrene uændret, med deres åndelige kraft. Tænk, om der selv hos os danske, der for det meste har levet på livets muntre, måske lidt overfladiske solside, kunne vågne en sans for – med parkens træer, søernes skønhed og stadens hellige arv – at måtte lade sit livs dage og timer skyde en blomst med op blandt engles og helgens lovsang og bønner!

Noter

1. Håndskrevne anbefalinger i min faders papirer.
2. Anbefaling af M. Stahl, Ankershus, Århus, for perioden 1/2-1/11 1914.
3. Hun havde modeforretningen Sct. Mathiasgade 66 før Johs. Jørgensen.
4. Side 149.
5. Af kortene (se især 1884) fremgår det ikke direkte, hvilken del der er b og hvilken c; men naturligst må være, at b er placeret i midten, altså den smalle grund vest for højen, hvor en påbegyndt udgravning til et hus endnu indgår i anlægget. Ved overdragelsen 1907 nævnes b og c samlet, men b med langt det største hartkorn (27 Alb.) og c med lidet (4 Alb.). Dette må trods det langt større areal passe på den landbrugsmæssigt lidet anvendelige Borgbanke.
6. Fotokopi i Årbogen 1989, s. 54.
7. Viborg Byhistoriske Arkiv billed nr. 5486-88.
8. Avisudklip, desværre udateret, antagelig en leder i »Folkebladet«.
9. Gangbroen i denne side af Salonsøen er først bygget 1945, langs dæmningen 1956.
10. Avisnotits om byrådsmøde 31. aug. 1926.
11. Købekontrakt af 14. dec. 1926.
12. Afskrift af 21. jan. 1927.
13. Journal nr. A1 341/27.
14. Et enkelt sted, nu inde i huset, bevaredes et af de gamle vinduer, nemlig mellem disken og værtens private lille rum, så man derfra user kunne iagttage, hvad der foregik.
15. Den gamle indgangsdør flyttedes til nødtørftshuset.
16. Skrivelse af byrådet 27. jan. 1930.
17. Denne kom dog aldrig igen i funktion efter krigen.

18. Desværre kan jeg ikke give eksempler på salgets størrelse og af de forskellige varegrupper, da jeg – skrivende i Grækenland – ikke har husket at medbringe disse papirer, som er opmagasinerede.
20. Brev fra byrådet af 27. marts 1940.
21. Jfr. Knud Oldendow: »Fra min drengetid«, side 70-79.
22. Se i Den danske Salmebog f.ex. nr. 374, vers 6; 205, v.1; 247, v.5-6; 258.
23. Af Grundtvigs »Et jævnt og muntert, virksomt liv på jord.«
24. Sankt Kjeld-Bogen, 1961, ved domprovst Henning Høirup og undertegnede, side 18.

Ole Frederik Stjernfelt, cand.theol. 1967-85 kaldskapellan i Tårnby på Amager, siden 1988 munk Fotius i Hierá Moné Paraclétou, GR-190 15 Oropos, Grækenland.

Viborg Bispegårds reovering i 1630'erne

Den gamle bispegårds forfald

I 1625 logerede »vores allernådigste Herrens prins« – Den udvalgte Prins Christian (1603-47) på »Prinsens Sal« i bispegården, da han var i Viborg for at mønstre adelens heste.¹

Forud for besøget anstrøg Las maler i Viborg to stuer, den ene helt og i den anden kun bjælkerne. Samtidig havde man lånt en lysekrone af Lauritz Fris, borger i Viborg til ophængning i »Prinsens Sal«. Lysekronen havde imidlertid lidt overlast, og den blev loddet af Matties Boeccksen, guldsmed i Viborg, der den 7.12. 1625 egenhændigt kvitterede for det modtagne beløb – 8 slettedaler.²

Den 29. juni 1632 havde kongen, Christian IV, befalet Knud Gyldenstjerne til Tim (1573-1636), lensmand på Hald Slot, at lade bispe-residensen reparere, da den var »blevet ilde medfaren i fjendens tid« (1627-29), hvilket gentoges den 10. april 1633, da kongen befalede at Domkapitlet skulle lade sine bønder age kalk, sten, bjælker og hvad der ellers behøvedes til reparationen.³

Den 15. april befaledes det Knud Gyldenstjerne at antage en bygmeister til at reparere bispens residens i Viborg.⁴

I en skrivelse (missive) til lensmanden fra kongen dateret Skanderborg den 15. februar 1634 hedder det bl.a., at man har erfaret, at alle husene i bisperesidensen skal være ganske brøstfældige, så det vil falde helt besværligt dem alle på en tid at lade reparere. Derfor ville det være ønskeligt at lade noget reparere et år, og noget et andet år, så »bispen kan have hans gode og nødtørfelige værelser«.

Det hus, hvori kongen havde haft sit værelse, skulle nedrives, og på grunden skulle opføres andre, således at gården kunne blive det mindre, og ikke komme til at koste så meget. Lensmanden skulle fortinge med murmester og tømrer og indberette til kongen »hvad materialia der til skal fornøden gøres dette tilkommende år, at det på tilbørlige steder kan udi tide bestilles«.⁵

Indberetningen fra Knud Gyldenstjerne må være det »indlæg« til

kancelliet, der besvaredes den 24. marts s.å.⁶ Af indlægget fremgår det, at bispens residens i Viborg, »der nu skal genopbygges fra ny, behøver vinduer, vindueskarmer, beslag på døre, dørhængsler, bryggeredskaber og panelede lister på væggene, at der skal bruges stenpikker, som kan lægge gården, og at der behøves lægtesøm, loftssøm og hvad ander der ellers er fornødent«.

Leverancer af bygningsmaterialer

Til genopbygningen skulle der bl.a. bruges en del tømmer, hvilket Holger Rosenkrantz (-1658) på Gulland (Gotland) fik besked på at levere ved henvendelse fra Knud Gyldenstjerne; det samme gjaldt kalk, der skulle fås fra Gabriel Kruse (-1647), Mariager Kloster,⁷ dels købes på de bekvemmeligste steder, og hvor det er mest belejligt for bønderne, som skal hente den.⁸ Murremmer (bjælke på murens overkant) skulle Knud Gyldenstjerne lade hugge i Hald Lens skove, »dog til mindst skade for skovene«.⁹

Otte Marsvin (1573-1647), lensmand til Dronningborg len, fik besked på at tilholde bønderne i Middelsom herred og i birket i Middelsom herred at køre de til opførelsen nødvendige deler [deller, dvs. brædder] fra et sted, kaldet Bjerring Mølle, til Viborg, hvilket er 1¹/₂ mil.¹⁰

Til opførelsen af bisperesidensen udkrævedes et stort arbejde af folk, heste og vogne, både med rydning af pladsen og med at føre sten, kalk og tømmer dertil, og da kronens bønder omkring i Nørlyng Herred var få og forarmede, anmodede kongen kapitlet om at bevilge, at dets bønder måtte rydde pladsen til residensen, føre grund (grus?), sten fra nedbrydningen derfra og fremføre tømmer, kalk og sten til residensens opbygelse.¹¹ Senere samme år – den 1. oktober pålagdes det kapitlet, at dets tjenere skulle age grus fra residensen og sand til murmesteren, da det »ville falde bønderne i Hald, hvoraf der kun er 18 i det herred, hvori slottet ligger meget besværligt, da de ligger langt borte fra byen«.¹²

Knud Gyldenstjerne henvendte sig igen til kongen og berettede, at der til bisperesidensen skulle bruges 400 sjællandske alen egeremmer, som kongen den 21. april 1621 befalede Christen Holck (1558-1641), Silkeborg Len at lade skære i skovene dér (dvs. Silkeborg Len) og lade Knud Gyldenstjerne få.

Befalingen til kapitlet den 1. oktober 1634 om at kronens og Viborg Kapitels tjenere i Nørlyng Herred skulle føre grus og andet fra bispens

residens, førte til at kapitlet berettede til kongen, at det ville falde herredets tjenere meget besværligt at gøre dette alene, og begærede at kronens og kapitlets tjenere i Sønderlyng, Middelso, Rinds, Fjends og Gislum herreder måtte hjælpe med, hvilket bevilgedes den 29. april 1635.¹⁴

I et missive til kapitlet i Viborg, dateret Kolding den 10. marts 1636, og hvoraf Knud Gyldenstjerne fik en kopi, skulle kapitlet tilsige kapitlets bønder at age så mange kampesten og så meget sand, som behøvedes til reparationen af bispens residens og lade fogeden følge bønderne, når Knud Gyldenstjerne gav besked derom. Kapitelsbønderne skulle endvidere rydde pladsen og kældereren i residensen og føre grus og skarn bort derfra.¹⁵

Ved lensmanden Knud Gyldenstjernes død i 1636¹⁶ gik byggeriet på bispegården åbenbart i stå. Kongen havde fået indberetning om »at bispens residens i Viborg på grund af den forrige lensmands afgang ikke er blevet gjort færdig, men at der endnu mangler brolægning og anden fornødenhed«. Lensmanden skulle »så snart som muligt... lade residensen gøre helt i stand så bispens kan komme derind og holde hus dér«.¹⁷

Byggekontrakten 1634

Hvad der mere præcist skulle ske med bispegården fremgår af Knud Gyldenstjernes kontrakt med bygmester Hans Sørensen, Ålborg, dateret den 12. april 1634:¹⁸

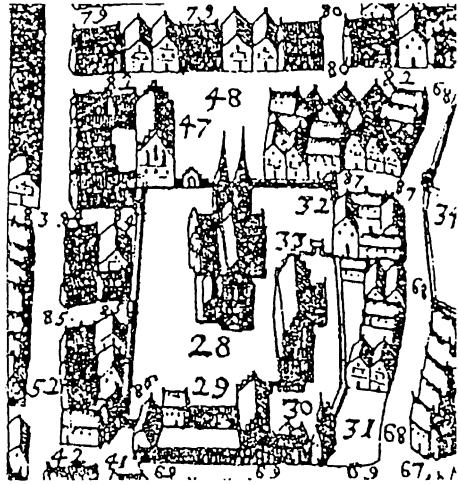
»Først skal det nordre hus i gården nedbrydes, slet til kældereren, og på den samme grundvold, som nu er, skal sættes et grundmuret hus to loft højt, som skal til det nederste loft være to sten tyk, og fem sjællandske alen høj, til det øverste loft, halvanden sten tyk, og halvfemte sjællandske alen høj. I samme hus skal være tre dobbelte skorstene og en bageovn med tilhørende skillerum, af mur til det første loft, det andet af træ med kølle [dvs. indretning til tørring af malt og humle] der udi.

Det søndre hus lige overfor, skal ganske nedbrydes og opsættes igen. Af det træhus, som nedtages på den nordre side i samme hus, skal være tvende skorstene med skillerum som skulle hugges af træ.

Det vestre stenhus bliver stående; dog det skal forfærdiges op, inden og uden hvor brøstfældighed er. Hvor der skal være en dobbelt skorsten med skillerum huggen af træ. Men hvad det halvtag er anlangende skal det forrettes og forfærdiges oven og neden, hvor det fornødent gøres.

Det østre hus skal ganske nedbrydes, og i hendes sted skal det træhus,

*Plan over bispegården i
Viborg: Nr. 29. Omtr. 1670.
Efter Resens Danske Atlas.*

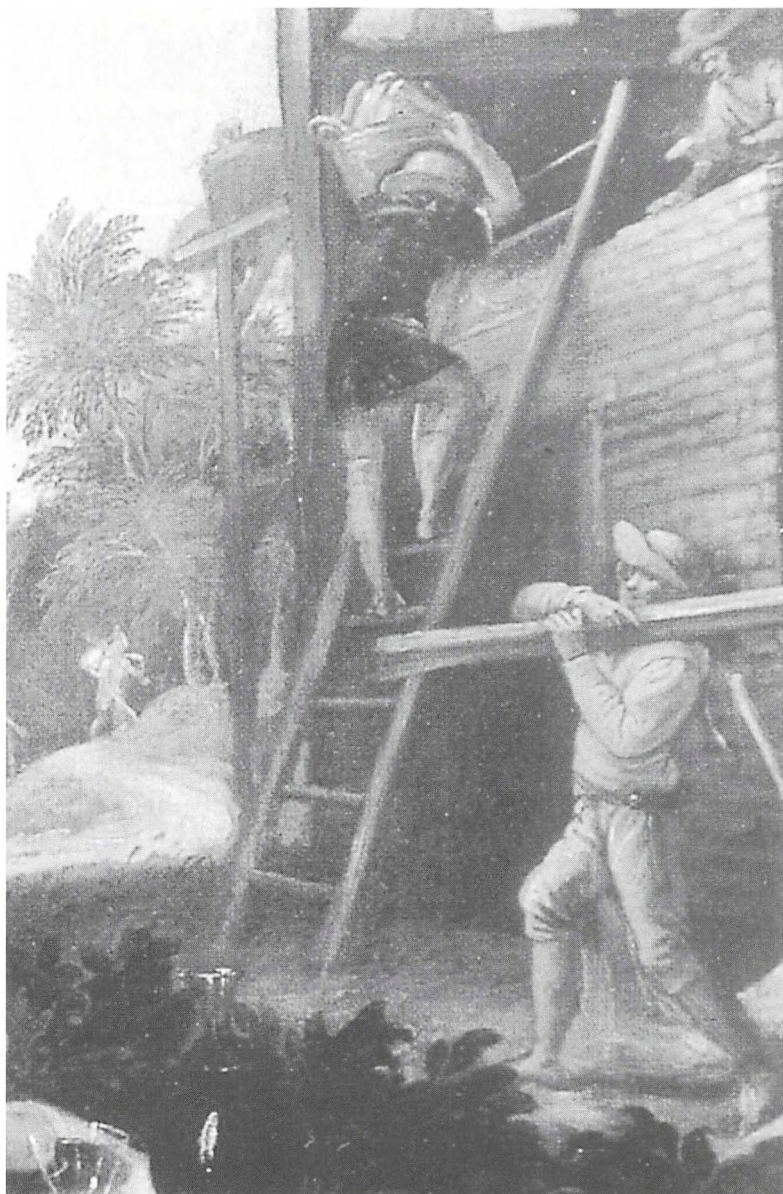
som står udenfor porten sættes, så langt, som det kan nå til det søndre hus, som kan være i den samme højde og bredde, som dette træhus er med skillerum og port; og skal det gamle træhus nedtages og deraf forbygges, så meget som der af som dur«.

Som det fremgår skal tre af husene i den firlængede bispegård nedbrydes og igen opbygges, hvorimod det vestre stenhus skal repareres. Det nordre hus skal opføres i sten i to etager, 6 m i højden, og i stedet for det østre hus skal to træhuse udfylde pladsen dér. Der bliver altså tale om stenhuse i nord og vest og træhuse i syd og øst, og altså igen en firlænget gård, jævnfør illustrationen i Resens Atlas. Her ses bl.a. også tydeligt det nordre to-etagers hus – det hus, der idag udgør kernen i bispegården.

I kontrakten hedder det videre:

»Dette foreskrevne forpligter jeg mig Hans Sørensen borger i Ålborg at fuldstændiggøre, såvidt som hammer og murske vedkommer, ligeså med tømmerarbejde, såvidt som økse og naver [en bestemt form for bor] og tømmermandsarbejde udkræver, selv at lade nedbryde og igen opsætte, på min egen kost og med mine egne folk, og alt det, som af en murmester og tømmermand gøres kan.

Herimod lover jeg Knud Gyldenstjerne, at forskaffe fornævnte Meester Hans alt det materiale til fornævnte arbejde der kan gøres fornødent. På stedet at lade levere og lade føre kalkgruset fra ham, at det ikke skal blive ham til nogen forhindring. Så vil jeg også forskaffe ham en

*Bygningshåndværkere. »Rigdommenes forgængelighed« tilskrevet Lodewijk Toeput
også kaldet Ludovico Pozzoserato (c. 1550 Antwerpen-1603/05 Treviso). Gengivet
i Les Vanités dans la peinture au XVIIe siècle. Musée des Beaux-Arts de Caen, 1990.
Detalje. Foto: Arne Vindum.*

vogn, som kan age sand ler og andet, som til samme arbejde bruges skal. Ligeså vil jeg forskaffe ham heste og vogne til sig og sine folk, frem og tilbage, når han skal hjem igen, dog ikke for tit. Sammeledes vil jeg forskaffe ham tyve læs tørv til ildebrand. Og haver jeg Knud Gyldenstjerne på kong. maj. vegne lovet fornævnte Mester Hans Sørensen for foreskrevne arbejde at færdiggøre tolvhundrede slette daler«.

Den 10. juni 1635 kvitterede Hans Sørensen for at have modtaget af skriver Claus Christensen på Hald en del af de penge han skulle have for at opbygge bisperesidensen, nemlig 373 rdl. 32 sk. Og den 20. juli 1636 kvitterede han for resten »af de otte hundrede rigsdaler lensmanden velb. hr. Knud Gyldenstjerne på kong. majst. vegne med mig for bispens residens udi Viborg at opbygge var fortinget«.

Samtidig gøres der nøje rede for hvad, der er forbrugt af materialer til opbygningen såsom kalk, mursten, tagsten, jern, søm, fyrbjælker, lægter etc.

Hans Sørensen og hans folk fik også arbejde på Hald Slot. Således fik han betaling for tømrer- og murerarbejde dér iflg. kvitt. dateret den 5. november 1636.

Hans Sørensen, bygmester

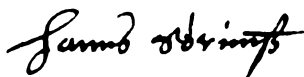
I Ålborg holdtes der skifte efter Hans Sørensen bygmester og for dum borger i Ålborg den 14. november 1640 mellem hans efterleverske Maren Nielsdatter og hendes søn Niels Pedersen.¹⁹

Ejendommen med paneler, bænke, bænkekister, fodskamler, et lille fyrhjørneskab og et tingskab samt alt andet nagelfast blev vurderet til 525 sldr.

Af løsøre var der bl.a. sølv, kobber-, messing- og tinvarer. Ellers bestod ejendommen af »den østre stue« med bl.a. et egehjørneskab med tre døre, et beslagent skrin og »adskillige danske bøger«. I »den vestre stue« var der bl.a. en jernkakkelovn. Der var et svendekammer, et spisekammer, stegers, bryggers, et hus i gården, hvor der var brænde og 12 svin; endvidere et loft med rug og malt samt to kobbermusketter, kældere med bl.a. 4 tønner 6-skillings øl, 1 tønne 4-skillings øl. Derudover var den afdødes klæder.

Af tilstående gæld bemærkes Bendix Hansen i Horsens, der havde annammet et pantebrev af salig Hans murmester på en ejendom i Horsens som Peder Mikkelsen havde givet i pant for 150 sldr. (10. febr. 1638); Laurs Clausen bøsse-mager et pantebrev ligeledes på en ejendom i Hor-

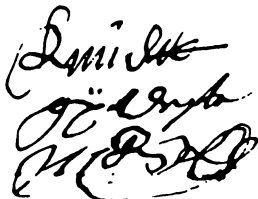
Udvalgte signaturer fra kvitteringer

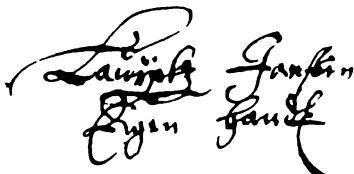
Hans Sorensen, bygmester, 20. juli 1636.

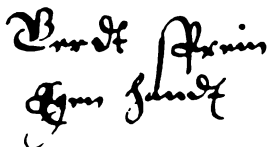
Matties Boecksen, guldsmed,
7. dec. 1625.

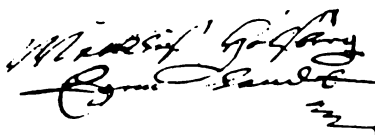
Knud Gyldenstjerne, lensmand,
20. juni 1635.

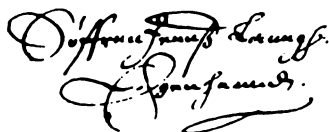
Lauritz Jensen, billedskerer,
20. juni 1635.

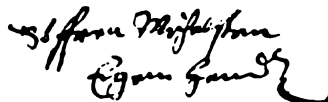
Gert Sprinn, snedker, 18. maj 1635.

Mathis Holsberg, skipper,
14. sept.? 1634.

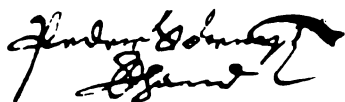
Soren Jensen Lang, pramskipper,
12. nov. 1634.

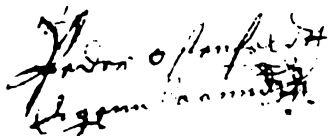
Soren Michelsen, 24. maj 1636.

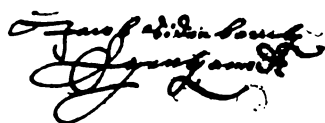
Frantz Nielsen, skipper, 9. okt. 1635.

Peder Sorensen, 4. aug. 1636.

Peder Ostenfeldt, borgm., 18. juli 1636.

Jens Sidenborg, 8. juli 1636.

Peder Biering borgm.

Peder Biering, borgm., 30. juli 1636.

Søren Rasmussen
Egen hånd

Søren Rasmussen, snedker, 12. juli 1635.

Lauridz Ibsen
Egen hånd

Lauridz Ibsen, smed, 8. juni 1636.

Villads Nielsen
glarmester

Villads Nielsen, glarmester,
28. juli 1636.

Hans Wandal
M.H.

Hans Wandal, biskop, 24. aug. 1639.

Henrik Hansen
smed

Henrik Hansen, smed, 17. juli 1636.

Mads Jensen

Mads Jensen, tømrer,
24. aug. 1639.

Niels Pedersen
Nipgaard

Niels Pedersen Nipgaard, 12. apr. 1639.

Thøger Villadsen

Thøger Villadsen, 25. april 1639.

Jens Jonsen
Egen hånd

Jens Jonsen, 24. aug. 1639.

Ib Jensen
Egen hånd

Ib Jensen, snedker, 12. maj 1639.

Peder Pedersen
Egen hånd

Peder Pedersen, murermester,
8. maj 1639.

Jørgen Seefeld
Egen hånd

Jørgen Seefeld, lensmand, 12. april
1639.

*Snedker og lærling
De Beginselen van
Gods Koninkryk in
den Mensch.
Amsterdam 1690.*

sens på 50 sldr. (9. okt. 1632); Rasmus Ollufsen i Horsens et brev på 4 sldr. (6. maj 1638), og endelig velbyrdig Jørgen Urne (1598-1642), lensmand på Vestervig Kloster, et brev på 194 sldr. 1 mk. Så formentlig har Hans Sørensen været beskæftiget i Horsens og på Vestervig Len.

I en regnskabsbog er opført tilstående gæld fra folk i bl.a. Nørholm, Hasseris, Guldbæk, Radsted og Svebstrup.

Endvidere oplyses det, at den sal. mand var accorderet med Jens Bang om dennes hus at renovere for »100 sldr. og femskafet klæde til en klædning«, hvorpå skal være betalt 20 rdl., samt gods for godt 29 sldr. Og hvis noget resterer, kommer det hans hustru og arvinger tilgode. Hans Sørensen har altså også haft forretningsforbindelser med storkøbmanden Jens Bang (-1644) og måske udført arbejde på dennes stenhus i Ålborg, opført 1623-24.

Af bortskyldig gæld ses bl.a. 127 dlr. til borgmester Christoffer de Hemmer, kirkeværgen i Sct. Budolfi Kirke, 45 dlr. for et begravelsessted i kirken, resterende skat for indeværende år, og resterende skat for sønnen Søren Hansen, som han arvede, og hvem der holdtes skifte over samtidig.²⁰

Ialt blev boet opgjort til o. 1200 sldr. – en ganske pæn sum.

*Billedhugger/
billedskærer.
Afbejlding der
menschelyke
Bezigheden.
Amsterdam u.å.*

Hans Sørensen, bygmester, blev begravet i Sct. Budolfi Kirke den 11. oktober 1640.²¹

Lokal arbejdskraft og handel ved byggeriet 1634-39 1634/35

Gert Sprinn, snedker i Viborg lagde lofter og forfærdigede 6 døre med gerigter. Egetræet hertil købtes hos Jens Jensen i Lørring og Jens Rasmussen i Dalsgård. Søren Michelsen i Viborg betaltes for 14 tønder til at age vand udi samt til baljer til bygmesteren. Christen Justesen, bødker i Vinkel, sønderskar de 14 tønder til baljer og gav dem bunde. Ydeligere leverede han nye spande, kalkbaljer og vandtønder.

Hos savskærerne Mads Persen og Søren Lassen i Vinkel købtes bl.a. stolper, bjælker og porthamre. Af noget af tømmeret forfærdigede Christen Sørensen, tømrer i Viborg, en brønd i bispens gård.

Lauritz Jensen, snedker og billedskærer i Viborg, leverede døre med dørposter af eg og vindueskarme med poster og slagbuer.

Skipperen Matis Vitusen Holsberg, Sandnæs i Norge, indtog i sin skude 1300 savdeller i Langesund i Eiler Urnes len og lossede dem ved

Randers Bro. Søren Jensen Lang i Randers fik pramleje for at føre en del af disse deller op ad åen til Bjerring Mølle – 4 mil – for at bønderne demageligere kunne vogne dem til Viborg.

Skipper Niels Andersen fra Læsø fik fragt for adskilligt bygningstømmer at føre fra Christoffer Urnes len i Norge og losse ved Hjarbæk.

Smeden Knud Pedersen leverede murankre og port- og dørhinger (hængsler ?).

1635/36

Skipper Niels Andersen fra Læsø var atter i Norge for at laste tømmer ved Drammens Ladsted og igen losse det ved Hjarbæk.

Mads Lassen og Christen Espersen i Daugbjerg, Las Christensen og Peder Degen i Mønsted og deres medbrødre leverede kalk.

Søren Michelsen i Viborg leverede stangjern, »thaul« til brønden, tagsten, vinduessøm og sammen med Jacob Sidenborg og Johan Lenep? i Viborg leverede han spigere og læggestifter.

Udover at stå for byggeriet leverede Hans Sørensen også 8000 tagsten. De 3000 førtes af skipper Rasmus Lund i Ålborg og de 5000 af skipper Frands Nielsen i Ålborg til Hjarbæk, hvor Thøger Villadsen i Hjarbæk lossede dem af skuderne og sejlede dem i land i sin egen båd.

Peder Sørensen i Viborg fik betaling for 6500 mursten ligesom Christen Clementsen i Viborg, der fik betaling for 7800 mursten og Peder Ostenfeld i Viborg, der fik betaling for 6000 stk.

Jens Ibsen i Viborg leverede loftssøm og borgmester Peder Biering bjælker. Jacob Sidenborg i Viborg fik betaling for 43 pund brunrødt, og Søren Rasmussen, snedker i Årupmølle, leverede 14 små, gemene vindueskarme og indsatte 16 buer i nogle gamle vindueskarme. Mads Nielsen, snedker i Viborg fik betaling for fjæl at lægge i loftet og for 15 fyrretræsdøre, vindueskarme, en port og for en stor lås for kælder-døren.

Savskærerne i Vinkel, Mads Persen og Søren Lassen, leverede igen tømmer, denne gang i form af lægter. Christen Sørensen, tømmer i Viborg, betaltes for en blok og en trisse til brønden i bispens gård, og Laurids Ibsen, kleinsmed i Viborg beslog den og betaltes yderligere for bl.a. 3 dobbelte låse med tvende nøglehuller og dobbeltklink, for to lukkede låse, hver med et nøglehul, for to slet og ret dørlåse, for 4 par »flamhinger« til 4 døre og for vinduesbeslag og vinduesstænger.

Smeden Henrik Hansen fik sin resterende betaling for bl.a. stangjern, og Villads Nielsen, glarmester i Viborg, fik betaling for 24 vinduer af

*Skildrer/maler.
Afbeelding der
menschelyke
Bezigheden.
Amsterdam u.å.*

fransk glas og for 32 vinduer af lybsk glas og endnu 40 vinduer af lybsk glas.

1638/39

Biskoppen Hans Wandal var også leveringsdygtig i materialer. Således købtes hos ham fyrdeller til bl.a. bænke, døre, et stort skab, samt kalk, der blev forbrugt i husene og på taget og 550 mursten og 180 tagsten. Niels Pedersen Nipgaard i Viborg leverede fyrdeller til døre, egetræ til vinduesbuer og egefsæl til en dør i gården samt fyrtdømmer til brug i huse og stalde, og Jens Jonsen i Viborg leverede spigere og søm til samme arbejde.

Thøger Villadsen i Hjarbæk leverede træ til et plankeværk, som Mads Jensen og Jens Nielsen, tømrere i Viborg, forfærdigede sammen med andet tømrerarbejde.

Fra Christen von Ginckel i Ålborg købtes 4000 hollandske astragsten til gulvene. De blev bragt i land fra en skude i Hjarbæk af Peder Lauritzen boende i Hjarbæk.

Ib Jensen, snedker i Viborg, forfærdigede 100 alen friser at gøre omkring stuerne samt langbænke og kistebænke i stuerne og kammeret, en

paneldør og 20 andre døre samt vinduesbuer, lofter og flytning af skillerum. Peder Pedersen, murmester i Viborg, lagde astragstenene i tre stuer med forstuer og indbrækkede huller i murene til friserne, samt slog dem fast med 26 store spigere, samt andet murværk.

Lauritz Ibsen, kleinsmed i Viborg, fik betaling for hængsler, låse og andet kleinsmedearbejde, og der blev indkøbt en lænke til brønden, 6¹/₂ favne lang samt 2 junger til samme brønd.

Christen Michelsen, stenpikker i Viborg, pikkede gården med sten så og i porten, hvor fornødent gjordes, i alt 175¹/₂ favne i firkant, og endelig betaltes Villads Nielsen, glarmester i Viborg, for 16 nye vinduer af sit eget glas og bly.

De sidste regnskabsposter i forbindelse med byggeriet er fra den 24. august 1639, så på det tidspunkt må arbejdet på bispegården vel være tilendebragt.

Bispegården derefter

Den 14. februar 1650 blev der som følge af »den skade, som det store Guds vejrlig gjorde den 13. februar« holdt syn på bispegården.²² Synsmændene var Niels Pedersen Nipgaard, rådmann, Niels Roersen, Jens Christensen Bering, Jørgen Hansen, Mouritz Christensen Kremer, Villads Nielsen, glarmester, Jacob Tømmermand, Laurids Tømmermand, Christen Jensen, murmester og Jens Blytækker, alle borgere i Viborg. De beså tagene, skorstene, blyrenderne og noget af tømmerværket, og det viste sig nødvendigt med en ret omfattende reparation. Således skulle der anvendes bl.a. 2000 tagsten, 1000 mursten, to egestolper, lægter, og udi haven bag porten var nedblæst fjorten fag, hvortil behøvedes tømmer og stolper og til blyrenderne behøvedes bly og søm.

Bispegårdens omfattende reovering i 1630'erne holdt i hovedtrækene indtil 1702, hvor biskop Bartholomæus Deichmann, efter at have overtaget den da faldefærdige residens, foranstaltede den næste gennemgribende istandsættelse.²³

Noter

1. Der henvises generelt til Hald Lens regnskaber 1596-1661. RA. M-film, nr. 18174-18181.
2. En drueske fra hans hånd findes på Nationalmuseet. Se Chr. A. Bøje: Danske guld- og sølvmedemærker før 1870, 1975, s. 289. Heri benævnes han Mathis Boesen!

3. Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold, 1633-34, 1936, s. 105 f. Under »Kejserkrigen« 1625-29 var Viborg besat af fjenden 1627-29.
4. Op.cit., s. 122.
5. Ibid.
6. Op.cit., s. 543.
7. Ibid.
8. Op.cit., s. 552.
9. Ibid.
10. Op.cit., s. 767. Vandmøllen ved Bjerringbro.
11. Op.cit., s. 543 f.
12. Op.cit., s. 768.
13. Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold, 1635-36, 1940, s. 123.
14. Op.cit., s. 144.
15. Op.cit., s. 449.
16. I et brev til Knud Gyldenstjernes arvinger, Hans Lindenov, Tage Tott, Mogens Sehested, Otte Tott, Arild Gyldenstjerne, dateret Viborg d. 16. juni 1637, vurderedes Knud Gyldenstjernes gård i Viborg, beliggende i Sortebrødre Sogn, sønden op til rådhuset. »Og efterdi stalden i samme gård er en ringe bygning i sig selv; desligeste findes en part af samme gårds ejendom endnu øde og ubygget hvortil dog en del sten og tømmer er ført på stedet til hjælp samme øde plads at opbygge, hvortil og vil anvendes en temmelig bekostning førend det kan blive forfærdiget. Da efter sådan omstændighed takserede vi fornævnte gård og grund med de sten og tømmer der på fandtes og anden rette tilbehør for et tusind rdl«. Barritskov godsarkiv, papirbreve (1462), 1566-1768. Pk. 7. RA.
17. Kancelliets brevbøger, 1635-36, s. 623. Missive til Jørgen Seefeld (1606-66).
18. Se note 1. Her af forståeligheds hensyn lettere omskrevet.
19. Ålborg byfogedarkiv. Skifteprotokol 1633-40. Skifte nr. 125, fol. 465 A-468 B. LAN.
20. Op.cit. Skifte nr. 126, fol. 469 A-472 A.
21. Ålborg Budolfi Kirkes præstearkiv. Kirkebog 1626-47. LAN.
22. I Farstrup og Axelsons dagbøger (1813, genudg. 1987) omtales under 1650 en gruelig stor storm og vind den 13. febr., hvor mange huse omblæste både udi købstæderne og på landet, s. 20 f.
23. Merete Bergild og Jens Jensen: »Maleren Jens Jensen Thranes udsmykning i Viborg bispegård 1702« i *Fra Viborg amt* 1987, s. 104-128.

Jens Jensen, f. 1946, cand.phil. i kunsthistorie. Artikler om kirkeinventar, male-
re og billedhuggere efter reformationen i div. årbøger, i *Fussingø*, 1989, i *Rosenholm*, 1991, i *Synligt og usynligt, studier tilegnede Otto Norn*, 1990, i *Fra Viborg amt*, 1984, 1987. Adresse: B. S. Ingemannsvej 8, 8800 Viborg.

Jord og mennesker i Vorde, Fiskbæk og Romlund sogne 1688-1800

3. Vorde sogn

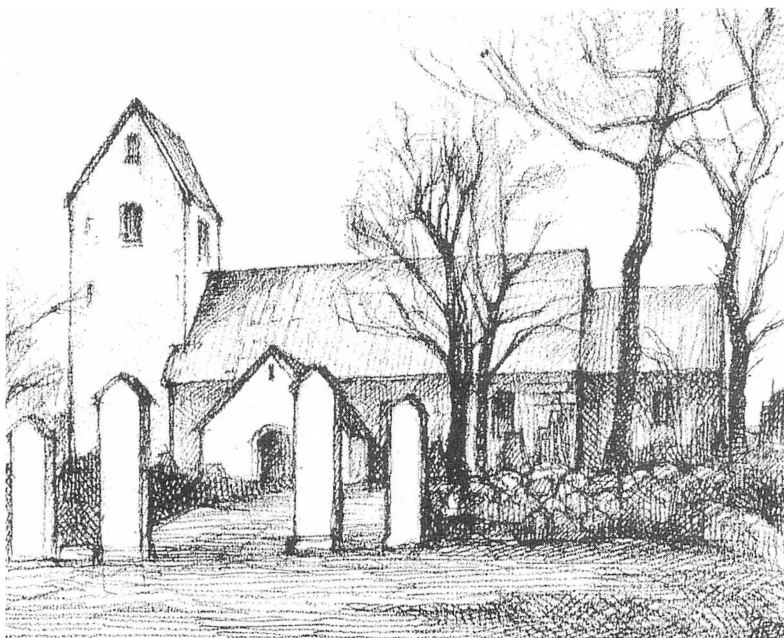
Matriklen 1688

Vorde sogn bestod i 1688 af byerne Vorde eller Worre, som det dengang blev stavet, Navntoft, Hjarbæk, og Kølsen (Kølsing). Desuden lå Kølsen mølle og de tre enestegårde Kølsengård, Lundsgård og Lyngsøgård i sognet. Enestegårde lå uden for landsbyfællesskabet. Hele Vorde sogn var vurderet og skyldsats til 136 tdr. hartkorn (hrtk.), 0 skæpper (skp.), 2 fjerdingkar (fjk.) og 0 album (alb.). Dertil kom præstegården i Vorde på 6 tdr. 7 skp. og mølleskylden på 2 tdr. 2 skp. 1 alb. De opførtes særskilt, da præstegården var fritaget for skat, og mølleskylden betaltes efter en anden skattesats end den almindelige landbrugsjord. Christian V's matrikel, som vi har vor viden fra, var etableret med henblik på skatteudskrivning. Vorde sogn var med sine 136 tdr. hrtk. mere end dobbelt så stort som hvert af de andre sogne i pastoratet – Fiskbæk og Romlund.

Vorde by

Der var i 1688 9 gårde i Vorde, eller måske mere korrekt vurderingsenheder. For på nr. 7's 4 tdr. 6 skp. hrtk. boede både Christian Mikkelsen og Niels Bollesen. Og på nr. 8 Vordegård med 10 tdr. 7 skp. 3 fjk. 1 alb. boede også to gårdbrugere, Søren Christensen og Niels Pedersen. Både nr. 7 og 8 havde tidligere været én driftsenhed, men var nu begge blevet delt i to halvdele, hvilket ikke afspejledes i matriklens inddeling.

Alle gårde i Vorde by var højt vurderet, fra 4 til 10 tdr. hrtk; det almindelige var mellem 4 og 5, men med præstegården og Vordegård som en undtagelse i den ene retning og nr. 3 og 4 på hver 2 tdr. hrtk. i den anden. Beboerne på de sidste havde i øvrigt begge tilnavnet boelsmand: Mads Bollesen Bolsmand og Peder Jacobsen Bolsmand. Deres gårde var

Vorde kirke. Tegnet af Johs. Bæch 1974.

imidlertid af samme størrelse som de almindelige gårde i Romlund og Fiskbæk. Desuden var der 3 husmænd uden jord i byen.

Hele byen med undtagelse af Vordegård ejedes i 1688 af rektor ved Viborg Latinskole, magister Jens Jylbye, som embedsgods. Det var altså ikke Jens Jylbys personlige ejendom. Ejendomsretten omfattede ikke præstegården, som tilhørte præsteembedet, så indtægterne fra gården var en del af præstens løn. Endelig ejede både rektor og konrektor et stykke eng i Vorde kær på godt 2 skp. hrtk. hver. Det var ikke fæstet bort, så det har de selv benyttet til græsning af heste og måske især til tørveskæring.¹

Vordegård

Vordegård lå i 1688 inde i Vorde by sammen med de andre gårde. Ifølge matriklen hørte den også til Viborg katedralskole ligesom den øvrige by. Men dette er ikke korrekt. Vordegård var allerede i 1666 blevet solgt fra de øvrige gårde i Vorde og havde påbegyndt en tilværelse som bytte-

objekt mellem godsejere i den store mageskifteperiode i sidste halvdel af det 17. århundrede. Den 3. november 1682 konfirmerede kongen således et mageskifte mellem Thøger Lassen til Rødslet oppe nord for Aalborg og Viborg hospital. Herefter blev Vordegård lagt ind under hospitalet eller fattigstiftelsen i Viborg, mens Thøger Lassen i stedet fik hospitalets gård i Nørre Tranders sogn, som lå tættere ved hans øvrige ejendom.²

Navntoft

Navntoft betegnes også som en by i matriklen 1688, selv om den kun bestod af 3 gårde. Engang havde der også været kirke i byen, men den forsvandt allerede i 1300-tallet. (I dag står der kun en mindesten fra 1954 på dens plads.) De 3 gårde i Navntoft var ulige af størrelse og tilhørte forskellige ejere. Søren Christensens fæstegård på 3 tdr. 1 fjk. 1 alb. tilhørte kongen. Mikkel Poulsens fæstegård på kun 2 tdr. 6 skp. 1 fjk. 2 alb. tilhørte et af lærerembederne ved Viborg Latinskole. Den største af dem på 5 tdr. 4 skp. hørte under Hald Hovedgård. Det var i modsætning til sognets øvrige byer en meget opsplittet ejendomsstruktur.

Hjarbæk

Hjarbæk by nede ved fjorden stod i matriklen kun opført med 2 gårdenheder på godt 3 tdr. hrtk. hver. Men hver gård havde 3 beboere, så i realiteten var de boelsmænd og adskilte sig i virkeligheden ikke meget fra byens 3 husmænd med jord. Dertil kom så 5 husmænd uden sædejord, men formodentlig med havejord og andel i byens fællesgræsning. Hele byen på godt 8 tdr. hrtk. ejedes af rektoratet ved latinskolen ligesom Vorde by.

Kølsen

Kølsen by var sognets største by. Her boede langt flere mennesker end i Vorde og byens hartkornstal var også noget større end Vordes. Der var 16 vurderingsenheder i byen, hvor de fire havde to beboere hver. Gårdstørrelserne varierede meget. Melle Nielsens gård havde 7 tdr. hrtk., tre gårde havde hver godt 5 tdr. hrtk., men der boede også to fæstere på den ene. Det gjorde der derimod ikke hos de to andre, Christen Jensen og

Niels Moustsen. Den mindste gårdenhed var på 1 tdr. 4 skp. 3 fjk. 2 alb. Kølsen mølle var vurderet til 2 tdr. 2 skp. 1 alb. mølleskyld. Der var desuden 5 husmænd i Kølsen uden sædejord. Hele den store by tilhørte konrektoratet ved latinskolen, med undtagelse af den gård, Peder Vilumsen boede på, der tilhørte Viborg domkirke.

Enestegårde

Der var 3 enestegårde i sognet. Det betød som tidligere omtalt, at de havde deres jord for sig selv uden for de samlede landsbyer. Kølsengård var også rubriceret som enestegård i 1688. På de 11 tdr. hrtk. boede både Christen Mouritzen og Christen Andersen. Formodentlig var gården allerede da delt i to selvstændige gårde. Den ejedes som det øvrige Kølsen også af konrektoratet ved latinskolen. Det samme gjaldt Lundsgård med 9 tdr. 6 skp. 1 alb., sognets største enkeltgård, som i 1688 var bortfæstet til Tøsti Madsen.

Lyngsøgård på 2 tdr. hrtk. 4 skp. 2 alb. tilhørte Viborg hospital og var i 1688 fæstet bort til Jens Jensen.

Senere ændringer i ejendomsretten

Lyngsøgård var den første gård, der skiftede ejer efter 1688. Viborg hospital havde som fattigstiftelse med et stort (295 tdr. hrtk.), men spredt tilliggende vanskeligt ved at holde sammen på sine besiddelser og få tilstrækkeligt udbytte til hospitalsdriften. Derfor fik hospitalsforstanderen efter ansøgning i 1698 tilladelse til at sælge noget af godset. Viborgs borgere var, som vi tidligere har set i Fiskbæk, ivrige efter at blive ejere af jord i Viborgs nærhed. 1699 købte borgmester Jochum Lassen Lyngsøgård af hospitalet.³ Også godssamleren Jens Jørgensen Seerup på Hald interesserede sig for Navntoft, hvor Hald i forvejen ejede den ene af de tre gårde. Da kongen i 1717 på Seerups råd solgte ud af det spredte krongods, købte han selv kongens gård på 3 tdr. 1 fjk. 1 alb. i Navntoft. Gården blev ikke, som dem han samtidig købte i Fiskbæk og Romlund, lagt under Boller, men blev som den anden gård i byen fæstegods under Hald. I Kølsen by købte han i 1725 domkirkens ene gård på 2 tdr. 2 skp. 3 fjk., som også blev lagt under Hald.⁴ De øvrige gårde i sognet holdt stand, selv om Halts ejere tydeligt havde vist, at området lå inden for deres interessesfære.

Det spredte stiftelsesgods

Gråbrødre hospital i Viborg havde som tidligere omtalt allerede solgt ud af sit gods. Men det kneb stadig for hospitalet at holde sammen på det tilbageblevne. Hospitalsforstanderen gav i breve fra 1722 til direktørerne for Viborg hospital en meget pessimistisk vurdering af forholdene på Vordegård. Den gamle fæster på gården, Christen Mortensen, var kommet bagud med skattebetalingen, så han skyldte skattekorn for 2 år og matrikelskat for 2 kvartaler. Inddrivningen af skatterestancer var i det 18. århundredes skattesystem overladt til militæret. Havde Christen Mortensen hørt under et samlet gods, ville en afdeling soldater derfor være rykket ud for at indkvartere sig på hovedgården, indtil godsejeren havde lagt penge ud for sin fæstebonde. Men i dette tilfælde mødte de op på Vordegård og beslaglagde det bedste plovbæst (hest) ikke som betaling for skatten, men blot som det gebyr, de havde krav på, mens de i øvrigt lagde sig i kvarter på Vordegård. Det kan ikke undre, at Christen Mortensen prompte frasagde sig fæstet. Der var så få værdier ved gården, at selv om han lod alt løsøre blive, kunne skattegælden ikke bringes ud af verden. Besætningen var kun på 3 gamle heste (den bedste hest havde soldaterne allerede fjernet), 1 gammel ko og 2 kalve, 8 får, 1 vogn og 1 plov. Det var ifølge forstanderens indberetning en besætning, der svarede til en gård på 1 tdr. hrtk., men der hørte 10 tdr. til Vordegård. Avlen var knap kommet i jorden dette forår, hvor der kun var sået 8 tdr. rug, 5 tdr. havre, men ingen byg. Det betød, at Vordegård ikke kunne bidrage til de fattiges ophold på hospitalet. Tværtimod måtte skattegælden betales af de penge, der skulle have været anvendt til de fattige. I øvrigt synes det også at være kommet så vidt, at der kun var en fæster på Vordegård, hvor der i 1688 havde været to.

Fattigforstanderen fik som den første besked på at rejse til amtstuen i Skive for at få eksekutionen på Vordegård ophævet, d.v.s. at få soldaterne til at rejse derfra. Det lykkedes også med et løfte om, at hospitalet ville betale skatterestancerne. De var løbet op på 40 rdl., men heraf var kun de 26 rdl. den oprindelige restance. Resten – altså mere end halvdelen af den oprindelige restance – var eksekutionsgebyr.

Hvorfor var det da gået så galt på Vordegård i 1720'erne? Efter forstanderens opfattelse var gården blevet skyldsæt, d.v.s. vurderet, alt for højt i matriklen. Heraf fulgte, at skatten blev for høj. Driftsmæssigt manglede der først og fremmest græsning til gården, så der kunne holdes det antal kreaturer, der svarede til gårdens størrelse. Det var altså ik-

Epitafium i Vorde kirke over Anders Christensen i Lundsgård, død 1661, og hustru. Det er opsat i 1662 af sønnen, Niels Lundgaard, der var præst i Ørsløv Kloster. Viborg Stifismuseum fot.

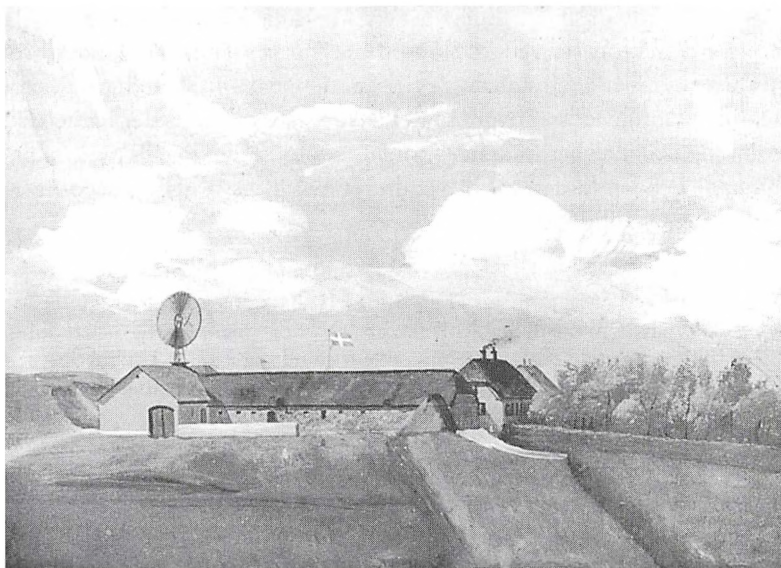
ke muligt at få den nødvendige balance mellem planteavl og kvægavl. Der var heller ikke tilstrækkeligt brændsel til gården. Selv i de perioder, gården havde været i bedste drift, havde der ikke været foder til mere end 6 bæster og 8-10 fæhøveder (kvæg). Det svarede efter forstanderens opfattelse til en gårdstørrelse på 2 tdr. hrtk. Da jordejendom på dette tidspunkt blev vurderet som et dårligt indtægtsgrundlag for hospitalet, fik det kongelig tilladelse til at afhænde det hele ved en auktion i 1723.⁵

De to Vordegårde blev i slutningen af 1770'erne købt op af Hald gods. Uanset hvem der var godsejer på Hald, har han altså vedvarende gennem hele det 18. århundrede siddet og ventet på, at fæstegårde i disse sogne nordvest for Viborg skulle blive sat til salg.

Gårdnedlæggelser i Vorde sogn

Det er kendetegnende for ejendomsstrukturen i Vorde sogn i det 18. århundrede, at fæstegårdene enten tilhørte embeder i Viborg købstad eller nogle enkelte under det store Hald gods. Afstanden til Hald var fra hele sognet mere end en mil, så der blev ikke ydet almindeligt hoveri af fæstegårdene i Vorde sogn under Hald lige så lidt som af embedsgodset. Fæstebetingelser var derfor ens for alle fæstere i sognet uanset ejerforhold. De betalte fæsteafgifter i form af penge og havde desuden kun en smule kørsel for ejerne. De to Vordegårde skulle sammen med den ene fæster i Kølsen under Hald forrette høbjergningen på Bakengen og køre det til Hald. Desuden skulle de foretage nogle ægter og rejser for godsejeren – dog ikke længere end til Hobro og Randers.⁶

Formodentlig har fæsterne kunnet leve deres tilværelse uden megen indblanding fra jordejerne – vel at mærke hvis de betalte deres skatter og afgifter. Men ønskede de ændringer i jordforholdene, krævedes ejernes accept. I 1771 måtte rektoratets ene bonde Peder Kirkebæk i Vorde frasige sig sit fæste. Naboerne havde længe været klar over, hvor det bar hen. De havde drøftet sagen med rektor og var allerede samme dag, som fæstet blev opsagt, klar med en plan for en ny fordeling af Peder Kirkebæks fæstejord. Laurs Pedersen skulle have 5 skp. 2 fjk. 3/4 alb., mens de øvrige skulle have 4 skp. hver. Peder Kirkebæk kunne med en sådan ordning få lov til at blive boende og beholde sit indbo og de 7 får. Men så delte naboerne i øvrigt alt andet: besætning, redskaber, korn og den vigtige gødning på gården. Det blev udtrykkeligt fremhævet, at gårdens kakkelovn kun var lejet ud til Peder Kirkebæk af husbonden, rektoratet i Viborg, så den kunne naboerne ikke bemægtige sig. Der skulle dog

Maleri af Lundsgård ca. 1900. Billedet hænger i dag på gården.

indrettes en lejlighed mere i stuehuset, så der blev plads til endnu en familie.

Nu havde det siden 1682 ikke været tilladt at nedlægge bøndergårde i Danmark. Derfor måtte det stå i den kontrakt, der blev oprettet, at de 5 bønder sandelig ville vedligeholde husene og love ikke at flytte dem hjem til deres respektive gårde. Naturligvis skulle de i forening betale Peder Kirkebæks skatter og landgilde, og ligeledes hvert år køre 2 læs hedetørv og 1 læs skudtørv ind til rektor i Viborg, foruden de læs, de selv plejede at køre. De skrev alle seks under med egen hånd på overenskomsten den 19. marts 1771.

De efterlevede også alle punkter undtagen pligten til at holde husene vedlig på den nedlagte gård. De faldt mere og mere sammen. Måske tog naboerne også lidt tømmer derfra, når de manglede hjemme på deres egne gårde. Der blev heller aldrig indrettet en ekstra lejlighed i stuehuset.

Vi ved ikke, hvor mange gange rektor Jessen i Viborg havde forsøgt at få dem til at rette sig efter overenskomsten. Men den 21. december 1773 sendte han to mænd til Vorde for at læse et brev op for dem, der pålagde dem at udføre bygningsarbejdet, hvis de ikke ville tåles for

retten. De udbad sig 24 timers betænkningstid, inden der næste dag lå et brev på rektors skrivebord skrevet med skriverhånd, men underskrevet af bønderne. De fremhævede heri, at denne delingsplan havde været rektors idé. Alle vidste, hvordan det havde stået til hos Peder Kirkebæk, som dog ikke nævnes med navn, men omtales som en velbekendt uformuende beboer. Jorden var blevet drevet helt uforsvarligt og bygningerne var i en elendig forfatning:

»Er det sig enhver her i sognet nok som kundbar, at ermeldte steds bygninger ved antagelsen var af en beklagelig beskaffenhed, der til anseende ikke havde mindste kendemærke af anstændig menneskelig behandling, thi uden at tale om tagets miserable tilstand, og samme skæbne for den største del af tømmeret, var endog væggene ganske forfaldne og al andet sådan små tilsynlighed forsømt«.

Besætningen var selvfølgelig også i en elendig og ussel stand, ligesom redskaberne var ubrugelige. Marken var ikke passet ordentligt, så det første år havde de ikke høstet andet end klinte, skrad og andet ukrudt. De lagde således ikke fingrene imellem i beskrivelsen af deres nabos forhold. Formålet var naturligvis at påvise, at det hele havde været i en sådan stand, at de umuligt kunne vedligeholde bygningerne.

Når rektor Peder Jessen tog fat på sagen igen, skyldtes det, at han var kommet i klemme. Rentekammeret var begyndt at interessere sig for nedlagte bøndergårde. Det stred mod regeringens ideologi om at forøge næringsmulighederne og dermed folketallet i landet. Det kunne på længere sigt også gå ud over jordskatterne, hvis de nye brugere ikke betalte skat. Det kunne i hvert fald ikke ske på lovlig vis uden en kongelig bevilling. Så i 1774 måtte rektor søge om tilladelse til den sammenlægning, han allerede havde gennemført 3 år tidligere. Bevillingen lød da også meget lakonisk:

»at af bemeldte 7 gårde udi Worre by må den ene således, som den allerede nedlagt er, fremdeles nedlagt forblive«.

Det blev imidlertid stillet som en ufravigelig betingelse, at den nedlagte gårds bygning skulle indrettes til beboelse for to husmandsfamilier.

I 1780 kunne pastor Friborg fra Vorde præstegård bevidne, at rektor havde opfyldt sine forpligtelser i Vorde. I Kølsen havde konrektoren fået en tilsvarende bevilling i 1779, men her var betingelsen om en ekstra bolig endnu ikke opfyldt. Her var en gård på godt 2 tdr. hrtk. blevet fordelt således, at 4 andre fæstebønder i byen havde fået 5 skp. hrtk. hver, mens resten skulle tillægges det nyoprettede husmandsbrug. Konrektor

begrundede den manglende opfyldelse med, at det var vanskeligt at finde en fæster til husmandsstedet, når der hørte jord til.

Det kan undre, at det stadig i slutningen af det 18. århundrede var vanskeligt at finde fæstere. Vi ved fra lægdsruller i Katedralskolens arkiv fra 1775, at der var mange drenge og unge mænd i Vorde og Kølsen, der tilhørte rektoratet og konrektoratet – henholdsvis 28 og 48. Har de ikke haft økonomiske midler til at overtage et fæste? Ønskede de ikke at blive fæstere, eller foretrak de på trods af stavnsbånd at søge andet steds hen for at tjene deres udkomme? Vi kender ikke svaret i Vorde og Kølsen, men vi ved andre steder fra, at de unges udlængsel og bevægelighed var stor – også før stavnsbåndets ophævelse.⁷

Landsbyfællesskabet

Der er ikke bevaret vedtægter for landsbyfællesskabet i byerne i Vorde sogn. Men markarbejdet er som i alle andre landsbyer blevet udført i fællesskab. Dyrene har om sommeren græsset i en fælles hjord under opsyn af en hyrde. Kølsen by og Kølsengårde havde fælles græsning, hvor hyrden holdt opsyn med kreaturerne. Vi ved, han hed Peder Andersen i 1785, for da var bymændene blevet uenige om, hvor meget de hver især skulle betale til ham. Fællesskabet spillede for så vidt fallit, som det til sidst blev nødvendigt at rejse ind til Viborg for at få deres husbonde konrektor Kruse til at medvirke til et forlig.

Det foregik mandag den 21. februar 1785. Her nåede de frem til, at de fire mænd i Kølsengårde hver skulle betale hyrden 1½ mark om året, mens mændene i Kølsen by skulle betale 2 mark hver. Andelen i hyrdelønnen var ikke afhængig af, hvor mange kreaturer de sendte med den fælles hjord, eller om der var køer imellem. Formodentlig har hyrden lige som andre steder fået nogle naturalier ved siden af, f.eks. noget af mælken fra køerne og middagsmad på skift hos beboerne.

Der var også uenighed om, hvor mange kreaturer bønderne måtte sætte ind. Det var ikke et problem i forhold til hyrden, men for belastningen af græsningsressourcerne. Bymændene i Kølsen satte kreaturer på den fælles græsning i forhold til deres hartkorn, d.v.s. størrelsen af fæstegårdens opdyrkede jord. Det har formodentlig været skrevet ned i de tabte landsbyvedtægter. Fra Kølsengårde måtte der fra to af mændene højst komme 7 kreaturer, fra en 3 og fra den sidste 2. Desuden måtte de tilsammen sende 7 arbejdsheste eller også 2 plage, når arbejdshestene var i brug.

Forklaringen på fællesskabet mellem de to byer var, at de 4 bymænd i Kølsengårde i fællesskab havde fæstet en gård i Kølsen by, da det havde været umuligt at finde en fæster til den. Det svarede til den tidligere omtalte nedlæggelse i 1779, blot med den betydelige komplikation, at gården blev fæstet af den anden by. Selv det begrænsede fællesskab mellem Kølsen og Kølsengårde gav nemlig anledning til mange sammenstød mellem de to byer. Således fik fæsterne i Kølsengårde ikke den græsrettighed, de mente at have krav på, fordi marken lå midt i Kølsen bys marker. De måtte ikke drive kreaturerne ned på deres eng, fordi de skulle gennem Kølsens enge. Hvis de gjorde det alligevel

»har en deel af Kølsen bymænd udladt sig med de forskrækkeligste trusler, som nogen kan høre, og med Gewalt (magt) drevet deres fæ, og tøjret ej alene deres bester, men endog deres svin på vores såkaldte 8de ager, som ligger ved deres udsædjord. Da de sidste, nemlig svinene, haver således rodet bemeldte vores ager, at vi neppelig for de mange store og dybe huller har kunnet pløje samme«.

De fik heller ikke lov til hverken at slå lyng eller grave tørv på Kølsen bys fællesarealer, som de også burde have del i. Dertil kom så de sædvanlige nabostridigheder om at grave grøfter og pløje inde på Kølsengårds jord. Ikke underligt at Kølsengårde fæsterne godt ville ud af fællesskabet med dem i Kølsen. Men det skal også med i billedet, at vi kun kender sagen fra Kølsengårde bønderne gennem den klage, de sendte til konrektor.⁸

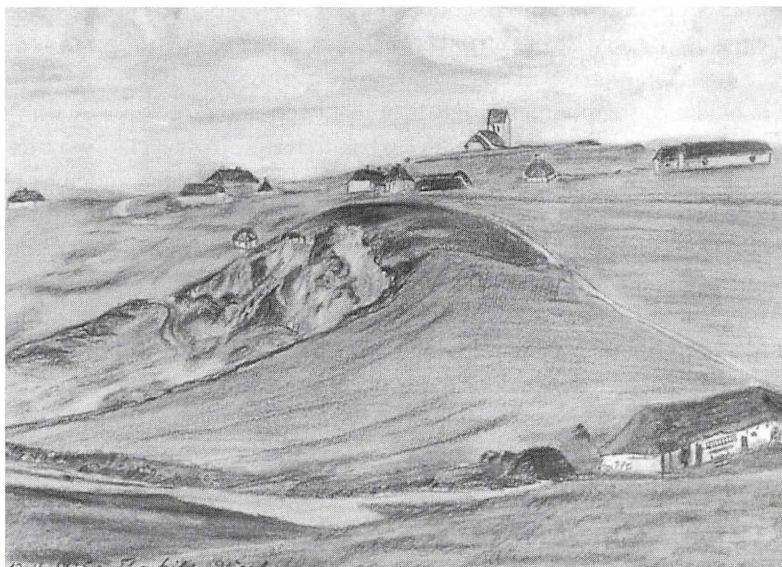
Befolkning i 1787

Folketællingen 1787 oplyser, hvem der boede i Vorde sogn den gang. Det var ialt 316 personer, 149 mænd og 167 kvinder. I Vorde by med de to Vordegårde var der 86 personer, i Hjarbæk 62 og i Kølsen by 104, mens der i Kølsengårde var 25, i Navntoft 18 og på Lyngsøgård 5 personer.

I Vorde sad der midaldrende folk på gårdene – dog var Jacob Larsen og hans kone Lisbet kun lige i begyndelsen af 30'erne. Det var for dem begge første ægteskab, hvor de havde fået en lille dreng Lars – altså kaldt op efter Jacobs far. På to af gårdene var husmoderen ældre end manden. Niels Thomasen på 50 år var gift med Anna Jespersdatter på 60 år. Hun var blevet enke midt i 30'erne og havde så giftet sig med Niels. På gården var der både hendes søn af første ægteskab på 36 år og deres fællesbørn på 24 og 18 år. Hos Niels Christensen var det på samme vis – han

var 44, mens hans kone Inger Hansdatter var 63 år. De havde en datter hjemme på 16 år og Ingers to børnebørn på 8 og 14 år. Det var modsat hos Niels Bertelsen. Da han var blevet enkemand, havde han giftet sig med en ung pige, Anne Marie Nielsdatter. Han var 62 år i 1787 og hun 29. De havde sammen en søn på 4 år.

Det er karakteristisk, at bønderne i Vorde har kunnet beholde deres børn hjemme som voksne samtidig med, at de også havde tjenestefolk. Det kunne tyde på, at de var holdne folk i Vorde sammenlignet med Romlund og Fiskbæk. Den største husholdning fandtes i Vorde præstegård hos pastor Peder Friborg. Han var 42 år og hans kone Marianne Skiernbech var 34. De havde 3 børn: Karen Margrethe (8 år), Elisabeth (6 år) og den lille Hans på 1 år. Der var 3 karle i præstegården, hvor Lars Jensen på 56 år nok var avlskarl og stod for det praktiske arbejde. Han var gift, men hans kone boede ikke i præstegården. Endvidere havde præstefruen to voksne piger – og en amme, Mette Christensdatter på 32 år, til sin yngste. Hvor Mettes eget barn var anbragt, oplyses ikke. Der var også en degn i Vorde, Rasmus Ravn, og en hyrde, Niels Clemmensen. En af de fire husmænd i byen angav som bierhverv, at han var

Tegning efter fotografi af Vorde set fra øst er fra for ca. 1865, da gården fornedet til højre blev flyttet op i Vorde by. Hullet, som stadig findes, kaldes endnu Mergelgraven. Man bemærker den fuldstændig nøgne kirkebakke.

handskemager. Han var dog nu en gammel mand på 83, der sikkert ikke syede mange handsker til folkene i Vorde.

Også på den ene af de to Vordegårde var husmoderen, den 42-årige Kirsten Mogensdatter, gift 2. gang med den 30-årige Jens Christian Jacobsen. Hendes første mand Christian Jensen var død i november 1779, hvor hun sad tilbage på den store gård på 5 tdr. hrtk. og med 4 små børn i alderen fra 1 til 8 år. Hun havde ikke anden mulighed end søge at få en ny husbond på gården. Det blev altså 23-årige Jens Christian Jacobsen, som hun blev trolovet med allerede den 17. december 1779 og viet til den 4. februar 1780. Hendes 4 børn blev selvfølgelig på gården. Hun havde jo også ved skifteforsamlingen den 9. december 1779 lovet:

»at vise moderligt hjerte for børnene ved at opdrage dem til ære og lære«.

Det var også den arv, der var til dem, efter boet var gjort op. Ikke fordi det ikke var et velstående bo. Der var 5 heste, 4 køer, 4 stude, 1 kvie, 3 kalve, 10 får, 2 svin og 3 bistader. Der var også velbesat med vogne og redskaber. Men boopgørelsesreglerne var sådan indrettet, at de sikrede, at værdierne blev holdt samlet på gården. Derfor skulle der fradrages for bygningsreparationer, fuld besætning og redskaber. Var det ikke tilstrækkeligt til at hindre arveudbetaling, så blev udgifterne til enkens fremtidige begravelse også trukket fra. Disse regler var naturligvis i godsets interesse, men også i enkens interesse, når hun ville blive på gården. Og hvilke andre muligheder havde hun? I hvert fald skrev børnenes formynder Villum Jensen også under på skifteforretningen. Han var broder til Kirstens afdøde mand og sad selv som fæster på den anden Vordegård. Ni år senere var turen kommet til Villum Jensen selv. I julen 1788 døde han 47 år gammel, og hans kone, Kirsten Jensdatter, sad som 31-årig alene tilbage med gård og 2 børn, Jens Villumsen på 12 og Anne Villumsdatter på 8 år. Hun havde ikke langt til sit hjem, for hun var fra Lundsgård i Kølsen. Hendes moder havde siddet i samme situation, da hendes fader Jens var død. Hendes stedfader Christen Nielsen var til stede ved skifteforretningen på Vordegård den 26. januar 1789. Også den nye mand på den anden Vordegård, Jens Christian Jacobsen, var med som vurderingsmand.

Der så nu ganske anderledes ud på Vordegård, end da Christen Mortensen i 1723 måtte opgive gården til Gråbrødre hospital. Nu var der kommet velstand inden døre. Der var et vise urværk i stuen, en lille pyramide, to spejle på væggen, 6 gule tallerkner og noget så nymodens som 5 par gule thekopper. Varmen kom fra en jern bilæggerovn. Der var

alt i dyner og lagner. Villum Jensens tøj opregnedes også nøje. Ude i stalden stod der 6 heste, der var højt vurderet, 6 køer, 1 kælvekvie, 3 stude, 6 kalve, 10 får, 6 lam og 1 sopolt. Der var alt i vogne, plove, harver og redskaber. De 4 bistader blev ikke sat så højt, og vurderingsmændene gjorde udtrykkeligt opmærksom på, at det skyldtes den strenge vinter det år. Der blev også drevet fiskeri fra gården, der ejede en fjerdedel af en fiskebåd. Desuden var der 2 fald bundgarn til heltfiskeri og 4 brasennet.

Der var korn nok til både folk og kreaturer og til forårets udsæd. Det hele blev vurderet til 304 rdl. Men skifteforretningen blev alligevel ikke afsluttet den 26. januar eller de følgende uger.

Et halvt år senere mødte godsejeren på Hald, landsdommer Schinkel, selv op på Vordegård. Han udtalte sin store velsindethed mod enken og hendes børn, som det formuleredes i skifteforretningen. Ja, han var tillige så ømhjertet for deres velgående, at han ikke ville forlange at sætte boet i de udgifter, han som husbonde havde krav på. Det betød, at den endelige opgørelse aldrig blev foretaget. Børnene blev i stedet tildelt henholdsvis 40 (Jens) og 20 rdl. (Anne) i arv efter deres fader. Den vurdering af eventuelle bygningsmangler, som godsejeren frafaldt, skulle i henhold til den nye fæstelov fra 1787 tinglyses og knyttes til den næste fæsters fæstebrev. Men der var godt 14 dage tidligere blevet udstedt et nyt fæstebrev til Christian Nielsen af Vorde, som forsikrede,

»at han efter hans egen indstændige begæring agter og ærer enken Kirstine Jendsdatter boende på stedet og siden hendes salige mands død har udvist at være dydig, fornuftig og husholdelig.«

Christian Nielsen var gevorben soldat og skulle derfor frikøbes på sessionen inden fæsteaftalen. Det var formentlig forklaringen på den relativt lange tid, der gik, inden den nye mand kunne rykke ind på Vordegård.⁹

Det er interessant, at Schinkel som landsdommer fuldstændig kunne tilsidesætte en ny fæstelovgivning. Formålet med loven var at give mindre råderum for de krav, godsejeren kunne stille til fæstegårdens bygninger ved fæsteskiftet. Han har formentlig ikke været i modsætning til sine fæstebønder på dette tidspunkt, da den krævede tinglysning af vurderingen, og det ville koste penge.

Forst den 3. august 1790 foregik troløvelsen mellem Christian Nielsen og salig Villum Jensens enke. Vielsen fandt sted den 7. oktober samme år.

Det var i øvrigt disse to mænd på Vordegård, der begge var trådt til

Fotografi af Hjarbæk Fjord med Kvols i forgrunden og Hjarbæk bag fjorden. På banken ovenover rejser kirketårnet i Vorde sig, nu omkranset af træer. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

efter dødsfald, der kom til at tage det store skridt til selveje ved at frikøbe deres fæstegårde fra Hald. Det skete for begges vedkommende ved skøde af 27. juni 1798 for en sum af 825 rdl. Christian Nielsen lånte 499 rdl. af mølleren i Non mølle, Chr. Jackobsen, der som sikkerhed fik første prioritet i gården. Jens Chr. Jacobsen lånte 599 rdl. hos samme møller. Chr. Nielsen lod i 1812 gården gå videre til sin søn Villum Christensen for samme pris, som han selv havde givet – 825 rdl., men med tillæg af opfyldelse af en aftægtskontrakt.¹⁰

Hjarbæk i 1787

Hjarbæk havde som tidligere omtalt ikke noget stort jordtilliggende. Men den havde også andre indtægtskilder, idet den var ladeplads for Viborg, der fik mange varer over havnen i Hjarbæk. Specielt gik den hurtigste forbindelse fra Viborg til Aalborg denne vej. Hjarbæk var f.eks. også udskibningshavn for så fjerne egne som Middelsom herred. F.eks. kørte Christen Andersen i Nr. Thulstrup den 20. marts 1790 til Hjarbæk med tømmer, der skulle fragtes til Salling.¹¹

Der boede i 1787 62 personer i Hjarbæk fordelt på 16 husstande. Flere af husmændene angav et andet erhverv ved siden af jordbruget.

Det kunne være tømrer, smed, rebslager og skrædder. Desuden satte havet sit stempel på nogle af beboernes erhverv. Jens Jensen på 34 år var skipper, ligesom folketællingen ud for Christen Andersen på 41 år oplyste, at han for til søs, så hans kone Stine Pedersdatter sad alene tilbage med deres 3 små børn Anne, Anders og Mette. Da der kun var små jordlodder til gårdene, var der ikke mange tjenestefolk i byen. Boller Christensen på 41 år havde dog både karl og pige. Hans kone var også død fra ham og deres 5-årige datter Mette, men han manglede ikke kvinder i huset. Lisbeth, tjenestepigen, var 35 år. Hans gamle mor på 83 boede hos ham. Johanne Pedersdatter, formandens kone, d.v.s. enken efter den tidligere gårdfæster, boede der med sin 13-årige datter, der også hed Mette. Så boede der yderligere en gammel kone på 72 år i huset, Anne Haralds, som var almisselem, d.v.s. hun levede af almisser, som folk gav hende.

Vi har mulighed for at se inden for i smedien i Hjarbæk, ikke hos Jesper Jespersen, der var smed i 1787, men hos hans forgænger Laurits Jespersen, der døde den 17. februar 1772. Han havde ingen børn, men

Fotografiet af forårsklærgøring i Hjarbæk i 1907 kan med en smule god vilje godt illustrere forholdene hundrede år tidligere. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

blandt arvingerne var en broder Jesper Jespersen, der den gang var smed i Skive. Så formodentlig var de to smede brødre. I smedien var der i 1772 registreret følgende smederedskaber:

1 ambolt	1 spærhage
1 blæsebælg	2 forhaner
3 håndhammer	20 stk. knive og stempelbrøder
4 stk. navel tænger	1 navel krampe
1 underlag	2 tænger
5 stk. ildspæder	1 kvast
1 sturk jern	beslå tøj
2 smedeblokke	

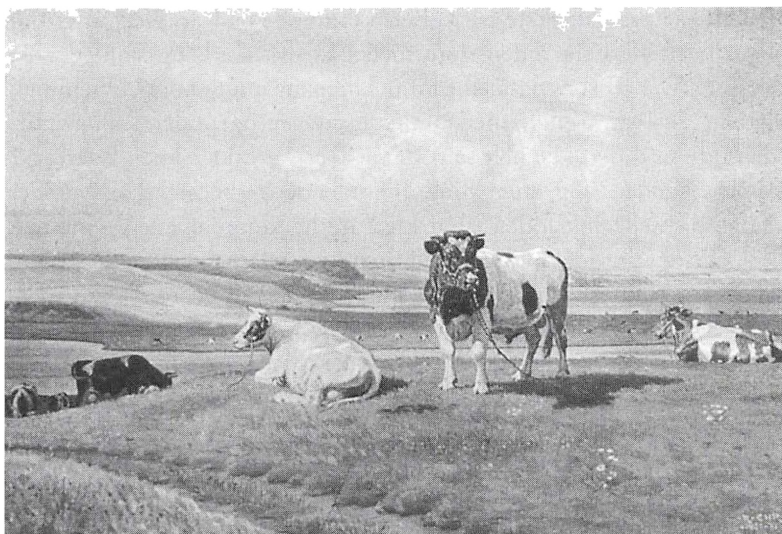
Det hele blev vurderet samlet til 15 rdl. Hertil kom så råmaterialet, stangjern, for godt 2 rdl., som smeden i Hjarbæk fik fra Aalborg. I kul-kammeret havde han 6 tønder stenkul liggende, som tilhørte ham. Men ofte medbragte bønderne selv det kul, der var nødvendig til deres smedearbejde. Regnskabsbogen, den såkaldte anførselsbog, anførte kundekredsen, som kom fra Jordbro mølle, Tårup, Kvols, Vorde, Kølsen, Rogenstrup, Boller, Fiskbæk, Romlund – ja helt fra Lynderupgård på den anden side af fjorden.

Ved siden af smedehåndværket havde Laurits Jespersen været både husmand og fisker. Han havde ejet 2 køer, 5 får og 1 sopolt. I havnen lå hans båd, og han havde både garn, gederuser, brasen- og skallenet og et heltkar til fangsten.

Hans ejendele viser, hvor forskelligartede næringsveje man måtte håndtere i datidens landbosamfund. Og Laurits smed havde klaret sig godt i livet. Hans enke Anne Hansdatter holdt da også en stor begravelse efter ham med både helt og havfisk, flæsk, kød og gås, ærter, gulerødder, alskens krydderier, en hel tønne Viborg øl og andre drikkevarer efter skik og brug. Dertil kom både the, kaffe og tobak. Hele begravelsen iberegnet udgifterne til præst, degn og graver beløb sig til 30 rdl.¹²

Kølsen i 1787

Kølsen var sognets største by. Her boede i 1787 104 personer fordelt på 26 husstande. De var fæstebønder, husmænd, møller, smed, skrædder, fisker og hyrde. I så stor en by var husfædrene i alle aldersklasser. Der var ægteskaber, hvor de havde været gift 1 til 2 gange. Ja, Peder Jensen, 56 år, var endda gift 3. gang med Kirsten Bollersdatter på 36 år. Hun

Et karakteristisk maleri af Rasmus Christiansen af en jysk tyr med sine køer. Motivet er hentet på bankerne ved Vorde. 1700-årenes kreaturer har været betydeligt spinklere.

skulle til daglig omgås hans søn på 28 år af første ægteskab og hans datter på 20 af andet ægteskab. Så havde hun selvfølgelig hjælp til pasning af deres fælles 5 børn mellem 1 og 13 år.

I det hele taget noteredes det i folketællingen, hvordan det forholdt sig med børnene. Hos Jens Pedersen og hans kone Ellen blev det omhyggeligt skrevet ned, at Jens på 7 år nok var deres søn, men avlet uden for ægteskab, mens Kirstine og Christen på 3 og 2 år var født i ægtekab.

Den største aldersforskel mellem ægtefællerne bestod hos Niels Sørensen, hvor Birte Nielsdatter på 67 år var 22 år ældre end sin mand. Hun havde sikkert stået alene med sin gård, for hun var i andet og han i første ægteskab. Hos Wisti Christensen var aldersforskellen 18 år, hvor han var ældre end sin kone Anne Mortensdatter. Hun var som 18-årig rykket ind efter hans kones død, og nu havde de voksne børn. Der var ikke mange tjenestefolk i byen, for børnene blev hjemme som voksne og tog del i arbejdet.

På møllen sad Anne Kiølsdatter på 66 år som enke og styrede det hele med en tjenstedreng på 20 og sin ugifte datter Kirsten Madsdatter til hjælp. Mølleren Hans Christensen var død lige før jul i 1769 ef-

ter kun at have haft fæste på Kølsen vandmølle i 11 år. Det var et flot bo, han efterlod sig inden døre med både viseværk og skilderier på væggene. Der nævnes også en gammel bibel og andre bøger i hjemmet, ligesom der var rigeligt med olmerdugsdynner og puder i alkoverne. Men ude stod det ikke helt så godt til. Der var kun 2 køer, 9 får og 1 sopolt i stalden. Og efter vurderingsmændenes bedste skøn var der næppe tilstrækkeligt foder, til at kreaturerne kunne overleve vinteren. Det værste var dog mølleværket, hvor manglerne ved møllestenen, vandkarmen, brystværk og omløb blev vurderet til 67 rdl. – lidt mere end hele resten af indboet. Nu ved vi ikke, i hvilken stand Mads havde modtaget det i 1758. For nok stod der i hans fæstebrev, at det hele skulle sættes i stand ved overdragelsen. Men vi ved ikke, om det var blevet effektueret.

Men Anne Kielsdatter lod sig ikke slå ud. Hun erklærede sig villig til selv at overtage fæstet på samme betingelser som tidligere – d.v.s. levering af 6 tdr. rug til konrektoren inde i Viborg. Modsat så mange andre klarede hun driften på egen hånd uden at gifte sig igen. Børnene var ikke store, da faderen døde. Kirstine 11, Christen 9 og Kield 7 år.¹³ I 1787 var Kirstine som den eneste hjemme hos moderen på møllen. Christen nævnes ikke, men formodentlig var det Kield, der sad som smed i byen. Smedien og møllen blev så drevet i et vist fællesskab, for selv om han figurerede som en husstand i folketællingen, havde han ingen hjælp til arbejdet. Det ændredes dog det følgende år, hvor han den 23. april blev viet i Vorde kirke til den 27-årige Anne Nielsdatter fra den anden Lundsgård.

Hos Abraham Johansen i den gård, der tilhørte Hald gods, var der blevet holdt skifte den 12. maj efter Abrahams første kone Maren Poulsdatter. Allerede den følgende 1. juli, da der blev afholdt folketælling, var der en ny kone på gården, Lisbeth Christensdatter på 26 år. For Abraham havde stået alene med sine to små piger, Dorthe på 7 og Sidsel på 1 år. Det stod godt til på gården, så der var blevet et overskud ved skifter på 29 rdl. De to piger fik i arv efter deres mor en egedragkiste med fire skuffer, lås og nøgler til og en fyrekiste med moderens tøj. Maren Poulsdatter havde haft fine kjoler: 1 grøn stofkjortel, 1 sort kjole og 2 sribede skørter. Men det fineste og dyreste var den blå silkekåbe med et par sølvhager, der blev vurderet til 4 rdl. – lige så meget som den grå ko på 7 år ude i stalden. Hun havde også haft fløjlskyser og silkehuer. Alt det fik pigerne og et løfte fra Abraham om at opdrage dem »i ære og lære«¹⁴.

Med som den ene vurderingsmand var smeden Kield Madssøn, selv

om han kun var en ung mand på 24 år. Han havde altså en position i byen sin unge alder til trods.¹⁴

Kølsengårde i 1787

I Kølsengårde boede der 25 mennesker fordelt på 4 husstande. Gårdfolkene var alle midaldrende undtagen den unge Mads Pedersen på 24 år, som havde overtaget fæstet efter faderens død. Han var stadig ugift, så det er et tilfælde, hvor den ældre generation var forblevet på gården. Moderen, Maren Madsdatter på 62 år, holdt hus for ham.

Navntoft i 1787

Ude i Navntoft var alle 4 familier til gengæld unge. Christen Christensen på 39 år havde heller ikke behøvet at gifte sig, for han havde både sin moder og søster til at holde hus for sig. Det samme gjaldt hos den 27-årige Jens Jensen, hvor moderen og en voksen søster og broder til ham boede på gården. I øvrigt hed broderen også Jens Jensen, og vi ved fra skiftet efter faderen, at de var helsøskende. Også på Lyngsøgård var madfader og madmoder unge folk på 32 og 31 år. De havde en søn Jørgen på 2 år og to unge tjenestepiger på 12 og 15 år.

Kampestensgården i Navntoft er næppe ældre end midten af forrige århundrede; oprindelig har den naturligvis været stråtekt. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Landboreformerne i Vorde sogn

Allerede i 1785 havde bønderne i Kølsengårde fremført spørgsmålet om udskiftning over for deres ejer – konrektoren i Viborg. Men det blev dog Vorde, der kom først. I 1788 blev udskiftningen af Vorde gennemført, de to Vordegårde under Hald og latinskolens 6 fæstebønder og 2 husmænd fik deres jord opmålt og udskilt af fællesskabet. Det var Viborg stifts landinspektør Fr. Ditlev Flor i Skive, der havde forestået det store arbejde. De to Vordegårde fik deres agerjord østligst i byen op mod skellet til Kølsen og gennem hele sognet, Søndre hede indbefattet, til skellet mod Rogenstrup i Fiskbæk sogn. De fik desuden hver to stykker eng nede ved fjorden og et stykke af Galgebakke hede. Præstegården fik sin jord parallelt med Vordegårdens markjord, men intet af Sønderheden, så dens jord stoppede ved den senere Løgstrup-Kølsen vej. Til gengæld fik præstegården et stykke af både Lingshede, Galgebakken og engen. Resten mellem præstegårdens strimmel og Hjarbæk blev tildelt rektors 6 bønder i fællesskab og inddelt i 10 markskifter, hvori de alle 6 på gammeldags vis skulle have et stykke.

Det var fordelingen af toftejorden, der gav anledning til strid. Den 29. maj 1788 havde der været afholdt åstedsforretning i Vorde præstegård med deltagelse af de to landvæsenskommissærer og lodsejerne. Landinspektør Flor havde ikke truffet afgørelse, om Nytoften skulle følge Vordegårdene eller de to Nedergårde. Kammerherre Schinkel var selv mødet op og kørte en hård linie i forhandlingen. Denne udskiftningsplan var ganske unyttig for hans bønder, der fik for lidt toftejord, påstod han. For at han ville godtage planen, skulle de to Nedergårde flytte ud, så hele Nytoften kunne overgå til Vordegårdene. Men en udflytning af Nedergårdene kunne rektor Hansen aldrig gå med til. Han kendte nok sine bønder og argumenterede med, at en udflytning var ganske umulig af hensyn til fiskeriet i fjorden. Hvis nogen skulle flytte, måtte det efter hans opfattelse være Vordegårdene. Så var banen ryddet for et kompromis: Vordegårdene fik Nytoften og flyttede ud, mens de to Nedergårde blev liggende.

Der var desuden skelproblemer mod Fiskbæk og Rogenstrup, som også blev løst på mødet i præstegården. Det blev også vedtaget at tildele skoleholderen 3 tdr.l. agerjord, selv om Schinkel havde forsøgt at udsætte sagen til efter vedtagelse af et skolereglement. Jorden kunne dog kun tildeles på Galgebakageren og ikke på Tofteagrenerne, som landinspektøren havde foreslået. Både de to husmænd med jord og de to jord-

løse på rektoratsgodset fik tildelt jord efter denne udskiftningsplan.

Pastor Friborg var fuldt tilfreds med udskiftningsplanen, selv om den indebar, at han måtte give afkald på noget jord i Hjarbæk, der havde tilhørt præstegården. Mon ikke han havde været primus motor i udskiftningen og havde fået Schinkel overtalt, mens rektor Hansen kun nødtvunget var gået med. I hvert fald ville denne ikke ophæve fællesskabet mellem sine bønder indbyrdes. Vurderingen af pastor Friborgs rolle bygger på hans indberetning til Rentekammeret af 2. marts 1785, hvoraf det fremgik, at han var grundig træt af fællesskabet med de Vorde bønder:

»Præstegården har ingen skov og hverken lyng eller tørv til ildebrand (brændsel). Thi da heden med den øvrige jord er fælles, mishandles den til trækning og asketørv, så jeg endnu ej har fået det første læs ildebrand af den, men må hente både lyng og tørv over $\frac{1}{2}$ mil borte og købe det dyre.«

Han følte sig alvorlig stækket i sine udfoldelsesmuligheder, for

»Præstegården har ikke en fur jord endels (for sig selv), ikke engang en toft, uden alene en liden kålhav.«

Nu efter udskiftningen havde pastor Friborg og de to Vordegårde fået deres jord udskilt fra de øvrige jord – og oven i købet fået marken og heden samlet i et stykke.

For de øvrige bønder i Vorde foregik den tilsvarende udskiftning først i 1805, da hver af de 6 bønder under rektoratet fik samlet deres jord på samme måde som præstegården og Vordegårdene. Man fulgte den påbegyndte plan ved at trække lige linier parallelt med præstegårdsjorden helt ud til skellet mod Løgstrupgårdens jord i Fiskbæk sogn. De to husmænd fik jord vest for Galgebakken. På samme måde opdeltes Galgebakken og engen. Der var dog stadig fælles ret til et stykke eng ved fjorden, hvor alle måtte hente den tang, der skyllede i land, og tage det ler, de havde brug for til klining. Det fælles stykke skulle være på det sted, hvor deres sædvanlige landing havde været, så de fortsat kunne lande med deres både og tørre garn.

Det var nødvendigt, at Vordebønderne fortsat kunne drive deres fiskeri i Hjarbæk fjord. De betingede sig også ret til at hente sand i Bauenbakken – øst for engjorden i Bøjles toft. Den 18. april 1805 kunne både rektor Hansen og alle bønder og husmænd skrive under på landinspektør Wesenbergs endelige delingsplan.¹⁵

Udskiftning i Kølsengårde

I Kølsengårde havde de fire bønder med misundelse gået og set på forandringerne oppe i Vorde. Som tidligere omtalt havde de allerede i 1785 taget de første skridt til at få ophævet det besværlige fællesskab både med Kølsen by og hinanden indbyrdes. Det havde været forgæves. I sommeren 1789 henvendte de sig først til stiftamtmand og biskop i Viborg, derefter direkte til Rentekammeret i København uden om deres husbonde, konrektor Kruse. Efter god administrativ skik skulle sagen sendes til udtalelse både hos amtmand og ejer. Konrektoren var imod alle disse besværlige ændringer, formentlig først og fremmest fordi de ville koste ham penge. Ganske vist havde de fire bønder i Kølsengårde tilbudt selv at betale, men en række udgifter ville alligevel falde tilbage på ham. Han havde ikke fantasi til at forestille sig en udskiftningsplan, hvor Kølsengårde ikke stadig havde andel i Kølsen by. Så ville der intet være vundet ved udskiftningen efter konrektorens mening.

»Uenigheden imellem beboerne bliver da den samme. Thi stridighed er disse folks hovedkarakter.«

De 17 fæstere i Kølsen var også imod udskiftningen. Men konrektor kunne godt læse mellem linierne i amtmandens brev, at han blev nødt til at skrive noget konstruktivt om en udskiftningsreform, som regeringen gerne så gennemført. Derfor foreslog han at udsætte det hele til et dødsfald eller fæsteskitte i Kølsengårde, fordi man så kunne undlade at sætte en ny gårdfæster ind og i stedet fordele Kølsengårdes jord i Kølsen by mellem denne bys 17 fæstere. Det ville resultere i en større lighed mellem deres jordtilliggende. Længere gik konrektor Kruses reformidéer ikke. De var i øvrigt helt på linie med hans rektors idéer om landboreformer, som de var kommet til udtryk ved den delvise udskiftning i Vorde.

Rentekammeret gav den 5. december 1789 tilladelse til konrektorens planer om udsættelse ud fra den grundholdning, at reformer ikke måtte presses igennem mod jordejernes ønske. Det var derfor de tre tilbageblevne fæstebønder i Kølsengårde, der måtte tage affære, da Mads Pedersen i 1799 frasagde sig sit fæste. De henvendte sig flere gange til den nye konrektor, Tetens, men det var ikke muligt at få et svar fra ham. Så skrev de atter direkte til Rentekammeret den 2. juni for at minde om resolutionen af 5. december 1789. Der var dog den afgørende ændring i deres henvendelse, at Mads Pedersens jord ikke skulle fordeles mellem Kølsen bys fæstere, men mellem de tre fæstere i Kølsengårde.

»Og vi vide ikke, enten Konrektor vil forunde os ejendommen eller ikke. Ikke heller vide vi, hvem der skal indhøste hø eller korn, når den tid kommer. Det er tab for os, at det forhales, og at jorden skal ligge udyrket.«

Konrektoren blev bedt om at udtale sig om deres ansøgning. Han var ganske klar i sin afvisning. Dels var der ikke nogen fæsteledig gård i Kølsengårde, dels skulle fæstebønderne ikke blande sig i hans husbondrettigheder:

»Thi når disse dyrke og drive deres egne fæstejorder, står dem al den ret, de har adgang til. Men de have ikke ret til at inddrage sig i Mads Peder-sens rettigheder eller til at disponere over konrektoratets gods og konrektor-s rettighed til at grandske, hvad nyttigt er, og bestemme hvad lovligt bliver angået Kjølisingaards udskiftning i sin tid, dem og deres fæstekon-trakter uforværmede.«

Efter denne svada kunne Rentekammeret ikke andet end henvise bønderne i Kølsengårde til resolutionen fra 1789, da det ikke ønskede at påtvinge konrektor nogen forandring. Men året efter – 1800 – blev den ønskede opmåling påbegyndt, og landmåler Gjørup fik Rentekammerets autorisation til at gennemføre udskiftningen af Kølsen by, Kølsengårds og Lundsgårds jorder. Hvorfor der siden kom en anden landmåler til, vides ikke. Men ifølge regningen for arbejdet, der ligger i latinskolen arkiv, blev opmålingen endelig gennemført af F. Schuchardt i 1803. Der har formentlig til det sidste været problemer mellem mændene i Kølsen og Kølsengårde.

Konrektor Kruse havde i øvrigt haft ret – det blev dyrt. Landmålerens regning lød på 133 rdl. inklusiv hans befordring til åstedsmødet i Kølsengårde den 17. maj 1803. Men så blev resultatet også en udskiftningsplan for alle ejendomme i Kølsen by, Lundsgård og Kølsengårde – mand og mand imellem. Så vidt kom Vorde som omtalt først i 1805. Men det kunne på grund af de meget indviklede jordfordelinger mellem de tre lokaliteter ikke undgås, at hver gård fik jord flere forskellige steder. Eller var den egentlige årsag til den uheldige udskiftningsplan, at disse folks hovedkarakter var stridighed – som konrektor Kruse havde sagt?¹⁶

Selveje i Hjarbæk

Rektor Hansen og konrektor Kruse var allerede i 1788 blevet så træt af besværet med deres embedsjorder, at de søgte Danske Kancelli om tilla-

Jorden harves nær Hjarbæk havn i foråret 1907. Lokalthistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

delse til at sælge dem ved offentlig auktion. Jorden lå efter deres opfattelse for langt fra Viborg, til at de kunne have tilstrækkeligt opsyn med den. Derfor var den i en elendig tilstand, som ved fæsteskit ville kræve stor istandsættelse. Det ville blive en tung udgift for embedskasserne. Hensynet til de kommende embedsindehavere var forklaringen på, at de ikke blot som private jordejere kunne sælge, når de havde lyst, og til den pris de kunne opnå. Amtmand og biskop støttede ansøgningen om auktion under henvisning til, at resultatet formodentligt ville blive, at bønderne derved ville blive selvejere. De var formentlig de eneste, der ville byde på ejendommene. Overøvrigheden vidste nok, hvordan en støtteerklæring skulle udformes for at vinde gehør i centraladministrationen. Da regeringen på enhver indirekte måde søgte at fremme reformer i landbruget, fik rektor og konrektor tilladelse til at sælge deres embedsgods.

I første omgang blev de tre huse i Vorde og hele Hjarbæk by stillet til auktion den 7. december 1791 i auktionsdirektør Jens Berings hus i Viborg. Det tilbud, der blev givet på de tre huse i Vorde, var for lavt, så rektor besluttede at beholde dem.

Ejendommene i Hjarbæk blev i første omgang opbudt hver for sig, da et samlet opbud på forhånd ville udelukke fæsternes selvejerløb. Alle fæstere bød på deres egne huse og gårde, men den samlede sum kom

kun op på 1.245 rdl. Derefter blev ejendommene opbudt samlet, hvilket kun forbedrede resultatet med 5 rdl.

Den højstbydende var fisker Niels Sørensen fra Kvols. Det satte sindene i oprør i Viborg købstad. For hvad var formålet for fiskeren fra Kvols med at erhverve hele Hjarbæk by? Borgerne skrev allerede den 20. december et langt brev til stiftamtmand og biskop i Viborg, hvor de fremstillede deres bekymringer således:

»Det er Deres højelvbårenhed og højærværdighed bekendt, at Viborg bys handlende i mands mindes tid upåtalte og uden noget derfor at betale ved Hjarbæk, som ligger ved Limfjorden, har haft fri og ubehindret losse- og ladeplads. Hvilket den private mand, som efter bemeldte auktion har gjort nogle rigsdalers overbud, har ladet sig forlyde med, når han blev ejer af Hjarbæk, for fremtiden at ville formene Viborg købmænd.«

For at komme uden om fisker Niels Sørensen havde Viborgs borgere udtænkt en snedig plan. De nuværende fæstere i Hjarbæk skulle tilstås arvefæste på deres steder for de bud, de allerede havde gjort ved auktionen. Men Hjarbæk var efter Viborg borgernes opfattelse mere værd – i hvert fald 1400 rdl. De tilbød derfor at ville forrente forskellen, d.v.s. 165 rdl. af byens kasse. Derved imødekom de både de reformidéer, der havde overtaget i centraladministrationen, og – som det vigtigste – undgik fiskeren fra Kvols som enejer i Hjarbæk.

Men Niels Sørensen kom under vejr med, hvad der foregik. Efter hans egen beretning var det en borger i Viborg, som havde lækket henvendelsen til ham, engang han var i byen. Han skrev derfor også til stiftamtmand og biskop for at bedyre, at han aldrig havde haft i tankerne at tage de velerhvervede rettigheder fra borgerne i Viborg.

»Jeg undrer blot over, at det respektive borgerskab i Viborg, kunne fatte så slette tanker om en mand som mig, der aldrig har opponeret sig nogen tid mod dem, eller vist dem i nogen del den mindste modbydelighed, ligesom jeg ikke heller skal herefter.«

For at vise sin gode vilje så han gerne, at Viborgs losse- og laderettigheder blev indføjet i skødet. Men han måtte erindre om, at han havde gjort det højeste bud på auktionen, som måtte respekteres. Dog var han villig til at gå op på de 1400 rdl., som Viborg borgerne havde takseret Hjarbæk til. Hvis ikke dette bud blev antaget, ville han anmode om en ny auktion over byen.

Da også latinskolens rektor gik ind for en ny auktion, blev den bekræftet til den 24. marts 1792. Det blev stillet som ny betingelse, at

køberne skulle respektere Viborgs rettigheder i Hjarbæk. På auktionen blev gårdene først opbudt enkeltvis. I halvdelen af tilfældene afgav beboerne selv det højeste bud, men sammenlagt blev det 1259 rdl. Derefter blev der efterlyst et samlet bud, som måtte starte med Niels Sørensens bud på 1400 rdl. Det blev overgået af frøhandler Friedrich Beckers bud på 1455 rdl., som blev indsendt til endelig godkendelse i Danske Kancelli. Kancellikollegiet havde en række overvejelser, der tydeligt afslørede de reformvenlige synspunkter i Kancelliet:

»Hårdt var det, om bønderne for en 329 rdl. skulle bringes i en slettere fatning end de nu ere.«

Kancelliet undrede sig over, at man i det hele taget havde opbudt gårdene samlet, når udgangspunktet havde været at fremme selvejet.

»Den måde at opråbe samtlige gårde under ét, er det sikreste middel til, aldeles at hindre fæsterne og andre bønder fra at blive købere. Thi når bønderne lade sig tilslå under ét en hel by, måtte de betale og stå til ansvar i solidum.«

Stiftamtmanden havde formentlig også blot benyttet selvejet som en løftestang for at opnå tilladelsen til at sælge det beneficerede gods. Stiftamtmanden og biskoppens anbefalingskrivelse af 5. april 1792 til Kancelliet for det højeste bud argumenterede stadig med selvejerspørgsmålet. Da budet ved auktionen var meget højere, end fæsternes årlige afgifter betingede, var det klart, at gårdene senere ville blive udbudt til fornyet salg. Bøndernes fæsteudgifter lå mellem 1 og 3 rdl. årligt i penge, hvortil kom et læs lyng, to læs tørv og i et par tilfælde tørret helt. Det kunne ikke forrente så høj en købesum. Måske var Beckers bud sket på bøndernes vegne eller på vegne af en privatperson, der ville tjene penge ved efterfølgende udstykninger. Sådan lød argumentationen fra stiftamtmand og biskop, der var forfattet af stiftamtmand Niels Sehested.

Men Danske Kancelli ønskede ikke at lade sig tage ved næsen af Niels Sehested. Derfor greb det ind med et påbud af 5. maj 1792 til stiftamtmand, biskop og rektor om at sammenkalde bønderne og få dem til at byde direkte på deres fæstegårde. Denne licitation til en kreds af indbudte, som man også kunne kalde det, fandt sted den 3. juli. Her lykkedes det virkelig at nå til enighed om prisen på hver ejendom, så den samlede pris netop nåede de 1455 rdl., der var blevet det magiske tal. Ejendommene bestod i huse uden jord, huse med få skæpper jord

Kort over Vorde sogns udskiftning i 1834.

og gårde, hvor den største kun var på 1 td. 2 fjk. 2 alb. Priserne varierende tilsvarende fra 29 rdl. til 390 rdl., som Boile Christensen måtte betale.

Der var lang vej til de endelige skøder kunne udstedes på ejendommene i Hjarbæk. Først måtte byens jorder udskiftes, som var den generelle betingelse for selveje i henhold til forordning af 2. august 1786. Alle måtte desuden acceptere den klausul,

»at for fremtiden reserveredes Viborg indvånere og andre uden aller mindste betaling eller vederlag fri losse- og ladeplads på Hjarbæk gadegrund.«

Men problemerne var ikke løst ved den bemærkelsesværdige enighed om selvejkøb. For ikke alle havde de nødvendige penge. Tønne Søren-

sen kom i klemme med 150 rdl. for sin 1 td. 4 skp. 3 fkj. 2^{1/2} alb., for det var for lidt jord til en gård – bl.a. fordi foder til de heste, der krævedes til et bondebrug, ville beslaglægge for meget jord. Omvendt var stedet for stort til et husmandsbrug. Men bag argumentationen lå, at Tønne ikke havde pengene – og selv om Tommi Lassen fra Kvols havde kautioneret for ham, skulle pengene betales før eller siden. Han greb da til det middel, som skulle blive så almindeligt for nybagte selvejere: at udstykke jorden til flere husmænd. Det var let i dette tilfælde, for den jordløse husmand Jens Jensen Vorre ville gerne købe 1/3 og smeden Jesper Jespersen ville også købe 1/3 og opføre et nyt husmandssted til sin søn. Stiftamtmand Sehested anbefalede nu udstykningen på det varmeste, for som han skrev til Rentekammeret:

»Husmænd er i Hjarbæk uundværlige, thi der er fiskeri... Der er fortjeneste ved at ilandbringe og oplægge købmandsgods til Viborg.«

Tønne fik sin udstykningstilladelse. Derefter kunne landinspektør Flor gå i gang med udskiftningsplanen, der blev fremlagt på et åstedsmøde tirsdag den 16. juni 1793 hos Boile Christensen. Der blev tilsyneladende hurtigt opnået enighed om planen. De nybagte selvejere stillede i fællesskab det krav, at al grøde og tang skulle deles mellem alle beboere efter hartkorn, uanset hvor det drev i land. Det måtte dog kun blive liggende i 3 dage. Det fik de naturligvis gennemført. Nogen klar og systematisk udskiftningsplan lykkedes det ikke at tilvejebringe. Men det vigtigste i den foreliggende situation var, at der blev opnået enighed.¹⁷

Der var vidt forskellige motiver hos aktørerne i denne sag. Rektors ønske om at slippe af med det besværlige jordegods, der var forbundet med alt for mange omkostninger. Det ønske havde dog ikke ført til reformer for Hjarbæk, om ikke Danske Kancelli havde haft en ganske præcis opfattelse af, hvad der var målet med jordegodset i Danmark. Der kom aldrig lovpåbud om tvungen overgang fra fæste til selveje. Men Hjarbæk-sagen viser klart, at centraladministrationen benyttede enhver lejlighed til at fremme sine reformidéer. Der var imidlertid intet kommet ud af det hele, hvis ikke bønderne i Hjarbæk havde turdet tage det store spring fra fæste til selveje. Deres motiver og overvejelser kender vi desværre ikke. Men deres tilslutning og vovemod var nødvendig, for at Hjarbæk kunne overgå til selveje. Det skete på et for denne egn tidligt tidspunkt – 1792.

Sammenfatning

Vorde Sogn var med sine 4 landsbyer og 3 enestegårde dobbelt så stort som de to andre sogne i pastoratet, Fiskbæk og Romlund.

Jorden ejedes i 1688 næsten udelukkende af embedsapparatet i Viborg. Den eneste undtagelse var Lyngsøgård, der ejedes af en privat borger i Viborg og den gård i Navntofte, som hørte under Hald gods. Gennem hele det 18. århundrede stod Hald på spring til køb, så snart der blev jordegods til salg i sognet.

Gårdnedlæggelser havde siden 1682 været forbudt i Danmark af hensyn til kongens skatter. Det skete ikke desto mindre flere steder i det skjulte. Således blev Peder Kirkebæks gård i Vorde i 1771 i realiteten fordelt mellem de øvrige fæstebønder, uden der efter de almindelige bestemmelser blev oprettet et nyt husmandssted. Nedlæggelsen skete efter fælles overenskomst mellem fæstebønderne og jordejeren uden den nødvendige kgl. dispensation, som rektor blev tvunget til at erhverve i 1774 mod oprettelse af et nyt husmandssted. Han forsøgte at fralægge sig ansvaret for den ulovlige nedlæggelse, men fæstebønderne fastholdt, at det var rektors plan. Derfor sikrede konrektor sig en kgl. bevilling i 1779 ved en tilsvarende nedlæggelse i Kølsen. Når regeringen stod så stejlt på denne kontrol, var det hensynet til befolkningsudviklingen eller folkeformerelsen, som det hed i tidens terminologi.

Landsbyfællesskabet fungerede lige som andre steder som et fællesskab omkring markdrift og pasning af kreaturer om sommeren. I Kølsen blev fællesskabet yderligere kompliceret af, at de fire fæstegårde i Kølsengårde sammen havde fæstet en gård i Kølsen. Der var bestandig strid mellem de to byer om udnyttelsen af denne jord, om fordelingen af hyrdens løn og om antallet af kreaturer, som de to byer måtte belaste de fælles græsnings arealer med. Konrektor måtte ofte gribe ind i stridighederne.

Befolkningen fremgår af folketællingen 1787, hvor den store aldersforskkel mellem ægtefæller er slående set med nutids øjne. Ofte sad en ægtefælle alene tilbage efter dødsfald og måtte så hurtigt gifte sig igen for at kunne føre fæstegård og husholdning videre. Både mand og kone var nødvendige for gården. Men møllerenken Anne Kjeldsdatter i Kølsen klarede sig igennem alene.

Landboreformerne startede i Vorde sogn med Kølsengårdes ønske i 1785 om at komme ud af det belastende fællesskab med Kølsen by, men p.g.a. konrektoratets modstand lykkedes det først i 1803 at få udskift-

Vorde kirke. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

ningen gennemført. Så fik hver mand til gengæld sin jord for sig selv. Når Vorde fik sin udskiftning gennemført allerede i 1788, skyldtes det præsten i Vorde, som deltog i den med sin præstegård. Det var dog kun de to Vordegårde og præstegården, der fik jorden udskiftet og udflyttet. De øvrige fæstebønder fortsatte i det gamle fællesskab, som for deres vedkommende først blev ophævet i 1805.

Selvejet kom derimod allerede i 1792 til Hjarbæk, men ikke uden dramatik. Rektoratet ønskede at afhænde sit fæstegods, men kunne kun få tilladelse fra Danske Kancelli på betingelse af, at det blev solgt til fæsterne.

Fisker Niels Sørensen fra Kvols afgav det højeste bud på den afholdte auktion, hvilket satte de gode Viborg borgere i alarmberedskab. Det kunne kun betyde, at han var ude på at krænke deres laderettigheder i Hjarbæk, mente de. Efter Dansk Kancellis indgriben blev fæstegodset

afhændet til fæsterne, hvorefter den nødvendige udskiftning kunne finde sted. Initiativet til landboreformerne i Vorde Sogn udgik således fra både bønder og sognepræst under kraftig støtte fra centraladministrationen. Det er således på lokalt plan, det afsløres, hvor konsekvent regeringen gennemførte sin reformpolitik.

Noter

1. Matriklen 1688. Hald amt, Nørlyng herred, Fiskbæk sogn. Kopi på Landsarkivet for Nørrejylland LA.
2. Kronens skøder II. 16.1.1666 og 3.11.1682. LA, C2-237 Viborg Hospitals jordebøger 1693. Her anføres Vordegård også som tilhørende hospitalet. Paul G. Ørberg: Når nøden er størst, 1986, s. 123.
3. Paul G. Ørberg: Når nøden er størst, 1986, s. 122.
4. Kronens Skøder III, 1689-1719, 1941, s. 630. Kronens Skøder IV, 1720-1730, 1950, s. 567.
5. Paul G. Ørberg anf. v. s. 123 ff. LA. C2-235. Viborg bispearkiv. Indkomne breve til Viborg Hospital 1685-1802, 8.5.1722 og 13.5.1722.
6. LA. G215-3. Hald gods. Fæsteprotokol 1776-1846, s. 105.
7. LA. C634-86. Viborg Katedralskole. Diverse dokumenter vedrørende jordegods 1749-1848. C634-93. Viborg Katedralskole. Dokumenter vedrørende lægsvæsenet 1742-1814. RA, Rtk. 7485.31. Indberetning om øde og nedlagte bøndergårde 1777-90.
8. RA, Rtk. 2483.414. Landvæsenskontorets journalsager 1800/2369. LA. C634-86. Diverse dokumenter vedrørende jordegodset 1749-1848.
9. LA. G215-4. Hald gods. Skifteprotokol s. 29-33, s. 143-147. G215-3. Hald gods. Fæsteprotokol s. 104-105.
10. LA. B24-x713. Landstingets skøde og panteprotokol f. 894. B44-Sp3. Nørlyng herreds skøde og panteprotokol f. 419. B44-Sp5. Nørlyng herreds skøde og panteprotokol f. 476b.
11. Jens Holmgård: Fæstebonde i Nørre Tulstrup. Christen Andersens dagbog 1786-1797. Historisk Samfund og Landbohistorisk Selskab 1969, s. 79.
12. LA. C634-98. Viborg Katedralskole. Skiftebreve 1733-1803.
13. LA. C634-95. Viborg Katedralskole. Skiftebreve fra konrektors gods. C634-92. Viborg Katedralskole. Fæstebreve 1737-1844.
14. LA. G215-4. Hald gods. Skifteprotokol 1776-1807, s. 112.
15. RA, Rtk. 2485.15. Indberetninger om forbedringer i landvæsenet. LA. C634-86. Viborg Katedralskole. Diverse dokumenter vedrørende jordegodset 1749-1848.
16. RA, Rtk. 2483.414. Landvæsenskontorets journalsager 1800/2369. LA. C634-86. Viborg Katedralskole. Diverse dokumenter vedrørende jordegodset 1749-1848.
17. RA, DK. Jy. tegn. nr. 216, 26.10.1792 med indlæg. RA, Rtk. 2483.292. Landvæsenskontorets journalsag 1793/1280. C634-86. Viborg Katedralskole. Diverse dokumenter vedrørende jordegods 1749-1848. B4-955. Landvæsenskommissionsprotokol for Hald amt 1789-1794, 16.7.1793. B44-268. Fjends Nørlyng herred. Auktionsprotokol 1792-1809 f. 5b ff.

Birgit Løgstrup, f. 1941, dr.phil., arkivchef for Rigsarkivets publikumsafdeling. Se i øvrigt årbogen 1990. Adresse: Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.

Fisker Rasmus Berthelsen fra Kvols fortæller om sin barndom og ungdom

Indledning

På Limfjordsmuseet i Løgstør opbevares et lille kollegiehæfte med erindringer, og en lille brun kladdebog med noter angående årets fiskeri, skrevet af Rasmus Berthelsen fra Kvols.¹ Begge dele har interesse; erindringerne fordi det er sjældent at en fisker selv beretter om sit liv, og det endda i årene lige omkring århundredskiftet. Noterne om fiskeri, fordi vi her får et fint indblik i, hvad man fiskede, hvornår og fremfor alt hvilket økonomisk udkomme man kunne få ved at dyrke dette erhverv (se s. 96).

I forhold til originalmaterialet er der kun ændret lidt ved meningsforstyrrende ord og sætninger. Overskrifterne står alene for min regning.

Rasmus Berthelsen

Rasmus Berthelsen beskriver selv i nedenstående erindringer sine første leveår frem til 1906. Hvad der videre sker i hans liv, er vi så heldige at have på tryk, sammen med en karakteristik af mennesket Rasmus Berthelsen, skrevet i anledning af Løgstrup Brugsforenings 50 års jubilæum:

»Da uddelerposten i 1906 blev ledig, meldte der sig 20 ansøgere, blandt disse limfjordsfiskeren Rasmus Berthelsen, Kvols. Skønt han ikke havde nogen erfaring på handlens område, udover at han som barn daglig havde færdedes i Kvols Brugsforening, hvor hans fader jo var uddeler, fik han pladsen overdraget, og det viste sig hurtigt, at det var et godt valg, bestyrelsen her havde foretaget.

Rasmus Berthelsen havde en sjælden evne til at lede Brugsforeningen til alles tilfredshed. Kom en fremmed ind i butikken, opdagede han ikke lige straks, at det var lederen af den store forretning, der så støt og ro-

En tidlig forårsdag i 1907 har en ukendt fotograf taget opstilling i Kvols på vejen ned mod fjorden. En række af landsbyens børn, alle i træsko, er blevet trommet sammen til denne sjældne begivenhed. Foto på Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

lig færdedes bag disken. Selv når butikken var fuld af kunder, og de helst alle ville betjenes allesammen på en gang, var han den rolige mand, der holdt sig til den gode regel: kun en ad gangen. Så han, at der længere tilbage stod en lille dreng eller pige med en kurv i hånden, kunne man se ham række hånden over mod den lille og med et venligt smil sige: Nu er det vist din tur.

I 35 år var Rasmus Berthelsen den bærende kraft i Løgstrup Brugsforening, og hans hustru, Kirstine, stod trofast ved hans side. Hun betød overordentligt meget i dette hjem med den store børneflokk. Der var 20 ialt, og de 14 lever endnu.

Ved 25-års jubilæet talte provstinde Tønnesen ud fra Bjørnsons sang: »Jeg kører frem gennem strålefyld«. Berthelsen kunne sige som digteren: »Jeg har et herligt rejsefølge«, når han tænkte på sin prægtige hustru og den store børnefolk. I 1941 trak Rasmus og Kirstine sig tilbage og flyttede ind i et lille hyggeligt hus, som de havde købt.

Rasmus Berthelsen havde også andre interesser end handlen. I mange år drev han en ret stor landejendom, hvis jorder han forbedrede meget, og han plantede nogle fortrinlige læbælter, som i dag er en pryd for egnen. I menighedens forsamling, og hvor der ellers var noget godt at

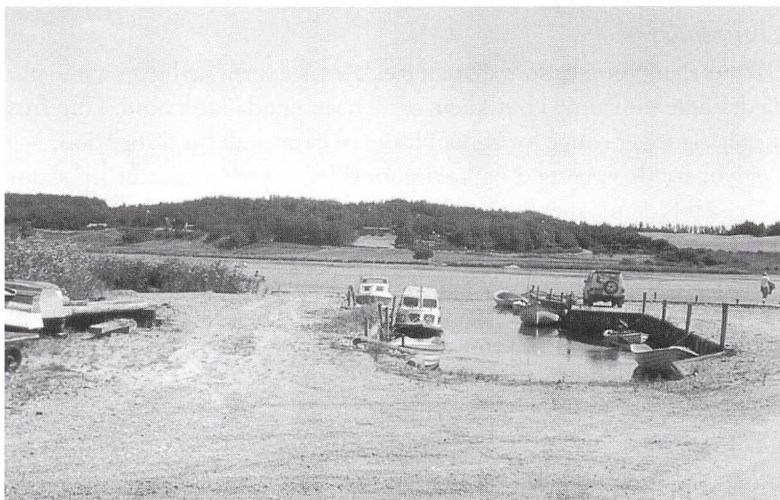
gøre, kunne man altid træffe uddeler Berthelsen og hans hustru, og man kunne næsten hver søndag se dem til gudstjeneste i Fiskbæk kirke«.²

Erindringer

Barndom og juleaften

Noget af det første jeg kan huske fra min barndom er, at jeg sad oppe på slagbænken og klippede papir i stykker, og det forekommer mig at jeg var i kjole af småtøjet mørkt tøj.³

Jeg mindes så tydeligt den første dag, jeg skulle i skole og jeg skulle have et par nye pranneseler på. Det var en stor begivenhed for mig som overskyggede alt andet, jeg legede med mine kammerater, særligt Søren Kr. og Peter Olsen med kobler af heste og køer og vi byggede huse og havne som man ser børnene gør endnu. Af legetøj havde vi ikke meget, men jeg mindes heller ikke, vi savnede det. Bækken der nord for byen var en af vore bedste legepladser om sommeren, der sejlede vi med de store røde blomster og de store blade som groede langs bækken, og vi hørte dens kluk, når vi lå ved overgangen, hvor der var lidt stensætning.

Kvols brygge en sommerdag 1990. Til begge sider af den lille havn strækker sig brede engarealer, hvor man tidligere tørrede de nytjærede garn. Den gamle tjærekedel findes endnu, ikke til det oprindelige formål, men som grill, så nok er der ikke tale om tjæregilde, men den er trods alt stadig, fra tid til anden, årsag til festivitas på havnen. Fot. Arne Vindum.

Hos Jens Krensens boede en præsteenke fru Jensen, der så jeg det første lille juletræ.⁴

Vi havde ikke selv juletræ eller fik julegaver men dog står juleaften i mit barndomshjem i stråleglans for mig. Jeg tror særligt det var forberedelserne der optog os, og jeg synes endnu jeg kan se hvor moders øjne strålede af glæde ved at se på os børn, når vi sad til bords.

Vi spiste risengrød og fisk, sang nogle julesalmer og bagefter spillede vi kort med far og mor om pebernødder.

Jeg fik tidlig lært at hjælpe til med at stande fiskegarn, først med at fylde nåle og siden med at binde garn og lysten dertil var jo ikke altid lige stor.⁵

»Arbejderforeningens Udsalg«

Da jeg var 5 år gl. fik far og mor »Arbejderforeningens udsalg«,⁶ som der stod på dørskiltet; det gav også en hel forandring for os børn, vi måtte tidligt hjælpe med hvad vi kunne f.eks. klistre poser, pille rosiner m.m. og efterhånden kunne vi også ekspedere.

Om moderen

Det var ellers vor mor som måtte tage de værste tørn, særlig om vinteren, da der ikke var varme i butikken, og den var endda mod nord. Hun frøs meget, og jeg er bange for at det bidrog til hendes alt for tidlige død.

Hvor havde vi en god og kærlig mor! Jeg angrer meget, at jeg skønnede så lidt derpå, mens vi havde hende. Det var små for ikke at sige fattige kår hun arbejdede under og hun ofrede sig helt for mand og børn.

Dog jeg tror hun var lykkelig, når hun sad på kanten af slagbænken og bad aftenbøn med os. Men det er vel også forældrenes lykkeligste tid mens børnene er små, jeg tror det.

Ud at tjene

Da jeg var ni år kom jeg ud at tjene hos smed Hans Nielsen og skulle passe tre kvier. Skønt jeg havde det godt længtes jeg dog meget i førstningen. Den første morgen jeg vågnede ude i svendekammeret, og så hvor jeg var, græd jeg, og jeg husker endnu, at min bøn var »Herre min moder kær«. Ja da var jeg endnu en god dreng.

Jeg lå i seng sammen med smedesvenden en brav og skikkelig karl og

Kvols skole. Et solidt rødstenshus med cementteglsten. I dag beboelse, en skæbne som er overgået næsten alle mindre landsbyskoler op gennem de sidste tre årtier. Foto på Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

det gik godt det første år, men de senere år var ikke så heldige, da kom der en lærling i stedet for svenden, og der var tit samlingsplads for hans kammerat; hvad der blev af tale og sang, det var mest slibrige historier, som børn ikke skulle høre. Jeg har hørt mange både af Klaus og Jens Tonnesen med flere, som jeg slet ikke skulle have hørt. En af krejlerne,⁷ Lars Kold, kunne dog synge nogle ordentlige viser, som jeg kan huske enkelte af endnu.

Tjæregildet

En af de største festdage for os børn var tjæregildet. Det var den dag om foråret mest i marts måned, da sildegarnet skulle tjæres. Da var der fest hele dagen. Vi drenge skulle jo trille ud med garnet (fra tjærekedlen) på engen, hvor det så skulle spredes til tørring. Det var mest de gamles bestilling, de stærkeste skulle være ved kedlen for at dyppe og vride garnet. Niels Fisker har dypet mange fold garn.⁸ Når en mands garn var tjæret var det skik at konen kom med mellemmad og kaffe med kage, og i heldigste fald skete det 8-10 gange samme dag.”

Der kom også naboer og venner for at se på tjæringen og de fik jo en dram og en kop kaffe med. Ja, der var rigtig fest. Hvor forunderlig, at jeg endnu tæt ved de firs år i drømme kan være med både til leg og særlig i den gamle butik være med til at ekspedere og se tydeligt hvordan alt så ud, ja jeg er også tit i drømme ude på fiskeri, men der er næsten altid noget i vejen med redskaberne, så fangsten ikke bliver stor.¹⁰ Mon andre har det ligeså?

Skoletid og præstegang

Jeg var altid glad for at gå i skole. Jeg havde let ved at lære og havde en følelse af at læreren holdt af mig. Også min præstegang tænker jeg på med glæde. Vi holdt meget af præsten, pastor Bille, hvad jeg tror var medvirkende til, at vi siden gerne ville gå i kirke. Jeg gik ikke i skole til andre end lærer P. Christensen. Jeg synes han havde fortjent en bedre skæbne. I hans første år som lærer i Kvols var han meget afholdt, men sygdom og huslige bekymringer voldte, at den sidste snes år i Kvols blev trælsomme for ham og han måtte tage sin afsked. Ære være hans minde.¹¹ Sommeren efter min konfirmation tjente jeg hos Jens Albrektsen i Borup og har kun gode minder om den sommer.

Fiskeri

Jeg kom så hjem for at hjælpe min far med fiskeriet. Vi brugte også våd¹² om sommeren men kræfterne var for små, jeg var for ung og ikke stærk af bygning. Hvor gjorde det ondt i fingre og arme at ro båden og hele vådet ind. Nå det gik jo nogenlunde. Far var ikke slem til at presse mig. Det kneb for resten mig at holde ud med mine kammerater i alle de år jeg fiskede, når det rigtigt kom an på kræfterne.

Vi tjente aldrig mange penge den gang. Var der rigeligt med fisk gik priserne så langt ned, som til 2 øre pr. (ol?) sild og 5 øre pr. (ol?) torsk. Gennemsnitsprisen for ål var gerne mellem 30 og 35 øre pr. (ol?).¹³

Der var mange fiskere dengang. I Kvols 8-10 stk. og dobbelt så mange i Hjarbæk, og der var vådfiskere både i Knud(by) og i Lynderup og ved Skals Bro og ved aftenstid om sommeren kunne man sommetider tælle 20 både som stod ud på fjorden. I hele min fiskertid havde »vi de låsede vande« at døjes med. De første år måtte ikke bruges våd før Sct. Hansdag, og da kunne der de første nætter og dage være over 100 både

her oven for Virksund. Ja helt fra Harbøre kom de. De sidste år var vådfiskeriet helt forbudt syd for Virksund.

Det var en mislykket lov, som slet ikke kunne overholdes, og der vankede mange og store bøder, som de fleste af fiskerne »sad af« i Viborg. I moralsk henseende gjorde loven stor skade da fiskerne, så vel som andre jævne folk, helst ville overholde loven. Der var kun nogle enkelte, som af religiøse grunde ikke overtrådte loven.¹⁴

Andelsfiskeri

Sildefiskeriet tog i disse år et stort opsving, og der var vel 100 fold sildegarn i Kvols og Hjarbæk, så fjorden var helt spækket af garn. Jeg tænker tit på at det måtte være et skønt syn om morgenen fra en bakke at se alle de mange både sejle omkring og finde hvert sildegarn. Det var jo næsten som bierne, der flyver og samler honning af blomsterne og bringer den hjem til kuben. Men det var ikke altid morsomt når vi en nat mellem fredag og lørdag skulle have garnene røgtede, og det blæste og var mørkt, men det skulle jo gøres og det gik jo også.

I de senere år fiskede vi i kompagni og i et lav.¹⁵ Vi var så fri for at kappes om at få de bedste pladser, og det var også langt lettere at røgte garnene når de ikke var så blandede. Men måske det også svækkede energien en smule?

Sidst i det forrige århundrede kom der nogle fynboer herind i fjorden og brugte reje og torskeruser,¹⁶ og vi fik så også anskaffet både torsk og rejeruser, og vi var fire fra Kvols, som købte en fiskekvasen for at sejle torsk til Ålborg: Det gav heller aldrig store penge, skønt der i perioder var overflod af både torsk og rejer.¹⁷ Jens Nikolaj og Jens Kr. Korsgaard sejlede mest med kvasen. Jeg var kun med et efterår, for jeg duede ikke til at være sømand, og mindst da til at være skipper. Søren Kr. var skipper et år, og vi havde i det hele et udmærket kammeratskab. Vi logerede meget i Virksund om efteråret, hvor vi boede hos Marie Kolhede¹⁸ og havde et godt logi. Før vi fik kvasen brugte vi nedgarn og fangede sommetider en del vildænder i Louns Bredning.¹⁹

Det var tit nogle uhyggelige lange sejlture vi havde, navnlig når det blæste og vi havde modvind hjem. Jeg er sikker på, at der aldrig hverken før eller siden har været fiskere, som var bedre til at sejle en båd, end de daværende Hjarbæk og Kvols fiskere. Ja underligt at det ikke tit gik galt med de små og ofte tungt lastede både. Det var også træls når det var helt stille vejr og vi skulle ro en tung båd helt fra Louns og hjem.

Indtægt af fiskeri for Rasmus Berthelsen, Kvols 1881-1906

Årstal	Sild					Ål	Torsk		Rejer		Ørreder	Kvasen	Bemærkninger
	Tid for sætning af garn	Fold garn	Ol sild	Pris samtlige garn	Pris pr fold	Ålevod	Antal torske ruser	Indtjening torske ruser	Rejeruser stk.	Rejeruser pr. mand	Pris pr. mand ørreder	Kvase ture	
1881	12/4	4		318	80	226							
1882	18/3	4		312	75	277							
1883	3/4	5		528	105	262							
1884	15/3	6	383	422	70	466							
1885	13/3	7	1483	848	120	500							
1886	1/4	7	1055	551	80	287							
1887	5/3	7	904	575	80	272							
1888	18/4	7	765	560	80	368							Soldat!
1889	25/3	8	344	416	50	250							
1890	14/3	8		560	70								
1891	18/3	8	761		65	200							
1892	16/3	8	762		70	ca. 400*1							
1893	20/3	8	343		70	200*1							
1894	10/3	36*1	2762		76	200*2	35	100					
1895	1/4	47	3189		61	180*1	35	350					
1896	17/3	36	1983		69		35	300	50	300		Køb	
1897	8/3	36	2879		95	70		175	10	80		2	
1898	12/3	30	3552		90	90		450				7	
1899	8/3	33	2000		75	75	30	535				12	
1900	26/3	36	2993		100			880			85	11	
1901	ca. 25/3	42	5570		100			470		70	70	9*1	*1 Solgte en del i Skive
1902	ca. 25/3	42	3000		100	lidt		680		lidt	62	14	4 ålevod i Skive
1903	ca. 25/3	42	2373		60	60		660		+	60		
1904	16/3	37*1	5642		106	150*2		370		+	lidt		*1 1 patent = 2 gam., *2 M.R. Korsgaard
1905	ca. 15/3	40			97	120		600		+	småt		*1 lære om sommeren i Vammen brugs
1906		75											

Kilde: LIM 490:1984

Om fiskeriets udvikling

Det er noget helt andet nu med de gode motorbåde, men så er der nu efter min mening den ulempe ved den store udvikling af mekanisk kraft, at der ikke bliver brug for så mange fiskere. To mand kan vel udrette lige så meget nu som 8-10 stk. af os, og det går ud over fiskebestanden, så der ikke bliver så mange fiskere nu, men de, som er bliver velstående folk som sætter store penge i både og redskaber.²⁰

Marinesoldat

Jeg fiskede så uafbrudt indtil den sommer 1887, da jeg var marinesoldat. Jeg havde det godt i tjenesten, havde flinke befalingsmænd og kammerater af hvilke jeg særlig mindes Mads Giversen fra Hjarbæk. Vi var i bak sammen på kanonbåden »Guldborgsund« der var fiskeriinspektions-skib i Esbjerg hele sommeren på nær den tid vi var med i eskadren, en dejlig tid.²¹ Den første måned var jeg på skoleskibet »Dannebrog«, hvor der var mange kendte kammerater af hvilke jeg nævner Søren Kr. og Peter Olsen fra Kvols, Peder Dalsgård fra Skals, og Hans Kold fra Øsløs. Nu er de fleste af dem døde. Ære være deres minde.

Den sommer hjalp Anders Klampmager min fader med at påse sildegarnet og det gik helt godt.

Højskoleophold

I vinteren 1889-90 var jeg på Testrup Højskole,²² og skønt jeg var meget optaget af undervisningen der, kunne jeg dog ikke lade være at rejse hjem nogle dage, sidst i marts for at hjælpe far og Anders Klampmager med at sætte sildegarn. Så stærk var forårsfornemmelserne og urolængslen derefter gæet mig i blodet fra barndommen af og mine kammerater har formodentlig haft det ligeså.

De folkelige bevægelser

Fra min drengetid husker jeg hvordan den grundtvigske og folkelige vækkelse gav sig udslag. De som havde været på højskole samlede de unge i skytteforeninger og til store møder. Anton Jensen og Søren Karlsen har ofret mange timer på at lære os skydning og eksercits. Navnlig Anton Jensen har haft stor betydning for mig, da han har stået som et ek-

Et af de ældste huse i Kvols. Rusen er dog af nyere dato, en såkaldt kasteruse, fritidsfiskerens foretrukne redskab. Fot. Andr. Montell.

sempel for mig, som var værd at efterfølge, og han var en af mine bedste venner indtil sin død. Jeg husker navnlig et stort skyttestævne i Skavegårdsdam (?), hvor skytterne, ligesom soldater marcherede i store kolonner og hvor bl.a. Jens Meldgård fra Borup kommanderede. Selv har jeg været med til som skytte at marchere til Højslev til fest. Ja tiden fra 1866 til 1914 var vel nok en af de skønneste og grødefuldeste tider i Danmarks historie. Højskolerne, som jo begyndte en del år før, var i rig udvikling, forsamlingshuse byggedes og brugtes i oplysningens tjeneste. Mejerierne og brugsforeningerne var også i stærk vækst.²³

Provisorietiden

Provisorietiden skabte også røre i politisk henseende, og var med til at skille folk som ellers i andre henseender hørte sammen.²⁴ Vi havde et eksempel i Kvols, med lærer Lund, som var en dygtig lærer både i børne- og aftenskole. Han svingede politisk fra radikale venstre til moderat, og da kun enkelte af beboerne fulgte ham, kom han i et sådant misforhold, at han intet kunne udrette. Jeg har siden tænkt på, at vi også havde vor skyld deri og meget godt blev slået i stykker.²⁵

Om udviklingen

Ja meget er forandret i de sidste 30-35 år. Levefoden er blevet bedre, først cykler, så biler og radio og biograf. Det er jo store og gode fremskridt, når de bruges i det godes tjeneste. Lad os håbe det bliver bedre. De to verdenskrige har jo også vendt op og ned på meget, men endnu synger vi: »Thi end lever den gamle af dage«.

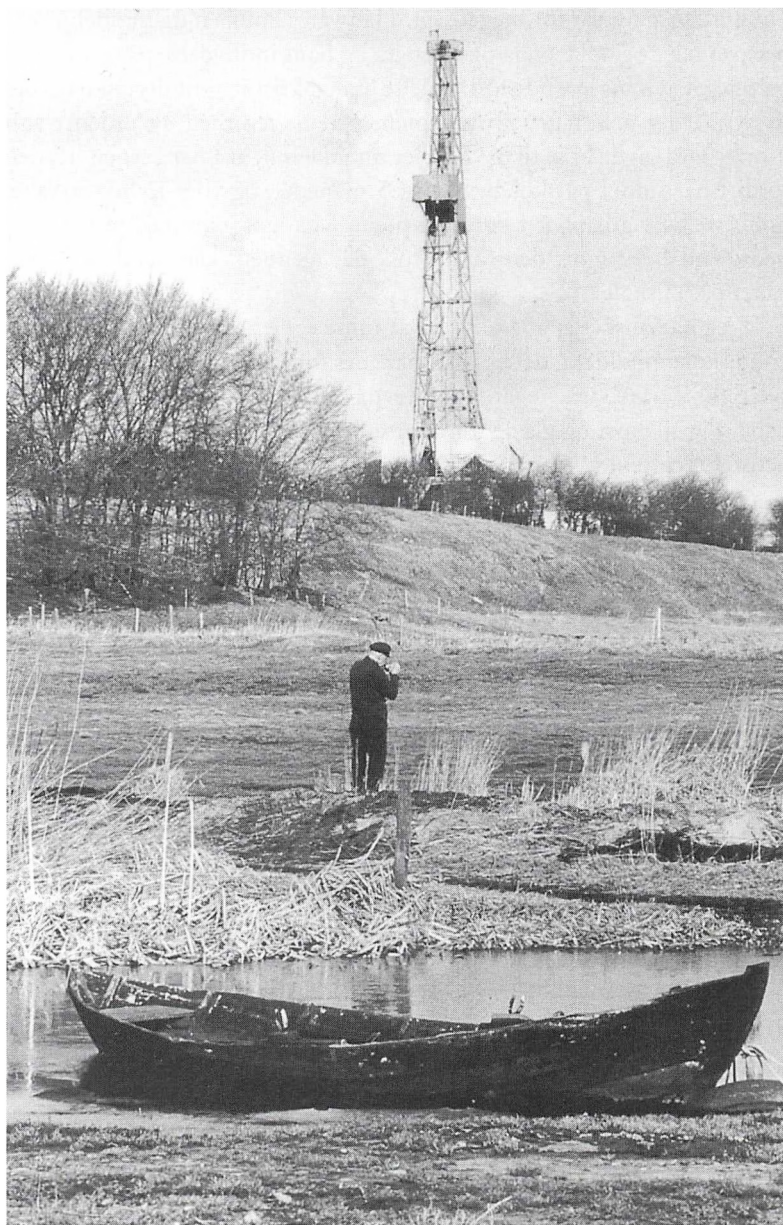
Ja udviklingen har været stor. Jeg husker hvordan det så ud for en 60-70 år siden her på egnen, særlig Kvosted og Rævind og næsten hele vejen mellem Fiskbæk og Viborg, da var der øde og fattigt de fleste steder, hvor man nu ser veldyrkede marker og velbyggede ejendomme, og af Løgstrup var der kun Anderslevgaard. Det er jo godt altsammen, og vi håber at det må blive ved at være. Men er folk blevet mere lykkelige og tilfredse?

Foreningsliv i Løgstrup

I mange år kunne vi her i Løgstrup, som andre steder, glæde os ved god tilslutning når vi holdt kristelige og folkelige møder i forsamlingshuset, men nu er der sjældent møde og meget småt med tilhørere. Hvad er grunden der til? Vi havde også udvidet aftenskole i forsamlingshuset, med stor tilslutning. Lærerne Holtesen og Olesen underviste, og provst Tønnesen og hustru holdt sommetider møder og underholdning. Navnlig lærer Holtesen havde godt tag i de unge og var meget afholdt også hjemme i sin egen skole, hvor han i mange år holdt aftenskole for de unge, og han var også god til at holde foredrag. Hans virke her i sognet vil længe blive mindet med tak. Også fru Tønnesen havde sine evner til at glæde folk, både med tale og musik. Hun var en rigtig præstekone!

Om højskolen

Mit højskoleophold blev en god oplevelse for mig. Jeg havde en god kammerat i Jens Pedersen fra Kvols. Han rejste efter hjemkomsten til Fyen og satte bo dernede, og jeg har intet hørt fra ham siden. Det var særlig forstander Jens Nørregaard,²² som vi kom til at holde mest af. Men det nationale eller måske rettere det sønderjydske var hans særlige kæphest. Ja han sagde engang til os, at hvis han ikke fik os vakt for den sønderjydske sag, ville han betragte hans gerning med os som forfejlet.

I 1976 oplevede Kvols, at man borede efter olie. Det havde Rasmus Berthelsen ikke engang i sin vildeste fantasi kunnet forestille sig ville ske. Lykkeligt at arbejdet blev resultatløst; boretårne ville ikke havde pyntet på det gamle fiskerleje.

Det synes jeg nu var for meget sagt. Han var nemlig en ualmindelig velbegavet taler og oplæser, ja også sanger og hans indflydelse på os var stor og præget af hans levende forkyndelse af den kristne grundtvigske tro og livssyn, i det hele taget: frisind men med bestemthed og orden i alt. Nørregaard sagde bl.a. til os: Bild jer nu ikke ind, at I har lært en hel del fordi I har siddet på skolebænken i 5 måneder, og vogt jer for at være opblæste og vigtige når I kommer hjem. Men gør jeres daglige gerning bedre end I har gjort den før, at folk der igennem kan kende at I har været på højskole.

Ja jeg har ønsket at alle unge, også mine egne børn skulle oplives ved et højskoleophold, og det er også lykkedes for de fleste af børnene og nu sidst for børnebørnene at komme på højskole eller efterskole, forhåbentlig til gavn og glæde for dem selv og i alt fald til glæde for deres bedsteforældre.

Noter

1. Det lille privatarkiv befinder sig på Limfjordsmuseet, Løgstør, hvor det bærer nr. LIM. 490:1984, Rasmus Berthelsen var født i Kvols 30.1.1866 som søn af husmand og fisker Iver Berthelsen.
2. Christian Pedersen: Løgstrup Brugsforening. 1897-1947. Viborg 1947.
3. Barnemoden på det tidspunkt fordrede også at drengebørn gik i kjole.
4. Juletræet, en tysk tradition, sås første gang i København i 1811. Det blev dog først rigtig almindelig i brede kredse omkring 1900.
5. »At stande« betyder at reparere. At »fylde nåle« hentyder til at fylde bindenålene med garn. »At binde« betyder at lave eller reparere selve garnet. Det består bl.a. i at binde en række knuder, hvilket sker over en skelpind, som sikrer den ønskede maskestørrelse.
6. Arbejderforeningens udsalg, eller som den rettelig hed »Den Sydlige Limfjordsegns Arbejderforening« i Kvols fra 1870 hører til blandt de tidligste brugsforeninger i landet. Den ældste i Thisted blev grundlagt 1866. Se Christian Pedersen: Løgstrup Brugsforening. 1897-1947. Viborg 1947. Og Henning Ringgaard Lauridsen: Den Sydlige Limfjordsegns Arbejderforening. Viborgbladet. 7/1 1987.
7. Krejlerne var omkringsejlende handelsfolk. De kom i stort tal til Kvols for at laste jyddepoter. Se Jesper Hjerminde: Søfolk, kågmænd og skippere på Hjarbæk fjord. Træk af søfartens historie 1850-1900. Fra Viborg amt 1988. p. 60-90.
8. Et fold garn består af »radden« et langt garnstykke som leder fisken mod »hovedet«, hvor fiskene fanges og kan samles op med en ketcher. Se C.F. Drechsel: Oversigt over vore saltvandsfiskerier. København 1890. Og N.H. Linhard: Ret og skel, mål og med. Fiskeri og kontrol på Limfjorden. Limfjordsmuseets småskrifter nr. 5. Løgstør 1985.
9. Tjægildet var en helt speciel dag. Da var det forår og, måske efter en streng vinter med ringe indtjening, endelig udsigt til god fangst og dermed rede penge til regning i brugsforeningen.

10. Da størstedelen af indtjeningen skulle hentes ved fiskeriet, var det vigtigt at redskaberne »fiskede godt«. Vodbinderen skulle være dygtig til sit håndværk. Om vodbinding se Jens Østergaard. Vodbinderi og fiskeri i Limfjorden. Valsted 1984.
11. P. Christensen var lærer 1863-93. Hvilken skæbne Rasmus Berthelsen henviser til er uvist. Laust Kristensen har i en artikel: Træk af skolevæsenets historie i Kvols. Fra Viborg Amt 1983, p. 81-114, ikke kunnet finde noget om hans triste skæbne. Valdemar Bille var præst i Tårup-Kvols-Borris 1878-83.
12. Vådet eller voddet var det foretrukne redskab til ålefiskeri. Det var udviklet af saltingboen Jens Væver i 1848, og revolutionerede fiskeriet. Se H. Nørgaard Pedersen: Jens Væver og Snurrevoddet. Skivebogen. Skive 1978. Og Alan Hjort Rasmussen: Jens Væver og det jyske ålevodsfiskeri. Limfjordsmuseets småskrifter nr. 11. Løgstør 1991.
13. Se fog. 5. Det er helt korrekt at det ikke var de store penge der kunne hentes ved fiskeri. Til sammenligning tjente en murerarbejdsmand i Viborg 1895 22 øre i timen. Arbejdsdagen var om sommeren på 11 timer og om vinteren på 9 timer (se Erik Bartram Jensen. Arbejdsmand i 100 år. Viborg 1988). Det skal dog bemærkes at fiskerne jo selv skulle indkøbe og vedligeholde både sjægt og fiskeredskaber.
14. Det er korrekt at loven var uheldig. Stort set alle fiskere bevægede sig på den forkerte side af loven, og mange måtte ind til Viborg arrest og sidde en eller flere bøder af. Se Jesper Hjerminde. Fiskeriet på Hjarbæk Fjord omkring århundredskiftet. M.I.V. 15. p. 45-54. Viborg 1989. Og Eske Wohlfahrt: Penalhuset. Fartøj og fiskeri på Limfjorden. Esbjerg 1988. p. 56 ff.
15. Tiltaget må nok ses i sammenhæng med de øvrige udslag af andelstanken som var stærk på dette tidspunkt. F.eks. Arbejderforeningens udslag.
16. Fynboerne kom sejlene i kvaser, og opkøbte fisk til videre salg i København og Nordtyskland. En kvase er betegnelsen for et fartøj med en stor åben dam, så vandet kunne vandre uhindret frem og tilbage. Fiskene kunne derfor nå levende og friske frem til aftageren. Se Thorvald Markert: Kvaser og kvasefart fra Drejø og Svendborgsund. Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg. 1983.
17. Kvassen som Berthelsen omtaler hed »Marie«. Den var bygget 1893 af den navnkundige bådebygger L. Svendsen fra Snekkersten. Den var målt til 12,04 brt. »Marie« blev solgt til Randers i 1907. Se Jesper Hjerminde: Fiskeri på Hjarbæk fjord omkring århundredskiftet. M.I.V. 15. p. 45-54. Viborg 1989.
18. Det var helt normalt for fiskerne på fjorden at de indlogerede sig hos de fastboende i de områder, hvor de fiskede. Betaling faldt ofte i fisk.
19. Nedgarn er det vi ofte forstår ved fiskegarn, altså et garn med kork foroven og enten bly eller sten forned. En stor mængde af ænderne blev afsat til opkøberen Spellerberg i Skive. Se Jesper Herminde: Fiskeriet på Hjarbæk Fjord omkring århundredskiftet. M.I.V. 15. p. 45-54. Viborg 1989.
20. Rasmus Berthelsens bemærkning er helt central for at forstå den udvikling der skete på Hjarbæk fjord såvel som andre steder på Limfjorden. Fiskerne investerede i større både med større trækraft til at hive voddet ind. Det krævede større indtjening, som igen krævede større både og bedre redskaber. Man var kommet ind i en ond cirkel, hvor kun den dygtige, og fremfor alt økonomisk velfunderede, overlevede. Resultatet ser vi i dag hvor der ikke er en eneste fuldtidsfisker på Hjarbæk fjord! Se Eske Wohlfahrt: Penalhuset. Fartøj og fiskeri på Limfjorden. Esbjerg 1988.
21. Det var helt almindeligt at sønnerne fra landsbyerne ud til fjorden aftjente deres værnepligt til søs. Rasmus Berthelsens far, Iver Berthelsen, havde således været til søs i 1853 med »Havfruen« og var veteran fra slaget ved Helgoland, som han oplevede fra dækket af »Hejmdal«. Senere gjorde han tjeneste på »Jylland«. Se Christian Pedersen: Iver Berthelsen, Kvols. Viborg Stifts Folkeblad. 29/4 1929.

22. Testrup Højskole var grundlagt i 1866 af dr. phil. Jens Nørregaard og nød stor popularitet. Se Rasmus Nielsen: Indtryk fra et vinterophold på Testrup Højskole i 1880'erne. Østjydske Hjemstavn 1937, p. 56-62.
23. »Grødetiden« for bevægelser og foreninger, ofte betegnet som det folkelige gennembrud, er beskrevet af Henning Ringgaard Lauridsen: Folk i bevægelse. Folkelig vækkelse, politik og andelsfællesskab i Nordvestjylland. Struer 1986.
24. Provisorietiden eller forfatningskampen kaldes tidsrummet fra 1875 til 1901, hvor Estrup regerede ud fra provisoriske love. Et indtryk af denne tid på egnen ved Hjarbæk fjord er givet af Alf Saabye: Fra gendarmernes tid. Fra Viborg Amt. 1953. p. 128-132.
25. Sagen var et udslag af den turbulente tid med den provisoriske love. Hele sagens forløb er afdækket af Morten Lund: »Kvols-krigen«. En strid om aftenskoleundervisning og politik på landet ved århundredskiftet. Fotokopi uden år på Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Jesper Hjermind, f. 1956, cand. mag., middelalderarkæolog og sjægtesejer. Artikler om maritime emner i nærværende årbog 1988, MIV 15, og Jul i Skive 1990. Adresse: Vordevej 50, Vorde, 8831 Løgstrup.

Drama omkring en kirkerestaurering – eller da Tapdrup kirkes søjleportal var i fare

Et kapitel af Tapdrup kirkes bygningshistorie

Den vejfarende, som en majdag i 1910 kom ad landevejen gennem landsbyen Tapdrup kunne nok have grund til at undre sig. Man var åbenbart i fuld gang med at rive den gamle kirke ned! En stor del af skibets mur ud mod landevejen var kun et gabende sort hul. Jamen, var man da gået helt fra forstanden?

Nu skal det straks siges, at det, når det kommer til stykket, egentlig

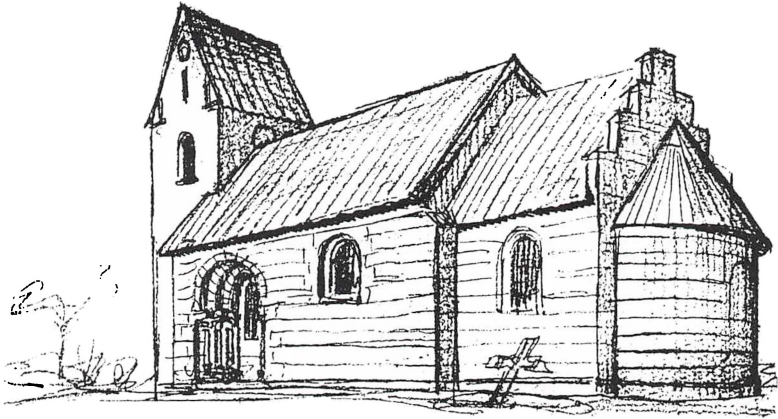
Tapdrup kirke set fra syd-øst, fotograferet af C. M. Smidt i juli 1910. Nationalmuseets arkiv.

slet ikke var så opsigtsvækkende med en kirkenedrivning. For selv om vores gamle granitkirkers kvaderstensmure ser så bundsolide ud, er de i virkeligheden noget vaklevorne og har i århundredernes løb været sat om adskillige gange. I Tapdrup havde de lokale beboere i en snes år godt vidst, at muren var begyndt at hælde, og at der på et tidspunkt måtte ske noget, så for dem var det ikke nogen overraskelse. Men lige netop da man under nedrivningsarbejdet var nået frem til et kritisk punkt, nemlig portalen, gik arbejdet i stå. Hvad var der sket?

I al almindelighed rummer den jyske landsbykirkes bygningshistorie sjældent den store dramatik. Fra romansk tid (- ca. 1250) stammer skib, kor og apsis, bygget af granitkvadre, fra sengotisk tid – oftest fra 1400-årene – kirketårnet i vest, i hvert fald for en del bygget af teglsten i det store munkestensformat. Kvindedøren i nord er i de fleste tilfælde blevet muret til på et eller andet tidspunkt, mens et våbenhus er bygget foran mandsdøren, og ofte er korbuens (triumfbuens) blevet gjort større, og der kan være indbygget hvælvinger. Det er grundtrækkene. Alligevel har hver eneste af de gamle kirker sine egne helt særlige træk, sin egen individualitet. Således også Tapdrup kirke, som er en blandt Jyllands omkring 735 kvaderstenskirker. Grundtrækkene er der, kun mangler våbenhuset, hvor man i nyere tid har taget tårnrummet i brug i stedet. Det skal også straks bemærkes, at Tapdrup ikke er en "ren" kvaderstenskirke, da nemlig skibets nordside er bygget af rå og kløvede marksten. Indtil 1910 – det kritiske årstal vi indledte med – var kirken temmelig enestående ved ganske at mangle vinduer i denne nordside (se billedet side 115). Indvendig har kirken sine helt særlige træk, som giver den en egen hygge og skønhed, men det lader vi ligge i denne sammenhæng.

Der er nemlig noget andet bevaret, som den dag i dag gør Tapdrup kirke til noget helt særligt, og som ingen vejfarende, der passerer landevejen gennem landsbyen, kan undgå at lægge mærke til, nemlig den allerede omtalte store portal, som er anbragt i skibets sydside ud mod landevejen. Det er dette ejendommelige bygningsværk og dets historie, som er kernen i det, vi her skal beskæftige os med.

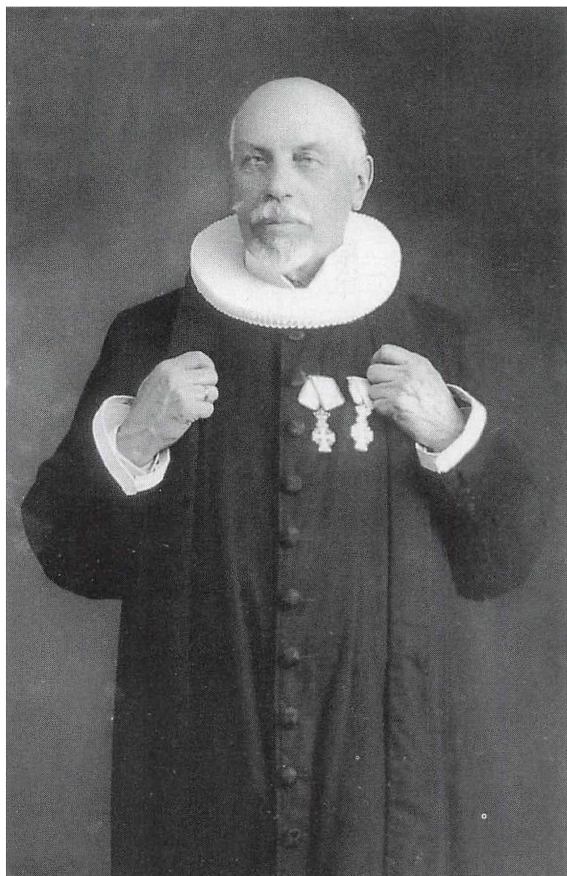
Med denne stenportal er vi bragt ind på et emne, som er både stort og fascinerende: jysk, romansk granitskulptur. Men her må vi igen begrænse os til alene at se på de såkaldte søjleportaler opbygget med hel- eller halvsøjler, i de fleste tilfælde anbragt på skibets sydside, dvs. ud for den oprindelige mandsdør. De jyske granitkirkers søjleportaler – i alt er der omkring 80 helsøjleportaler – er i virkeligheden et enestående og

Tapdrup kirke i en hurtig skitse af arkitekt Fr. Uldall den 1. november 1887. Nationalmuseets arkiv.

temmelig uforklarligt træk i den europæiske arkitekturens historie. Man begriber, at man så stærkt som muligt har villet markere, at man her bevægede sig fra det dagligdags, det profane, ind på det helliges grund, ja, portalen bliver et symbol på Kristus selv, der bereder vejen til Guds rige i kirken.

De eksisterende søjleportaler viser, at der findes tre områder i det gamle danske rige, som er særlig rige på disse portaler, nemlig Midtjylland, Syddjylland og Sydslesvig; det er også helt klart, at inspirationen er udgået fra de tre domkirker: Viborg, Ribe og Slesvig. Viborgområdet, som strækker sig fra Salling og til Århuseggen, har langt de fleste portaler, men blandt dem hører Tapdrups portal til en særlig eksklusiv klasse. Som det ses har portalen i Tapdrup 3+3 fritstående søjler, og af den slags seks søjleportaler findes der i Jylland kun ni i alt, nemlig i de tre købstæder Slesvig, Ribe og Horsens, og i seks landsbykirker: Rybjerg (Salling Nørre herred), Vorning, Bjerregrov og Ålum (alle i Sønderlyng herred), Vinkel (Middelsom herred) og endelig – nærmest domkirken i Viborg – Tapdrup i Nørlyng herred; alle seks kirker i Viborg stift. Men leder man i øvrigt efter søjleportaler her på egnen, er der nok at se på; vi kan nævne Vammen, Bigum og Lindum, Ørum, Hammershøj, Tjele, Nørre Vinge, Skern, Vindum og Vinderslev. Portalen i Tapdrup er indbygget i skibets eller langhusets sydmur, sådan som det for det meste er tilfældet, og allerede i 1891 havde man gjort foranstaltninger til at få gjort noget

*Stiftsprovst Vilhelm
L. Helweg-Larsen.
Lokalhistorisk
Arkiv for Viborg
Kommune.*

ved denne mur, vel vidende at den hældede. Men da skaden tilsyneladende ikke forværredes – der var utvivlsomt tale om en meget gammel skade – blev udbedringen, som jo ville blive en meget kostelig affære, stadig udsat; der var også andre store udgifter, der trængte sig på: 500 kroner til et nyt varmeapparat i 1894 og i de følgende år et nyt kirkegårdsdige til ikke mindre end 700 kroner.

Men i 1909 blev det omsider til alvor. Den 28. juni dette år afholdtes der kirkesyn i Tapdrup. Kirkesyn havde man kendt til i århundreder. På denne tid fulgte man reglerne, der var fastlagt i en lov fra 1861. Kirkesynet skulle foregå hver sommer og foretages af provsten sammen med to bygningskyndige mænd. I dette tilfælde var det stiftsprovst Vilhelm Helweg-Larsen (1895-1920, død 1927) – som for øvrigt også var sog-

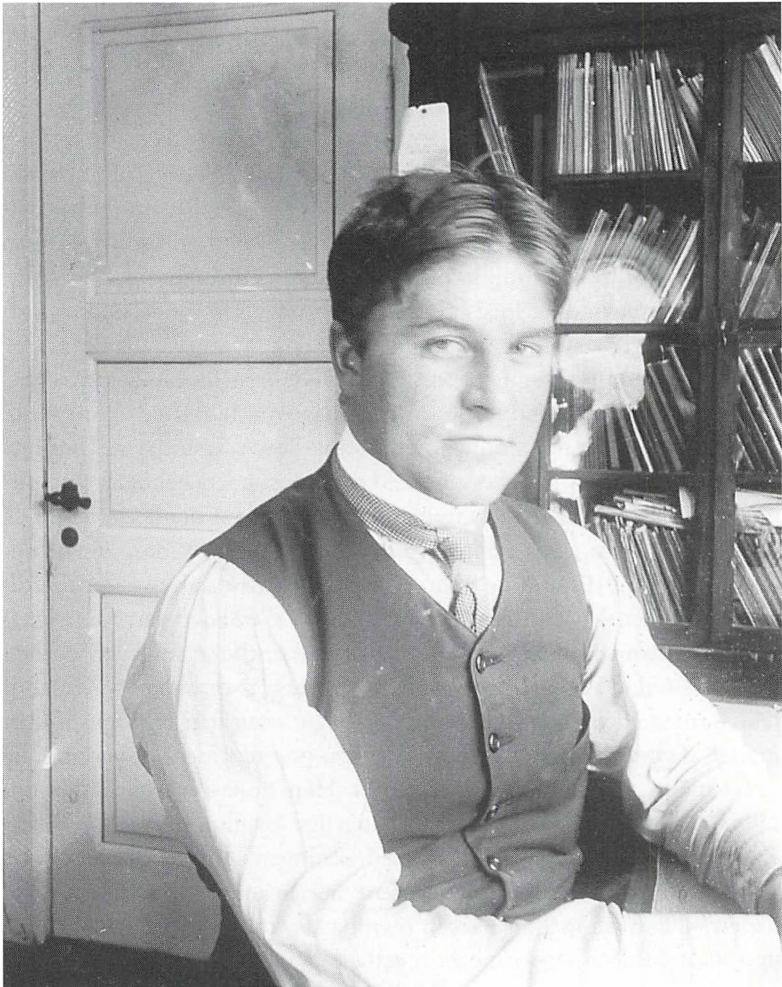
nepræst i Asmild-Tapdrup – og to håndværksmestre fra Viborg, murermester Chr. F. Jensen og tømrermester Stein; først fra 1922 fik menighedsrådet et ansvar for kirkesynet. De mangler, der skulle udbedres, og de fornyelser, der eventuelt skulle ske, skulle føres til protokols, og en udskrift skulle indsendes til biskoppen; hvis man ikke rettede sig efter synets bestemmelser, skulle han indberette det til ministeriet for kirke- og undervisningsvæsen. Men loven indeholdt også en lang række detaljerede bestemmelser om, hvordan man skulle forholde sig med vedligeholdelsen af kirkebygningen, inventaret osv. Her kan vi i første omgang nøjes med at citere lovens ord om, at kirkesynet skal »påse, at mangler afhjælpes, der true kirkebygningen og dens øvrige tilbehør med forfald...«. Det var nemlig præcis det, det drejede sig om, da de tre nævnte herrer troppede op – pr. hestedroske tør vi antage – den sommerdag i 1910. Protokolltilførslen kom til at lyde sådan: »Inden 1. november dette år må foreligge for synet tegning og beskrivelse til ombygning af den sydlige mur af kirken (højkirke og koret). Der anbringes i den nye mur tre smedejernsvinduer med blyindfattede ruder. De gamle sten og kvadre anvendes i størst mulig mængde«.

Kirkens værger, sognefoged, gårdejer Christen Meldgaard (død 1949) og gårdejer Johannes Rasmussen Saabye (død 1932) kom nu til at danne byggeudvalg sammen med tømrer Søren Rasmussen i Thisted, som blev valgt af kirketiendejerne, dvs. de af sognets beboere, som ejede landbrugsjord; de to kirkeværger var også valgt af tiendejerne for en årrække. De anmodede arkitekt Søren Vig-Nielsen i Viborg om at undersøge kirkens tilstand og udarbejde planer og beskrivelse for hovedindsættelsen. Vig-Nielsen, der var født i 1876, havde en tømrer- og snedkeruddannelse bag sig, før han læste til arkitekt; fra 1905 og helt frem til sin død i 1964 arbejdede han i Viborg, hvor han blev den arkitekt, som stærkest har sat sit præg på byen, men han har også bygget mange af egnens præstegårde, blandt dem præstegården i Overlund, og været med i mange kirkerestaureringer. Hans første arbejde i Viborg i 1905 var som assistent for den kongelige bygningsinspektør, Hack Kampmann, ved opførelsen af Kreditforeningen ved Sct. Mathias Port.

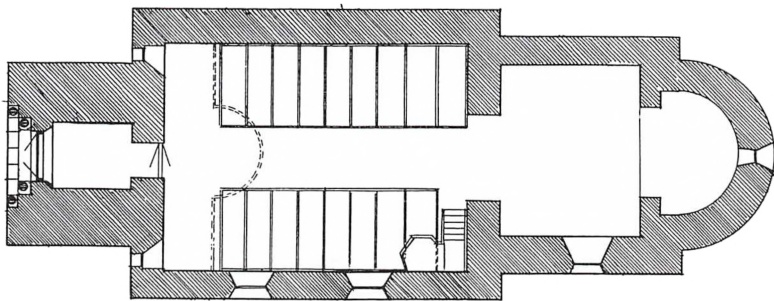
Vig-Nielsens undersøgelser afslørede, at den søndre korside i virkeligheden ikke var så medtaget, som man havde troet, men til gengæld var den søndre side af skibet meget brøstfældig, og en del af tårnmuren var også i en temmelig ringe stand. Ved samme lejlighed blev kirken opmålt og tegnet.

I januar måned 1910 indsendte arkitekten opmålingerne og to helt

forskellige forslag til kirkens restaurering, dog omfattede de begge en omsætning af korets sydmur. Ifølge det ene forslag skulle hele skibets sydmur omsættes i forbindelse med, at der blev støbt nye fundamenter; det gjaldt altså også portalen, men det hele skulle genopføres som det var. Det nye i forslaget var, at man ville skaffe ordentlig lys i skibet ved at åbne to nye vinduer i nordmuren. Tårnet skulle selvfølgelig istandsættes.

Den unge arkitekt Søren Vig-Nielsen ved sit arbejdsbord. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Grundplan af kirken med Vig-Nielsens forslag om flytning og beskæring af portalen indtegnet. Vig-Nielsens privatarkiv. Landsarkivet.

Det andet forslag gik ud på ikke at røre nordmuren, men at skaffe lys ved at anbringe to rundbuede vinduer i sydmuren suppleret med to mindre glughuller til lys for prædikestolen og pulpituret. Men i forbindelse med restaurering af mur og tårn skulle portalen flyttes om i vestsiden af tårnet og altså påny fungere som indgangsparti. Motivering for dette forslag var, at tårnet på den måde ville blive fuldstændig restaureret, og at »portalpartiet, der i sig selv er en pragt for kirken, men ikke anvendes efter sin oprindelige bestemmelse som indgang, da den var tilmuret, og det ikke nogensinde kan forventes, at den kunne finde anvendelse som indgang på denne plads, nu kunne både pryde tårnet og tillige benyttes efter sin oprindelige bestemmelse, derved også skabe en god rummelig indgang, og endelig ville det nuværende indgangsparti (der var meget smalt og var udført uden anvendelse af granit, og hvad værre var, måtte siges at være meget stærkt afvigende fra kirkens arkitektur), blive afløst af et bedre«. Det kan her indskydes, at den netop citerede parentes indeholder en slet skjult skose til Vig-Nielsens forgænger, arkitekt C.A. Wiinholt, som var arkitekt i Viborg fra 1888 til 1905; det var nemlig ham, der så sent som i 1892 havde udformet indgangspartiet – som, vel at mærke, i forvejen var godkendt af den kongelige bygningsinspektør V.Th. Walther; denne døde i øvrigt samme år og blev efterfulgt af Hack Kampmann, som vi snart skal møde igen.

Faktisk var der et fortilfælde i Viborg stift for en sådan portalflytning. I Serup kirke, en god snes kilometer syd for Tapdrup, havde man flyttet portalen om i tårnets vestside. Men der var alligevel et »aber dabej«. I Serup drejede det sig om hele portalen, i Tapdrup var tårnet så smalt, at

Portalen med »det sorte hul« fotografert af C. M. Smidt i juli 1910. Nationalmuseets arkiv.

det var nødvendigt – *at fjerne et sæt søjler!* Altså gøre vores unikke seks-søjleportal til en fire-søjleportal!

Alligevel anbefalede arkitekten det radikale sidste forslag, og med byggeudvalgets tilslutning blev det sendt til provstesyndet, som returnerede forslaget ledsaget af enkelte bemærkninger og med tilladelse til at begynde på arbejdet. Efter pinse, helt præcis onsdag den 25. maj, tog man for fuld kraft fat på at tage de store kvadersten ned, mærkeligt nok uden at arkitekten havde givet besked på at nummerere dem.

Dermed er vi nået frem til det sorte hul, som forskrækkede vores forbipasserende den forårsdag i 1910, men også til spørgsmålet om, hvorfor arbejdet gik i stå. Allerførst vil man måske stille det spørgsmål, om et lokalt kirkesynsudvalg virkelig helt på egen hånd kunne træffe afgørelse om en så indgribende bygningsændring. Naturligvis omtaler 1861-loven ikke portaler direkte, men i lovens paragraf 14, der drejer sig om ombygninger eller forandringer af kirkens ydre, bestemmes det bl.a., at man ikke må gøre kirketårnet lavere eller forandre dets udseende uden

særlig tilladelse af kirke- og undervisningsministeriet. Dette gjaldt direkte Tapdrup, men det var i det hele for længst en indarbejdet praksis, at ministeriet skulle høres, når det drejede sig om større arbejder. Det var altså oplagt, at man havde handlet i strid med loven, da man uden videre gik i gang med restaureringen. Den egentlig ansvarlige for det ulovlige indgreb var naturligvis stiftsprovsten.

Men der var dengang langt fra Viborg og Tapdrup til hovedstaden! Ikke desto mindre blev der etableret en kontakt, men det var gennem et initiativ, som aldeles ikke var efter provstens hoved.

Viborg havde på denne tid en bemærkelsesværdig energisk og udadvendt leder af Landsarkivet, som det var kommet til at hedde i 1907, fra 1891 til 1907 hed det Provinsarkivet. Hans navn var Georg Saxild (1864-1947), provins/landsarkivar fra 1897 til 1929. I en årrække sad han i byrådet, han var folketingskandidat for det radikale Venstre, for-

*Landsarkivar
Georg Saxild i arkivets
magasin. Han står til
venstre, bred og
myndig – dog vel ikke
med en cigarstump
mellem fingrene?
Landsarkivets
billedsamling.*

mand for en lang række foreninger og udvalg; i denne forbindelse skal det særlig nævnes, at han fra 1907 sad i bestyrelsen for Foreningen til gamle bygningers bevaring. Han blev betragtet, og betragtede utvivlssomt også sig selv, som en historiens tillidsmand i Viborg.

To dage efter at nedrivningen af Tapdrup kirke var gået i gang blev Saxild opsøgt af den unge kunstmaler, Mathilde Thalbitzer. Hun havde særlig tilknytning til Tapdrup, hvor hendes far, proprietær Harald Ch. Thalbitzer i en årrække havde ejet den lille herregård Skovsgård, og hvor hun var født i 1874. Hun var en habil og anerkendt kunstner, uddannet på Kunstakademiet og under studieophold i London; fra 1897 til 1919 udstillede hun jævnligt på Charlottenborg, ofte har hun anvendt lokale motiver til sine fortrinlige billeder. Hun døde i 1931 på Sindssygehospitalet i Viborg og ligger begravet i familiegravstedet på Tapdrup kirkegård.

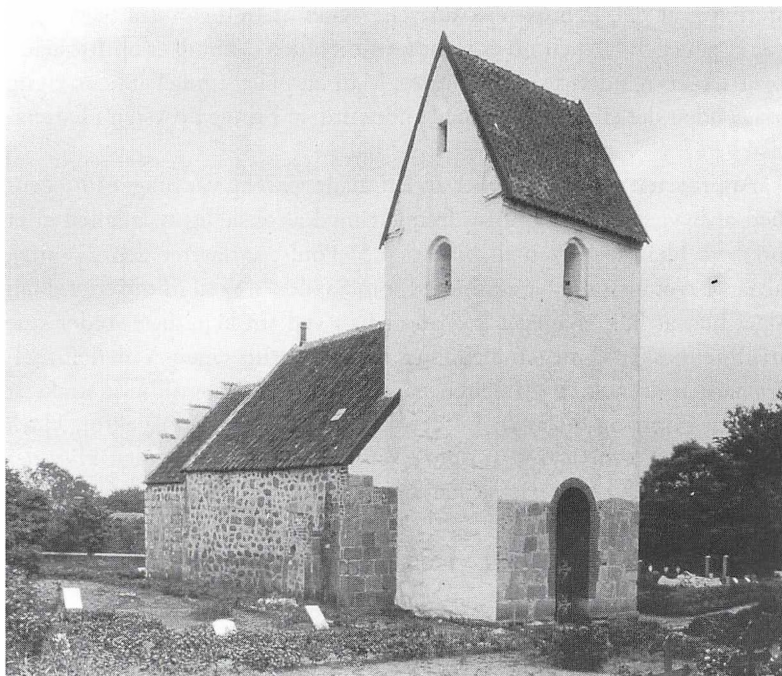
Vi må forestille os, at hun har været på en cykeltur til Tapdrup i det fine forårsvejr den 27. maj, og der har set, hvad der var ved at ske med kirken, og forhørt sig hos lokale folk om baggrunden. Her har vi altså personificeringen af den forskrækkede forbipasserende, som vi fulgte i indledningen! Hun har derpå sporenstregs vendt cyklen og er kørt lige ind til landsarkivaren i boligen på Lille Sankt Hansgade nr. 5.

Her klagede hun sin nød til Saxild: det, der var ved at ske i Tapdrup, var meget mere end en almindelig vedligeholdelse, der var fare for, at hendes kønne, gamle kirke skulle miste noget af sin karakter. Derfor opfordrede hun Saxild til at mobilisere Nationalmuseet for at forhindre voldshandlingen mod kirkebygningen.

Landsarkivaren var straks fyr og flamme. Ikke så snart havde frøken Thalbitzer sagt farvel, før Saxild satte sig til at skrive til Nationalmuseets 2. afdeling. Det var fredag den 27. maj. Saxild redegjorde for, hvor radikalt man, efter frøken Thalbitzers ord, agtede at gå til værks, og han havde absolut ingen tiltro til Vig-Nielsens historiske sans. »Under begrebet «istandsættelse» kan der jo skjule sig adskillig ondskab«, skriver han, »og en garanti for at der ikke foretages noget forkert med Tapdrup kirke yder S. Vig-Nielsen ikke. Han er – hans mange fortræffelige egenskaber ufortalt – en ikke altid lige heldig bygmester, og han har, efter mit skøn, ikke mere historisk begreb end katten«. Det var nødvendigt med en sagkyndig kritik. Det hastværk, man havde haft, viste, at det var meningen, at »istandsættelsen« skulle tilendebringes så hurtigt som muligt, »en fuldbragt kendsgerning er jo uendelig veltalende i denne ufuldkomne verden«; Saxild var magister i filosofi!

Pengene til »istandsættelsen« – 5000 kroner – skulle være testamenteret af en Tapdrup-bonde. Han slutter med at understrege, at han ikke personlig har set, hvad det er, der foretages med kirken, men kun gengiver, hvad frk. Thalbitzer »for en times tid siden meddelte mig«. Som vi ved, var hendes oplysninger korrekte nok, bortset fra historien med pengene, som må bygge på et løst rygte eller en misforståelse omkring det såkaldte »Lourings Legat« til kirkens forskønnelse (efter sognefoged Jacob Louring, død 1858).

I et andet brev til Nationalmuseet, dateret den 3. juni 1910, meddeler Saxild, »at arbejdet på Tapdrup kirke, efter hvad jeg har bragt i erfaring efter mit første brev afsendelse, blev standset dagen efter, at det var bleven påbegyndt. Den ministerielle ordre er altså ved denne lejlighed bleven adlydt«. I første øjeblik er man tilbøjelig til at ræsonnere: frk. Thalbitzer fik altså med Saxilds hjælp reddet sin kirke! Men man vil

Tapdrup kirke set fra nord-vest, fotograferet af C. M. Smidt juli 1910. Man kan se kor og skib helt uden vinduer. Den tilmurede kvindedør kan skimtes i skibets vestlige del. Nationalmuseets arkiv.

hurtigt indse, at sagen er mere kompliceret. Saxild skrev sit første brev fredag den 27. maj, nedrivningsarbejdet begyndte om onsdagen den 25. og blev altså – i følge Saxild – standset allerede den 26. maj. Det må have andre årsager.

Man skal lægge mærke til Saxilds – let ironiske – bemærkning om en ministeriel ordre. I begyndelse af juni har han vidst besked om eksistensen af en sådan. Det, han hentyder til, er en skrivelse fra ministeriet den 24. maj, hvori man stiltfærdigt bad biskoppen om oplysning om Tapdrup kirke, da man havde fået meddelelse om, at det påtænktes i en nær fremtid at foretage større istandsættelsesarbejder ved kirken, men at der ikke havde været forelagt ministeriet noget om det. Samtidig bad man biskoppen drage omsorg for, at arbejderne ikke blev påbegyndt, før sagen havde været forelagt ministeriet. Det så ret uskyldigt ud, men sagens rette sammenhæng, altså at nedrivningsarbejdet faktisk var ved at gå i gang, har man nu nok været klar over. I hvert fald hedder det i en senere skrivelse fra ministeriet til Nationalmuseet i konceptet (udkastet): »... at det af provstens skrivelse synes at fremgå, at arbejdet har været påbegyndt, men nu er standset«, men den sætning er omhyggeligt overstreget og udeladt i selve brevet. Man har villet undgå at få en rigtig »sag« ud af det eller udtrykt med andre ord: at bringe provsten i fedtefadet.

At provsten på den ene eller anden måde virkelig var bragt i forlegenhed af byggesagen i Tapdrup fremgår med al ønskelig tydelighed af et brev fra Helweg-Larsen til biskop A.S. Poulsen, dateret den 27. maj, altså skrevet nøjagtig på samme tid som Saxilds brev til ministeriet. Han siger her, at han er meget ked af, at han ved sin kejtethed volder sine medmennesker så megen ulempe med Tapdrup-sagen. Videre fortæller han, at arkitekt Vig-Nielsen har været hos ham og tilbudt straks at rejse til Hjørring for at træffe den kongelige bygningsinspektør, Hack Kampmann; han var ved at opføre en ny amtmandsbolig der. Hvis der ikke nu blev lagt pres på, var han bange for at sagen kunne udskydes på ubestemt tid.

Det er let at se, at der må være foregået forskelligt forud, som vi ikke kan gennemskue i dag.

Spørgsmålet om, hvem der egentlig satte de centrale myndigheder på sporet, er stadig ubesvaret. Har frk. Thalbitzer forsøgt sig ad andre kanaler, som hun har fortiet over for Saxild? Det kan selvfølgelig ikke helt udelukkes, men vi kan imidlertid også, som vi senere skal se, øjne en anden mulighed.

Sagen havde jo også først lige taget sin begyndelse, og der skulle ske meget mere endnu.

Som vi allerede har hørt fulgte den ihærdige landsarkivar Saxild sin aktion op med et nyt brev til Nationalmuseet den 3. juni, en uge efter det første. Heri beskrev han den taktik, man kunne forvente sig fra lokal, dvs. provstens side og næsten formanede museet om at tage sig i agt. Man ville rimeligvis erklære kirken – eller en del af den – for yderlig brøstfældig og på den måde søge at trumfe ombygningen igennem. Men savnet at et sagkyndigt tilsyn kunne føre til ødelæggelse af kirkens karakter som historisk dokument, og Saxild håbede derfor, at det måtte lykkes museet at fastholde sit tag i sagen.

Hvor meget Saxilds aktion har betydnet skal foreløbig være usagt. Men under alle omstændigheder kom der allerede i samme måned for alvor skred i sagen. To nøglepersoner mødte op for personligt at tage Tapdrup kirke i øjesyn, nemlig den kongelige bygningsinspektør Hack Kampmann (1856-1920) og chefen for Nationalmuseets 2. afdeling, den »historiske«, dr. M. Mackeprang (1869-1954). Arkitekt Kampmann var en særdeles kendt skikkelse i Viborg. Her havde han allerede i 1891 fået bygget landsarkivet, som blev et gennembrudsværk for ham som en af landets fremmeste arkitekter; året efter var han, som tidligere nævnt, blevet professor Walthers efterfølger som kongelig bygningsinspektør for Jylland. Til Viborg tegnede han også Kreditforeningsbygningen (Nykredit), som blev bygget 1905-06, og netop i sommeren 1910 blev Toldkammerbygningen ved Banegårdspladsen færdig fra hans hånd, den kønne bygning som så skammeligt blev nedrevet i 1981. Kampmann var en mand med stor kunstnerisk sans og kunsthistorisk viden. Toldkammerbygningen blev indviet den 11. juli, og Kampmanns rejsebog viser, at han benyttede denne lejlighed til også at besøge Tapdrup kirke; en vogn frem og tilbage kostede den nette sum af syv kroner. Det er ganske tankevækkende, at det kan dokumenteres, at Kampmann og landsarkivar Saxild var sammen den dag. Saxild var med til toldkammerets indvielse og med i den snævre kreds, som bag efter spiste middag sammen på Preislers Hotel. Vi tør nok gå ud fra, at de ved den lejlighed har drøftet Tapdrup kirke.

Mouritz Mackeprang var historiker og museumsmand og lige netop blevet udnævnt til direktør for Nationalmuseets 2. afdeling, fra 1922 til 1938 var han museets navnkundige enedirektør. Han var ekspert i kirkebygninger, specielt landsbykirker, men havde på den anden side ingen særlige kunsthistoriske forudsætninger. Mackeprang besøgte selv Tap-

*Museumsdirektør
M. Mackeprang foran en
landsbykirke, fotograferet
af Erik Moltke 1937.
Nationalmuseet.*

drup allerede en gang i juni, men han nøjedes ikke med det. Straks efter sendte han sin betroede medarbejder, arkitekten og arkæologen C.M.Smidt (1872-1947) til Tapdrup med den opgave at opmåle og tegne og beskrive kirken i detaljer.

C.M.Smidts arbejde i Tapdrup i juli 1910 resulterede i en grundig beskrivelse af kirken på tolv store foliosider, en opmåling og 16 fotografier. Vi nøjes i denne omgang med hans konklusion mht. portalen: »Portalens flytning er da både arkitektonisk og historisk barbari. Det var påtænkt at flytte portalen hen på tårnets vestside, og så utroligt det end

lyder var det meningen at forandre den fra en 6-søjleportal til en 4-søjleportal«.

Hack Kampmanns indstilling ligger desværre ikke i akten i ministeriets arkiv, men vi kan se, at den har været ganske på linje med Mackeprangs. Denne er dateret den 19. juli 1910 og handler mest om vindue-

Arkitekterne C. M. Smidt (med pibe) og H. Lønborg Jensen ved kirken i Løgumkloster. Fotografi fra 1920'erne. Nationalmuseet.

problemet. Det hidtidige vindue i koret var noget fladbuget, og det ønskede Mackeprang bevaret samtidig med, at de nye vinduer blev fladbuget i stedet for, som foreslået, rundbuede; det var efter hans mening at foretrække fremfor de såkaldte »stilkorrekte, romanske« vinduer. På det punkt kom han nu til at bøje sig, vinduerne blev »romanske«. Underligt nok berørte indstillingen kun indirekte det centrale spørgsmål om portalens flytning. Det hedder til sidst, at »det betragtes som en selvfølge, at portalens søjler ikke ophugges, og at de opsættes i nøjagtig samme orden som nu«. Som vi allerede er kendt med, indebar dette forlangende, at portalen ikke blev flyttet; der var jo simpelthen ikke plads til dens seks søjler i tårnets vestmur. Men, bemærkelsesværdigt nok, Mackeprang følte sig alligevel foranlediget til at præcisere sin stilling til portalens grundigere i et supplerende brev til ministeriet fire dage senere, den 23. juli.

Her fremkom han med en nøjere beskrivelse og vurdering af portalen og fastslog, at den var et så interessant og ejendommeligt fortidsminde, at det meget måtte frarådes at foretage den foreslåede flytning, også selv om man kunne flytte den helt og undgå lemlæstelsen ved at bortskære det yderste søjlepar. Det ville være pietetsløst, og dens smukke konstruktion med de tre bueslag ville aldrig komme til deres ret.

Jamen, hvorfor havde Mackeprang ikke skrevet det udtrykkeligt allerede i sin første indstilling?

Der var sket noget i dagene efter den 19. juli.

Af en påtegning på konceptet til Mackeprangs supplerende brev den 23. fremgår det, at han har været til en samtale med ministeren for Kirke- og Undervisningsvæsen, Jacob Appel, dengang til daglig kaldet kulturministeren, og påtegningen slutter: »*med landbrugsmin. Anders Nielsen in mente*«.

Dermed var Tapdrups portal-sag med andre ord bragt helt op på regeringsplan! Jacob Appel (1866-1931) var højskoleforstander på Askov og kulturminister i Klaus Berntsens venstreministerium fra 1910 til 1913. Men for hans vedkommende hørte sagen dog til hans ministeriums regi. Ulige mere spændende er bemærkningen om landbrugsministeren.

Anders Nielsen er den bekendte, såkaldt »første husmand i kongens råd«. Han var født i 1862 på den ejendom på Tapdrup Mark, som i dag bærer navnet »Ministergården« (Randersvej 92, med mindsten i haven). Han var en politisk begavelse af rang, sluttede sig til Venstre-partiet og blev i 1890 valgt i Løvel-kredsen til folketinget. I 1908 opnåede

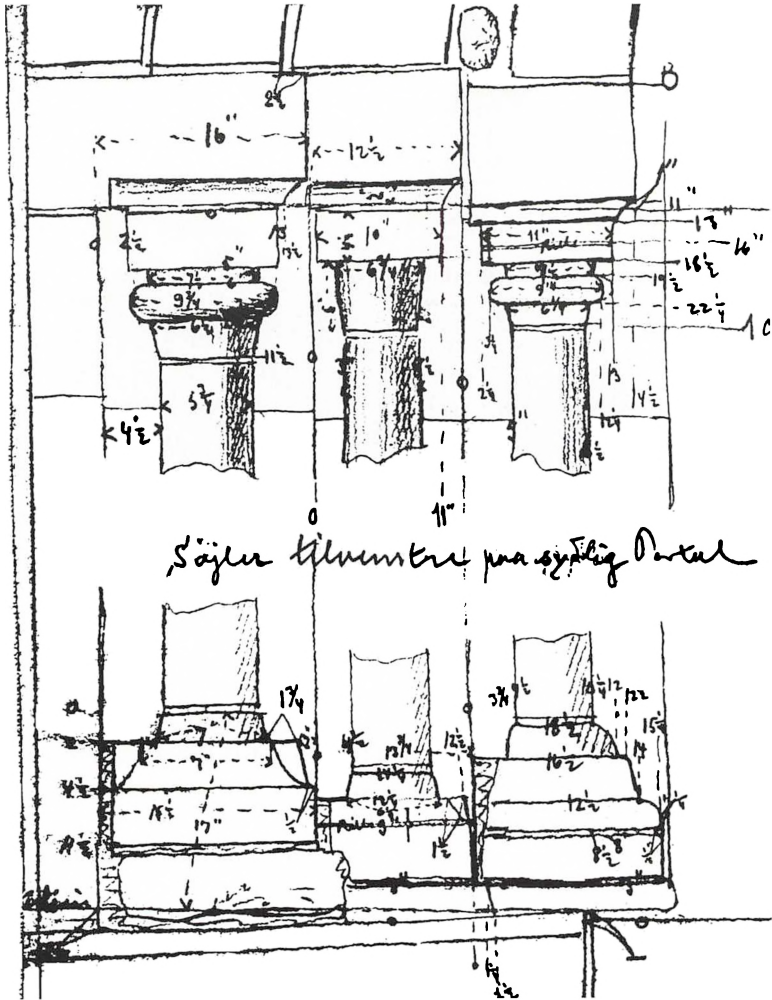

Landbrugsminister Anders Nielsen. Lokalthistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

han at blive landbrugsminister, og det var han også i Klaus Berntsens ministerium; men i 1910 var han sammen med Klaus Berntsen og Niels Neergaard indstillet til statsministerposten; kongen foretrak imidlertid Berntsen, og allerede i sommeren 1913 blev Anders Nielsen syg og døde. Fra hans gravsted på Tapdrup kirkegård kan man se over til sydportalen.

I 1888 havde Anders Nielsen overtaget faderens husmandssted, og det drev han og beholdt som sit hjem trods rigsdags- og ministergerning. Selv om han var en af landets førende politikere, havde Anders Nielsen altså bevaret den nære tilknytning til Tapdrup sogn og Tapdrup kirke.

Den foran citerede bemærkning om Anders Nielsen kan da dårligt fortolkes på anden måde, end at landbrugsministeren, der hjemme fra har været fuldt orienteret om portal-sagen, er gået til sin kollega, kulturministeren, og har tilskyndet ham til at sørge for at sikre portalen i Tapdrup. Så langt kan man med nogenlunde sikkerhed rekonstruere forløbet.

C. M. Smidts tegning og opmåling af søjleparti. Fra opholdet i Tapdrup i 1910. Nationalmuseets arkiv.

Måske kan vi gå videre endnu. Man erindrer, at der var en »sort hest« i sagens opløb, nemlig navnet på den person, der havde formået at få det høje kultusministerium til at gribe ind lige netop i rette øjeblik. Var denne mand i virkeligheden Anders Nielsen? Vi har i hvert fald fået at vide, at vi skal have ham in mente i denne sag. Længere kan vi ikke komme.

I Tapdrup kirke findes i dag en mindekrans af sølveblade skænket af sognets beboere som en tak til Anders Nielsen. Er vores formodning om hans rolle i portal-sagen rigtig, er denne krans mere end vel fortjent netop på dette sted.

Det er på høje tid at se lidt nærmere på selve portalen. Først selve materialet, den jyske granit. Det er ikke de sten, der først var ved hånden, man har tilhugget. Stenmesteren har udvalgt sit materiale med omhu. Her er flot, helt rød granitsten, næsten sort sten og mange farveafskyninger til den helt lysegrå granit. Et dejligt farvespil, der fryder øjet.

Men det er søjlerne, der særlig har interesse.

Grundelementerne i en regulær romansk søjle er basen (foden), skaffet og kapitælen (hovedet), men søjlerne i Tapdrup er absolut ikke regulære. De to yderste søjlepar har ikke baser i egentlig forstand, men står på en slags sokler. Kun for det inderste søjlepars vedkommende kan man tale om virkelige baser, mens de mellemste søjler nøjes med en slags tilløb til baser. Søjleskafterne har oprindeligt alle været hugget i een sten, men et par af dem har været knækket på et eller andet tidspunkt. De er ikke lige lange og heller ikke lige tykke; det gælder i øvrigt næsten alle mål på portalen at de er uregelmæssige. Det yderste og det inderste søjlepar har nogenlunde ensartede kapitæler. De består af en såkaldt abakus, dvs. en dækplade med pude under. Det mellemste søjlepar har ingen puder, men blot dækplader; dog er den øverste ende af søjlerne her gjort lidt bredere som et tilløb til et søjlehoved. Over kapitælerne ligger en arkitrav, dvs. nederste profilled i gesimsen; på underkanten har den en såkaldt hulkel, et konkavt profilled.

For kunsthistorikeren er der ingen tvivl om, at en portal med så besynderlige træk er af meget sen oprindelse. Den tilhører den romanske stilperiode, som man plejer at lade slutte omkring år 1250, men er altså i hvert fald fra periodens allersidste tid. Dette bekræftes af en lille og sjældent detalje. På den inderste søjle mod øst er der i arkitravens to udadvendte sider (mod vest og syd) i svagt relief hugget tre runde buer og under dem tre lodrette linjer, som øverst ender i en lille rund fordyb-

ning. Disse streger i stenen skal forestille jernnagler med sømhoved, og de er en afbildning af de tre nagler, som blev brugt til at korsfæste Kristus. Men alle krucifikser til henimod år 1300 afbilder Kristus med adskilte fødder og altså eventuelt fire nagler. Det tyder med andre ord på en tidsfæstelse af kirkebyggeriet til 1200-årenes sidste halvdel.

Tilbage står endnu en almindelig kunstnerisk bedømmelse af portalen i Tapdrup. Og her skiller vandene sig for alvor. Vi har to, man kunne sige mere autoritative, udtalelser til rådighed. Den ene stammer fra den allerede nævnte C.M. Smidts kirkebeskrivelse fra 1910. Hans konklusion lyder sådan: »Trods sine enkle og simple enkeltheder, er portalen meget smuk, dens hovedforhold er ypperlige, dens kapitælers former er i virkeligheden udmærket afpassede til det materiale, hvori den er udført. Den maleriske virkning af portalen er ikke ringere end i vore rigeste granitportaler portalen gør den lille kirke langt mere anselig end andre kirker af tilsvarende størrelse«. Portalen bibringer kirken »et element af stor skønhed«.

Man kan måske indvende, at disse lovord er skrevet under indtryk af den trussel om flytning og beskæring af portalen, som eksisterede i 1910. Men det har ingen vægt, for, som vi allerede har set, var det uden for enhver diskussion blandt alle sagkyndige, at portalen skulle forblive urørt. Vi har således lov til at se hans bedømmelse som udtryk for, hvordan en museumsmand med specielle kunstneriske forudsætninger og efter særlig indgående studier af netop Tapdrup kirke, var kommet til at betragte den ejendommelige portal.

Som man vil have forstået har vi en ganske anden vurdering fra den anden og for så vidt større kapacitet på kirkearkitekturens felt, nemlig museumsdirektør M. Mackeprang. Han havde allerede i 1910 udtalt sin skepsis m.h.t. portalens kunstneriske kvalitet, og i sit klassiske værk fra 1920, »Vore Landsbykirker«, (2. gennemsete udgave 1944) nævner han portalen i Tapdrup som et udpræget eksempel på, hvordan man kan møde ganske vilkårlige former med et stærkt hjemmegjort præg. I sit store værk »Jydske Granitportaler« fra 1948 omtaler han flere gange portalen i Tapdrup, og her er tonen ikke så lidt barskere. Vi får at vide, at »ved seksøjleportalen i Tapdrup har man endelig sagt helt farvel til al god romansk sæd og skik og gået sine egne vildsomme veje«. Tapdrupmesteren har været en »kludremikkel, der har slået større brød op, end han kunne bage«. Den meget primitive portal i Tapdrup står langt under egnens andre portaler. Den er »i den grad overdimensioneret, at den

De tre søjler på portalens østlige side. På den inderste søjles arkitrav kan man med lidt god vilje skimte en udhugget krum streg over en nagle. Erik Moltke fot. 1946. Nationalmuseet.

næsten når op til tagskægget, en hel ladeport, hvis mål kunne passe til en domkirke, men som knuser skibet på den jævnt store landsbykirke«. Hans konklusion lyder: »Ret forbløffende, at dette makværk kun ligger en times gang fra Viborg, hvor der på de tider har været forbilleder nok at gå efter«. Mackeprang levner ikke den arme stenmester i Tapdrup ret megen ære.

Hvem af de to har ret? En gammel Tapdrup-borger er næppe den rette til at svare på det. Til en vis grad gælder det også her, at om smag kan man ikke diskutere. Men det vil være en god ide at sammenligne portalen i Tapdrup med portalen i Vinkel, som i luftlinje ligger mindre end tre kilometer syd for Tapdrup. De to portaler er i hvert fald vidt forskellige. Er Vinkels stilren og lidt kølig, så er Tapdrups spændende og overraskende. Under alle omstændigheder er Tapdrups den mest egenartede.

Vi mangler endnu at følge portalsagen i Tapdrup til sin lykkelige afslutning. Allerede den 25. juli gav kultusministeren grønt lys for at restaureringsarbejdet kunne fortsættes med den udtrykkelige bemærkning »at den påtænkte flytning af den gamle granitportal på kirkens sydside til indgangen på tårnets vestside ikke bør finde sted«. Men tilladelsen forudsatte, at der blev indsat fladbuede vinduer i stedet for rundbuede, og det protesterede Vig-Nielsen imod. Han sendte stiftsprovsten en redegørelse for sit synspunkt den 7. august, og provsten videresendte den til ministeriet den 13. august med en følgeskrivelse. Heri benyttede han lejligheden til »også på beboernes vegne at udtale en beklagelse over at Nationalmuseet af arkæologiske grunde ikke har kunnet bifalde at den gamle mandsdør blev flyttet til nordsiden (!) så at den igen kunne have fundet sin anvendelse til brug for menigheden sikkert i mange slægtled. Det kan nu befrygtes at den nuværende indgangsdør i lang tid vil mispryde kirken samtidig med at den gamle ærværdige indgang ligger ubenyttet hen som en historisk raritet«.

På dette sted er en kommentar påkrævet. En ting er, at den gode provst manglede sans for det historiske. Her tjener det dog til hans undskyldning, at han var født så langt tilbage som i 1850 og havde oplevet, hvordan de sagkyndige i 1860'erne bogstavelig talt jævnedes den gamle domkirke i Viborg med jorden for at opføre en ny romansk »mønsterkirke«. Hvad betød det så at ændre lidt ved en sølle portal i Tapdrup? Men i de 50 år, der var forløbet, var der sket en betydelig ændring i opfattelsen af historiske bygningers bevaring.

Portalen som den tager sig ud i dag, her fotograferet af Erik Moltke i 1946. Nationalmuseets arkiv.

Noget andet er, at han uden videre tager beboerne til indtægt for sit standpunkt; det står helt for hans egen regning. Vi har lov at tro, at der var mange andre, der mente som Mathilde Thalbitzer – og Anders Nielsen. Men endelig kan man nok spørge, om Helweg-Larsen var den rette til at beklage sig over for ministeriet. Hele sagen var dog indledt med, at han som den ansvarlige for kirkesynet havde begået en klar

ulovlighed – som ministeriet helt havde undladt at påtale. I grunden havde han vel fortjent en næse. Og ministeriets resolution var jo fremkommet på baggrund af en grundig undersøgelse af flere særligt sagkyn-dige.

Portal-sagen var nu afgjort, men spørgsmålet om vinduesformen skulle først afklares, før arbejdet kunne gå i gang. Det betød dog ikke, at sagen blev trukket i langdrag, allerede den 25. august forelå ministeriets endelige resolution, som accepterede de rundbuede vinduer. Så endelig kunne man igen tage fat på arbejdet, efter at beboerne i Tapdrup havde stirret på det sorte hul i kirken i mere end tre måneder. I begyndelsen af september gik man i gang, og den 23. november afholdtes der påny syn over de færdige arbejder; udover de synsudsatte arbejder havde man fået lagt bræddegulv under stolestaderne og gjort sæderne 2¹/₂ tomme bredere. De samlede udgifter beløb sig til ca. 6500 kroner.

Allerede den 17. november havde ejerne af det kirketieyndende hartkorn i sognet været indvarslet til møde om kirkens økonomi – der mødte nu kun syv mand frem – og man havde bemyndiget kirkeværgerne til at optage et lån på 6000 kroner i Viborg stifts offentlige stiftsmidler til 5 eller 6 %. På denne tid var der endnu ikke noget, der hed kirkeskat; det var kirketieendeejerne, der skulle bekoste vedligeholdelse af kirke og kirkegård. I Tapdrup havde sognebeboerne i 1811 købt deres kirke til selveje. Det er derfor på sin plads, at Vig-Nielsen slutter sin beretning i kirkesynsprotokollen om kirkerestaureringen i 1910 med at bemærke »hvad der er senere slægters opmærksomhed værd, at beboerne vare offervillige for at få deres kirke istandsat på den bedst mulige måde; og at kirkeværgerne udviste en stor interesse for deres gerning«. Viborg Stifts Folkeblad udtrykker beboernes syn, i lidt kluntet sprog: »De færreste havde vist næppe ventet, at den skæve, mosgroede kirke kunne tage sig så smukt ud, som den nu gør« (2.nov.1910).

Kirken havde nu været lukket siden pinse, og i mere end et halvt år havde man måttet tage til takke med missionshuset; det var nyt dengang, bygget i 1902. Naturligvis skulle der finde en højtidelig genindvielse af kirken sted. Man valgte at vente til kirkeårets første højtid, julen, som jo stundede til. Juleaftensgudstjeneste kendte man dengang, som de fleste steder på landet, endnu ikke til. Men Førstejuledag 1910 klokken 10 stod stiftsprovst Helweg-Larsen igen for alteret i Tapdrup kirke – hvor han i øvrigt holdt meget af at komme, fordi kirken altid var fuld, i modsætning til Asmild. Mon ikke han har skævet noget til den »histo-

riske raritet« på sydmuren, da han gik op til kirkens indgangsdør – på vestsiden! Men portalen stod der, heldigvis, siger vi, med sine seks søjler i behold. Og den står der, og den bliver stående.

Uforlignelig i al sin ufuldkommenhed.

Kilder

Rigsarkivet: Kultusministeriets arkiv, jr. nr. 3. K 942/1910.

Nationalmuseets arkiv: Jr. nr. 130/1910, Tapdrup kirke.

Landsarkivet: Viborg bispearkiv, C 2 – 1048,1049, journalsager nr. 40 og 114/1910. Viborg stifts og købstads provsti C 15 – 21, indkomne breve 1905-18. Den kgl. bygningsinspektørs arkiv, B 239 – 125: Forskellige kirker ca. 1850-1905. T. 225: Rejsebøger 1909-1915. Privatarkiver 23: Arkitekt S. Vig-Nielsens arkiv. Tapdrup kirke. Asmild-Tapdrup præstearkiv, kirkebøger for Tapdrup sogn.

Tapdrup menighedsråds arkiv: Kirkens synsprotokol 1862 –

M. Mackeprang: Vore landsbykirker. 2. gennemsete udgave 1944.

M. Mackeprang: Jydske granitportaler. 1948.

F. Uldall: De jydske granitkirkers alder, i: Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1896 s. 267-68.

T. Algreen-Ussing: Love og anordninger m.v. 1862.

Trap: Danmark.

Viborg Postkontor. 1993. Om Hack Kampmann s. 14-18. Fra Viborg Amt 1974: Ingeborg Nielsen: Arkitekt Søren Vig-Nielsen.

Paul Nedergaard: Dansk præste- og sognehistorie VI, Viborg stift. 1963.

Paul Nedergaard: Kirkelig Håndbog.

Dansk biografisk leksikon.

Weilbach: Kunstnerleksikon I-III. 1947-52.

Viborg Stifts Folkeblad 1910. 12.7.-2.11.-23.12.

Harald Ditzel og Keld Helmer-Petersen: Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker. 1963. Tapdrup kirke er dog ikke nævnt.

Paul G. Ørberg, f. 1923, fhv. arkivar, historisk forfatter. Bidrag til årbogen 1965, 1967, 1972, 1977, 1978, 1980, 1982, 1983, 1988, 1989. Adresse: Pramhusvej 6, 8800 Viborg.

Viborg i august 1943

Tre datoer

De væsentligste begivenheder i Danmarks historie under Den anden Verdenskrig, markeres af tre datoer: Den 9. april 1940, da tyske tropper besatte landet, den 5. maj 1945, da tyskerne kapitulerede, og imellem disse dage den 29. august 1943, hvor Danmarks stilling til den nazistiske besættelsesmagt endeligt blev gjort klar. Naturligvis er intervallerne mellem disse datoer yderst begivenhedsrige, men den 9. april 1940, den 29. august 1943 og den 5. maj 1945 udgør milepælene i besættelsestidens historie i Danmark.

De tyske tropper kom til Viborg den 9. april 1940; ved 12-tiden rullede de op ad Dumpen, og videre gennem Gravene. De besatte Hedeselskabets bygning på Hjultorvet, lod hagekorsflaget hejse, og bespiste soldater der på pladsen, mens Viborgs borgere forundrede og forstemte så til. Danmark var i en håndvending blevet rullet over ende af den effektive, motoriserede tyske krigsmaskine.

Den 5. maj 1945 kapitulerede de tyske tropper i Holland, Nordvest-tyskland og Danmark, og en uge senere, den 12. maj 1945, var det engelske soldater der rullede ind i Viborg, til en betydeligt hjerteligere modtagelse, end den der var blevet tyskerne til del fem år tidligere. Kort efter begyndte de tyske tropper at forlade byen ad samme vej som de var kommet, via Gravene og Dumpen, men denne gang til fods, medbringende deres ejendele på trækvogne.

Da tyskerne besatte landet var det for de fleste klart, at de var her som besættelsesmagt, omend den danske regering strakte sig meget langt for at føje de uindbudte herrer, i et måske forfængeligt håb om at bevare hovedparten af kontrollen med landet på danske hænder. Længe var det uklart for Nazi-Tysklands allierede modstandere, på hvilken side Danmark placerede sig. Det trak da også noget ud, inden der rigtigt kom gang i modstandsarbejdet i landet, inklusive i Viborg.

Begyndende modstand

Allerede ved starten af besættelsen var der folk der gjorde op med sig selv, at man måtte bekæmpe tyskerne, og man begyndte med at gøre det lidt, som også har ret.

Så tidligt som i 1940-1941 anes den begyndende modstand i Viborg: Et tysk telefonkabel ved Randersvej blev skåret over; imidlertid lykkedes det at overbevise tyskerne om, at det var en ko der havde gumlet kablet i stykker. Sådanne småstik var blottede for militær betydning, men kunne virke understøttende for den danske moral og nationale selvagtelse.

I dette lys skal også alsangsbevægelsen og den senere algangsbevægelse ses. Fra 1940 holdt man i Viborg store alsangsstævner på Nytorv, og en god del af byens borgere travede til Rindsholm og tilbage igen. Alt sammen uden militær betydning, men med en vis politisk værdi, idet deltagerne følte, at man trods alt udrettede noget; at man demonstrerede det danske sammenhold og modstanden mod tyskerne, ved at gennemføre den slags stævner. Viborgs borgere har i alsangs- og algangs-stævnerne søgt sammen med andre danske, og sandsynligvis er der ved disse arrangementer blevet knyttet kontakter, som senere har vist sig nyttige i det egentlige modstandsarbejde.

Efter disse spæde mishagsytringer i 1940-1941, voksede modviljen mod tyskerne i de følgende år. Over alt i Danmark blev modstandsarbejdet gradvist intensiveret. Også i Viborg slog den øgede vilje til modstand igennem, hvilket bl.a. blev understreget af den første, organiserede sabotagehandling i byen: Natten mellem den 12. og 13. august 1943 blev fem lastbiler, der kørte med arbejdere til tyskernes base på Karup Flyveplads, sprængt i luften. Det skete på trekanten ved Gammel Vagt, hvor lastbilerne var parkerede.

I de følgende dage blev situationen mere og mere tilspidset i hele landet, særligt i de større byer. I Odense, Århus og Aalborg kom det til strejker og uroligheder; situationen kom ud af kontrol, og tyskerne så sig til sidst nødsaget til at bekende kulør, d.v.s. officielt vise sig som den besættelsesmagt, nazisterne hele tiden havde udgjort. De voldsomme begivenheder landet over blev siden kendt som august-oprøret.

Danmark i undtagelsestilstand

Den 29. august 1943 var en søndag; om morgenen, ved 4-tiden, blev Danmark erklæret i tysk militær undtagelsestilstand. Al magt blev sam-

let i den tyske øverstkommanderendes hånd, ministeriet Scavenius trådte tilbage, og overlod administrationen til departementschefer og generaldirektører. Undtagelsestilstanden blev søndagen igennem omtalt i radioen, og offentliggjort ved trykte proklamationer, der blev klæbet op over alt i landet.

Den tyske øverstkommanderende, General von Hanneken, begrundede undtagelsestilstanden med, at den danske regering ikke længere var i stand til at opretholde ro og orden, og at fjendtlige agenter havde fremkaldt uroligheder der var direkte rettet mod den tyske værnemagt.

Den militære undtagelsestilstand medførte med øjeblikkeligt varsel følgende:

For det første skulle embedsmænd og funktionærer ved offentlige myndigheder loyalt fortsætte med at opfylde deres forpligtelser, og iøvrigt efterkomme de anvisninger, som blev givet af de indsatte tyske opsynsmænd.

For det andet blev enhver form for sammenstimlen og ansamlinger af flere end fem personer forbudt, ligesom ikke-offentlige forsamlinger blev forbudt. Man måtte altså heller ikke samles til møder i private hjem.

For det tredje blev der indført spærretid. Lukketiden fastsattes til kl. 20.00-6.00, og fra mørkets frembrud var enhver form for trafik på gaden forbudt.

For det fjerde blev der udstedt forbud mod benyttelse af post, telegraf og telefon.

Og endelig, for det femte og nok så vigtige, blev enhver strejke forbudt. Strejkerne havde formentlig i lige så høj grad som optøjerne ramt besættelsesmagten, og det blev da også i proklamationen fastslået, at opfordring til strejke til skade for den tyske værnemagt ville fremme fjendens position, og i reglen blive straffet med døden.

Overtrædelse af disse i undtagelsesproklamationen nævnte bestemmelser, ville blive pådømt og straffet ved tyske standretter. Endvidere blev det gjort klart, at man fra tysk side ville gøre hensynsløst brug af våben mod voldshandlinger, sammenstimlinger o.s.v.

Proklamationen vedrørende indførelse af tysk militær undtagelsestilstand var udstedt i København, den 29. august 1943, og undertegnet »Den øverstbefalende for de tyske Tropper i Danmark,« hvilket ville sige von Hanneken. Tilsyneladende fandt de grundige tyskere ikke, at sagen var gjort tilstrækkeligt klar med den landsdækkende proklamation; tingene måtte skæres ud i pap, på lokalt plan.

Viborg i august 1943

I Viborg medførte dette, at man oven i den landsdækkende proklamation også måtte fordøje lokale bekendtgørelser. Der blev til det brug udsendt to plakater, begge med bekendtgørelserne affattet på tysk og dansk, med den tyske tekst placeret over den danske.

I den ene bekendtgørelse blev det fastslået, at så længe den militære undtagelsestilstand varede, skulle samtlige offentlige lokaler lukkes kl. 20.30. Desuden var al færdsel på gaden forbudt fra kl. 21.00 til kl. 6.30. Bekendtgørelsen afsluttedes med at anvise følgende:

»Ved Anraabet »HALT« (holdt) af en Soldat skal man straks blive staaende og følge hans Anvisninger.«

Bekendtgørelsen var undertegnet Oberst Behrendt, »Der Standortälteste in Viborg.«

Den anden bekendtgørelse, udstedt i Viborg den 29. august 1943, koncentrerede sig om undtagelsestilstandens betydning for befordrings-situationen, idet der i forbindelse med indførelsen af undtagelsestilstanden blev udstedt almindeligt rejseforbud. Undtaget herfra var kun krigs- og livsvigtige virksomheders personale, i nævnte rækkefølge; disse måtte endog kun benytte jernbanen med særlig legitimation, udstedt af tyskerne. Endvidere blev det lakonisk meddelt, at: »Enhver civil Bilkørsel holder op.« Også her gjaldt eventuelle undtagelser kun for personer med livsnødvendigt ærinde og særlig tysk legitimation. Havde man brug for en sådan legitimation, måtte man henvende sig hos den tyske kommandantur i Gravene 1.

Skønt tyskerne den 29. august havde opstillet vagtposter over alt i byen, og udsendt patruljer til at imødegå eventuelle – og sikkert forventede – optøjer, så forløb dagen forholdsvis roligt, for så vidt angår viborgensernes optræden. Det kom ikke til uroligheder og tumulter i byen, den dag.

Derimod forløb den 29. august 1943 alt andet end roligt for Viborgs garnison, der efter tysk pres var blevet forlagt til Nyborg. I lighed med de øvrige danske garnisoner på øerne, blev 3. Regiments forlægninger i Nyborg angrebet af værnemagten. Det viborgske regiment bed fra sig efter bedste evne, mistede tre mand, og måtte slutteligt overgive sig.

Men i Viborg, såvel som i en del andre byer, forholdt befolkningen sig som nævnt roligt, formodentlig i erkendelse af, at man alligevel intet kunne stille op i den aktuelle situation. Allerede et par dage efter undtagelsestilstandens indførelse, kunne tyskerne da også indføre lempelser i

denne. Det blev således bekendtgjort, at den tyske øverstkommanderende i Danmark, p.g.a. befolkningens rolige optræden, så sig foranlediget til at tillade visse lempelser i den militære undtagelsestilstand. For Viborgs vedkommende betød det, at offentlige lokaler, d.v.s. restauranter, biografteater m.v., med øjeblikkelig virkning måtte holde åbent til kl. 22.00, og endvidere at færdsel på offentlig gade blev tilladt i tiden fra kl. 5.00 morgen til 23.00 aften.

Tilsyneladende belært af den medfart, som de første plakater vedrørende proklamation af undtagelsestilstanden havde fået, fandt man det nødvendigt at forsyne meddelelsen om lempelser med følgende undertekst:

»Ovenstaaende Bekendtgørelse bringes herved til Befolkningens Kundskab.

Opmærksomheden henledes i denne Forbindelse paa, at det paa det strengeste er forbudt at nedrive, besudle eller paa anden Maade gøre de til Oplysning for Befolkningen opsatte Plakater ulæselige.

Politimesteren i Viborg m.v., den 31.8. 1943.

Ewald.«

Sandsynligvis er tyskerne proklamationer blevet revet ned, overskrevet og tilsvinet i stort tal, siden man fandt det nødvendigt at understrege, at befolkningen skulle lade skriverierne være i fred.

Heldigvis var det ikke alle, der rettede sig efter forbudet. En ung misdæder tilegnede sig et sæt bekendtgørelser, og lod dem senere tilgå Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune, hvor de nu opbevares, til dokumentation af en dyster periode i byens og landets historie.

Gidslerne i byen

Den plan, som indførelsen af undtagelsestilstanden var en del af, havde kodenavnet »Operation Safari.« I planen indgik endvidere afvæbning og opløsning af den danske hær og flåde, som bl.a. kostede tre soldater fra 3. Regiment livet, samt internering af et betragteligt antal gidsler. Alt havde af tyskerne været planlagt et stykke tid, og nu, med strejker og optøjer i august 1943, kunne planen bringes til udførelse, under henvisning til den ukontrollable situation.

3. Regiments stationering i Nyborg betød, at man undgik kampe i byen. Havde regimentet været placeret i Viborg, ville tyskerne have angrebet kasernen her. Et andet af planens væsentlige aspekter, nemlig interneringen af gidsler, blev derimod koncentreret i Viborg.

Såvel fra Viborg som fra en del andre byer, bl.a. Skive og Nykøbing Mors, tog tyskerne gidsler, både fremtrædende civile og viborgensiske militærfolk, som enten var hjemme på orlov, eller var soldat af reserven. Til en start blev gidslerne anbragt i arrestens tyske afdeling, men blev senere flyttet til Afholdshotellet i Gravene, hvor de opholdt sig under skarp bevogtning.

Trods bevogtningen havde de internerede det tilsyneladende helt hyggeligt, sandsynligvis under indtryk af den ro, hvormed undtagelsestilstanden blev modtaget i Viborg. Det meste af tiden opholdt gidslerne sig i Afholdshotellets store sal, hvor viborgenserne kunne se dem fra gaden. Også inde i salen havde tyskerne posteret vagtposter, der dog ikke var mere nidkære i tjenesten, end at de fra tid til anden så ud af vinduerne sammen med de internerede.

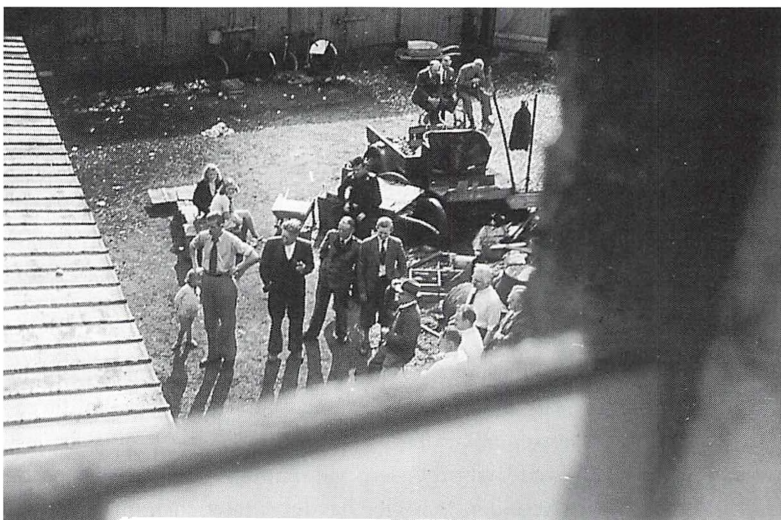
Da gidslerne på et tidspunkt fik lov til at trække lidt frisk luft i Afholdshotellets gård, sneg et par modige viborgensere sig op i materialist Reffskiens lagerbygning, bevæbnet med et fotografiapparat. De to var Tage Carstens Enevoldsen og Hanne Jensen, ansat på kontor og lager hos Reffskier. Tage Carstens Enevoldsen og Hanne Jensen vidste, at man fra lagerbygningen havde udsigt ned i Afholdshotellets gård; fra et vindue i bygningen, med risiko for at blive opdaget af de tyske vagter, fotograferede Tage Carstens Enevoldsen og Hanne Jensen gidslerne i gården, og med dem tillige vagterne.

I smågrupper diskuterede gidslerne situationen, der var nok så ubehagelig, men dog med visse lyspunkter. Gidslerne på Afholdshotellet i Viborg havde det bedre end så mange andre. Nogle havde fået besøg af kone og børn, der uvist af hvilken grund havde opnået tyskernes tilladelse til at få adgang til hotellet, mens andre sammen med vagten studerede dennes våben. Atter andre drøftede situationen med stiftsprovst Noring, der ligeledes havde fået tilladelse til at besøge de internerede. Stiftsprovsten gjorde sig iøvrigt senere bemærket ved i en af sine prædikener at tale tyskerne imod. Stiftsprovst Noring havde valgt et tidspunkt, hvor man ikke uden videre kunne afbryde ham. Den pågældende gudstjeneste i Viborg Domkirke, den 9. januar 1944, blev nemlig radiotransmitteret til resten af landet.

Blandt de internerede viborgensere var kaptajn – senere oberst – Carl-Gustaf Grüner Schøller. Schøller havde været tjenstgørende i Viborg under garnisonens fravær. Således undgik han nok kampene i Nyborg, men ikke internering i Viborg; i betragtning af Schøllers indsats i modstandsbevægelsen, havde han dog heller ikke vejet tilbage for

De internerede diskuterer situationen i Afholdshotellets gård. Såvel dette som de øvrige fotografier af de internerede er taget fra Reffskiers lagerbygning af Tage Carstens Enevoldsen og Hanne Jensen. Blandt de internerede er Kaptajn Carl-Gustaf Grüner Schøller.

En far har fået besøg af kone og barn. I midten af billedet, udenfor gruppen, ses en tysk vagtpost.

På et tidspunkt er de internerede og deres vagt faldet så fint i snak med hinanden, at tyskeren øjensynligt demonstrerer sit våben. Men ikke nok med, at vagten således »fraterniserer« med fangerne; han optræder også uden hovedbeklædning. En meget utysk holdning, særligt i lyset af undtagelsestilstanden.

Den korpulente cigarrygende herre er Overlæge Nordentoft, Nykøbing Mors, der var blevet taget som gidsel. Manden med hatten et Stiftsprovst Noring, som var på besøg hos de internerede.

kamp. I 1944-1945 var Schöller chef for modstandsbevægelsens Region I, Nord- og Midtjylland, skønt han allerede i maj 1944 måtte gå under jorden, skarpt forfulgt af Gestapo. I sensommeren 1943 havde tyskerne imidlertid ingen anelse om Schöllers værdi for og indsats i den danske modstandsbevægelse, så han blev senere på året løsladt sammen med de øvrige internerede.

Tyskerne havde gidslerne i deres varetægt frem til undtagelsestilstandens ophævelse, i oktober 1943; i løbet af måneden blev de internerede atter sat på fri fod. Skønt undtagelsestilstanden officielt ophævedes, så bibeholdtes dog en del af de forbud, der blev dikteret af tyskerne i august 1943, her iblandt strejke- og forsamlingsforbudet.

Modstandsbevægelsens dag

Tyskerne høstede på sin vis en del gevinster ved indførelsen af den militære undtagelsestilstand i Danmark. Man kunne på baggrund af de omfattende uroligheder argumentere for undtagelsestilstanden; man kunne hævde, at situationen var gledet ud af den danske regerings kontrol, og med en vis legitimitet føre en hårdere linie. Tyskerne gav sig selv en undskyldning for at forstærke terroren mod den danske befolkning, og i samme omgang »rense« landet for jøder. På usmagelig vis blev frigivelsen af de internerede danske soldater kædet sammen med arrestationen af landets jøder, der dog i stort tal, med hjælp fra den øvrige danske befolkning, havde held til at flygte til Sverige.

I langt højere grad end tyskerne, kunne modstandsbevægelsen derimod høste fordel af august '43, af undtagelsestilstanden. Den 29. august 1943 var modstandsbevægelsens dag: Denne dato blev modstandsbevægelsens første politiske mål nået. Man fik rene linier: Tyskerne begyndte at opføre sig som den besættelsesmagt, de reelt hele tiden havde været, og danskerne markerede deres afstandtagen til nazisterne, og til regeringens samarbejdspolitik. For de allierede magter, der bekæmpede Hitlers Tyskland, betød den 29. august 1943, at man nu endegyldigt betragtede Danmark som en allieret nation; besat, men forenet med de øvrige i kampen mod tyranniet.

Denne kamp intensiveredes efter august 1943, også i Viborg. Man modtog selve dagen, og meddelelsen om undtagelsestilstanden, med udpræget ro. Men i tiden der fulgte, voksede modstandsbevægelsen sig stadigt stærkere.

Kilder og litteratur

Herværende arbejde bygger på besættelses- og personalhistorisk materiale i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune, på Viborg-aviser fra august-oktober 1943, og på materiale i Helmuth Spanggaard Munchs privatarkiv. Fotografierne af de internerede i Afholdshotellets gård er beredvilligt stillet til rådighed af Hanne Jensen, Viborg. Såvel Hanne Jensen som Helmuth Spanggaard Munch takkes for hjælpen.

Desuden kan henvises til følgende udvalgt litteratur: For så vidt angår Viborg specifikt: Bækholm, S.: Modstandsbevægelsen i Viborg. I: Fra Viborg Amt, 1965, s. 175-202. Pedersen (Munch), H.S.: Viborg under besættelsen. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune, 1971. (Desuden publiceret i Fra Viborg Amt, 1971, s. 7-100). For perioden generelt kan henvises til: Christiansen, N.F., Lammers, K.C., Nissen, H.S.: Danmarks historie. Bd. 7. Tiden 1914-1945. Gyldendal, 1988. Kaarsted, T.: Krise og Krig, 1925-1950. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 13, 1991.

Henrik Gjøde Nielsen, født i Viborg 1960. Cand. phil. i historie. Har arbejdet ved kultur- og lokalhistoriske arkiver og museer, og ved offentligt og privatfinansierede forsknings- og formidlingsprojekter. Har bl.a. udgivet bøger og artikler om lokal- og kulturhistorie, kirke- og personalhistorie, kunst- og videnskabshistorie. Adresse: Oddesundvej 4, 9220 Aalborg Øst. Tlf. 98 15 25 54.

Samfundet siden sidst

Formandsberetning på Historisk Samfunds generalforsamling på Viborg seminariet 15. april 1993, kl. 19

Hvis jeg som sædvanlig skal kalde 1992 et normalt år i foreningens virke, må jeg nok også konstatere, at med til det normale hører også, at der har været en svag tilbagegang i vores medlemstal, at der har været tilbagegang til vores møder og især til udflugten. Vi er slet ikke i nærheden af nogen afgrund, men det skal nævnes.

Og så til det, der er sket i 1992: Vi begyndte med et møde på biblioteket, hvortil vi, mestendels har flyttet vores arrangementer, hvor arkivar Harry Christensen holdt et meget spændende foredrag om Landkommunallovens indførelse, i anledning af dens 150 års jubilæum. Det er måske ikke det mest spændende emne, men det er på den anden side noget der angår os alle, så det var lidt skuffende, at vi kun var 13. To måneder senere holdt professor Arild Hvidtfeldt, i forbindelse med generalforsamlingen, et meget spændende foredrag om Columbus og det Amerika, han kom til, og her fik vi meget at vide, som var ukendt stof for de fleste. Her var der rimelig deltagelse. Og så sluttede vi med at høre Else Roesdahl tale om vikingeborgene, et emne, som hun gav en hel del nye bud på, og som var valgt i forbindelse med den udflugt til bl.a. Fyrkat, som fandt sted i september med et meget beskedent antal deltagere, og ret mange flere var der heller ikke til foredraget.

Vi vil i forbindelse med vores møder stille det spørgsmål, om det har været en god ide at flytte dem til biblioteket. Bag ved lå den opfattelse, at hvis flere foreninger brugte det samme mødested, kunne det blive slået fast som sådan, men det synes ikke at være slået an – det har jo også kun været forsøgt et år. Dertil kommer så, at lokalerne ikke er særlig spændende at være i, hvad enten det er salen, som er temmelig tilfældigt møbleret eller de mindre, som bedst egner sig til studiekredse.

Og vi vil også stille spørgsmål om udflugter, som vi er meget usikre på. Måske er en dagudflugt for meget for de fleste, men når vi har valgt flere af den slags, skyldes det, at det ikke er helt nemt at finde udflugtsmål inden for en aftenturs rækkevidde. Vi vil senere stille tre muligheder for udflugter op, så at det evt. der kan debatteres, hvad man helst vil.

Årbogen har meget lokalstof, og selvfølgelig er stof af den karakter i særlig grad interessant netop for de egne, som stoffet omhandler, men det forekommer mig alligevel, at stoffet i denne årbog er af en sådan art, at det også kan have betydelig interesse for dem, der er optaget af lignende fra deres egen egn, fordi det indeholder så meget almindeligt materiale inden i det lokale. Årbogen i 1992 er en lille smule tyndere end den har været tidligere, men redaktøren har fået besked om, at den af økonomiske årsager måtte være lidt mindre end den plejer. Da årbogen er vores væsentligste forbindelse med hovedparten af vore medlemmer, vil vi gerne have den lidt større igen, og det er grunden til ønsket om kontingentforhøjelsen, som senere skal behandles.

Og så skal denne beretning slutes med en tak til medlemmer og bestyrelsen for 1992.

Morten Øllgaard

Lokalhistorisk litteratur 1992-93

- Andersen, A. Vejen: Vi går mod 25 år. Hærvejsmarchen 1969-1993. 1992. 95 s. ill.
- Appel, Hans Henrik: Rigshofmesteren, i: Siden Saxo nr. 4, 1992 s. 10-16. Ill. Omhandler rigshofmester Mogens Gøye og bondeopløbet i Viborg 1531.
- Blicheregnens Museumsforening. Årsskrift 1992. 13. årgang. 64 s. ill. Indhold: Marius Frederiksen: Tjenestedreng. En beretning om hvordan det var for 70 år siden. Eigil Overby: Historien om en gård – Klausholm. Anden del. Jens Lauritsen: Om Peter Nielsen, Hedehusgaard. Peter Nielsen: Omkring min skolegang. Gudmund Lund: Da Sjørsløv sogneråd arvede syltetøj og saft. Gudmund Lund: Den norske kæmpe Christian Jacobsen Drakenberg 1626-1772. Gudmund Lund: Skt. Knudsgildet i Flensborg. Asta Laier: Thorning Brevsamlingssted for 50 år siden. Anton Lauritzen: Svenske Karen. Peder Hjorth Jensen: Kurfyrstens drøm. Kristian Kongensgaard: Mindesmærker i Grønbæk sogn. Carl Hermansen: Slægten Fischer. Tredje del. De fire årstider. Landbrugets udvikling på Kjellerupegnen i første halvdel af det 20. århundrede. Blicheregnens Museum, Thorning 1992. 39 s. ill. Tekst: Karen Elisabeth Stub. Red.: Karen Elisabeth Stub og Hans Kruse.
- De kongelige amtmænd – en erindringsbog om amtmænd og amter før 1970. Red. af Florian Martensen-Larsen, Karl Peder Pedersen og Ditlev Tamm. 223 s. ill. 1992. Heri: s. 119-125: Viborgs første amtsborgmester ser tilbage på tiden før kommunalreformene. Peter E. Eriksen beretter om årene frem til 1970, da han var menigt medlem af Viborg amtsråd. S. 188-89: Stiftamtmandsgården i Viborg.
- Erichsen, L. Mylius: Den jydskede Hede før og nu. Tegninger af Valdemar Neiiendam. Forord af Palle Lauring. Person- og stedregister. Fotografisk optryk efter originaludgaven 1903. 524 s. ill. 1993.
- Fentz, Mette: Vikingskjorten fra Viborg. Viborg Stiftsmuseum u.å. 24 s. ill. Med snitmønster. Rekonstruktion af den skjorte, hvis rester blev fundet i et stolpehul ved arkæologisk udgravning ved Viborg Sønderø i 1985.
- Fiskbæk kirke. Illustreret folder udg. af Fiskbæk menighedsråd. Tekst: Morten Øllgaard, tegninger og tilrettelæggelse: Johannes Bæch, grundplan: Poul Brøgger.
- Fra Bjerringbro kommune. Meddelelser fra Lokalhistorisk Arkiv 1992. 54 s. ill. Indhold: Birgit Løgstrup: Fæstebonde og handelsmand (Christen Andersen, Nørre Tulstrup). Paul Bjerrum: Egnens lærere og Danmarks Lærerforening. Hans Jørgen Hansen: Bronzealderfund i Hjorthede 1932. Randi Ottosen: Lokalhistorisk Forening for Bjerringbro kommune. Hans Jørgen Hansen: Fra arkivet.
- Gadgaard, Hans, Jesper Hjermand og Jens Velle: Undervandsarkæologiske registreringer ved bispens Hald, i: Hikuin nr. 19. Festskrift til Hans Stiesdahl på 70-årsdagen 6. maj 1992. En bog om borge. 1992.
- Fra Viborg Amt 1992. 101 s. ill. Indhold: Alfred I. Gregersen: »I går jeg fik min trøje«. Nina Dahlmann Olsen: Om Josefs og Faraos drømme skildret i freskerne i Viborg Domkirke. Birgit Løgstrup: Jord og mennesker i Vorde, Fiskbæk og Romlund sogne 1688-1800. 2. Fiskbæk sogn. Poul Rasmussen: Eje-

- ren af Tårupgård 1806-1823 Erik Chr. Müller. Johs. E. Tang Kristensen: Præsten Niels Blicher og biskoppen Nicolai Edinger Balle. Kamma Varming: Herluf Kjems Hansen. Indstifteren af Kjems-Fonden. En nøjsom ungkarl. Frits Videbech. Sagførere (advokater) i Viborg Købstad.
- Hansen, Bodil: Olga Spønneck og Ørsløv Kloster. 1992. 181 s. ill.
- Hellden, S.B., Peder Hjorth Jensen, Hans Kruse: Fra Luftwaffe til Aerotech. Verdenshistorien i Karup. Blicheregnens Museum, Thorning 1993. 65 s. ill. Udg. af Blicheregnens Museum i forbindelse med udstillingen 2. april-19. sept. 1993: »Verdenshistorien i Karup«, en udstilling om udviklingen og begivenhederne på Flyvestation Karup.
- Hultberg, Peer: Byen og Verden. Roman i hundrede tekster. 1992. 294 s. Rammerne for samtlige tekster er Viborg.
- Jensen, V. Lind: Kommunalt selvstyre i 150 år. 1992. 29 s. ill. Udg. af Fjends kommune.
- Langberg, Harald: The Lundø Crucifix, Lundøkorset. Langbergs Forlag.
- Laursen, Niels: Livet i landsbyen. 1992. 294 s. ill. Indeholder barndoms- og ungdomserindringer fra Vridsted i perioden 1923-1940.
- Laustsen, Svend: Gårdmandsslægter på Skiveegnen. Om Ane og Laust Laustsen i Vejlgård, Rønbjerg sogn, og deres forslægt i Fjends, Ginding og Hindborg herreder. 1993. 221 s. ill.
- Marie Dorothea Krabbe – hustru og malerinde. Blicheregnens Museum 1992. 44 s. ill. Heftet er udg. i forbindelse med udstillingen på Blicheregnens Museum 8. oktober-19. november 1992 m. sm. betegnelse. Red. af Hans Kruse og Karen Elisabeth Stub. Med kronologisk fortegnelse over malerier og tegninger.
- Merstrand, Inger: De tre engvandingsmestre fra Karup sogn. Hefte udg. af Lokalhistorisk Forening for Karup kommune 1992. 22 s. ill. Omhandler pionerer inden for engvandingen, blandt dem Peder Staulund, stamfader til en meget talrig slægt.
- P.S. 1. En hilsen til Peter Seeberg. Udg. for Viborg Stiftsmuseum af forlaget Hikuin. 1993. 323 s. ill. Udg. i anledning af Peter Seebergs afgang som museumsinspektør i Viborg den 30. juni 1993. Indhold: Palle Friis: Forord – At stikke linjer ud. Olaf Olsen: Kulturhistorikeren og museumsmanden Peter Seeberg. Flemming Ettrup, Lise Gad og Erling Greve Kristensen: Peter Seeberg. Museumsinspektøren, organisationsmanden, debattøren m.m.m. – Bidrag til en bibliografi. Bjarne Alsinger: Selvfølgelig kan bronzealderen ikke vente. Knud Erik Bach og Arne Vindum: Samlinger. Mogens Bencard: Kong Salomon i Viborg. Inger Bengt: Vinterporrer. Jytte Borberg: Byen brænder. Jørgen Borg: Lild Strand den 6. januar 1993. Tove Borre: Velædle og Velbaarne Frue Marie de Lasson. Magne Breiner: Øen Fur, Knuden/Faskjær-området i fortid og nutid. Peter Brinch: På selve dagen. Marianne Bro-Jørgensen og Hans Helmer Kristensen: En stenalderboplads fra Skalsådal. Thomas Bullinger: »Museums- og Kirkekonserveringsværkstedet i Grønbæk« ... og på Ulstrup Slot. Erik M. Christensen: Johannes V. Jensen i Viborg: Kulturhistorie modsat Digtning? Knud Dahl: Lidt om at tegne ferskvandsfisk. Ole Degn: M.R. Ursin og hans Viborg-historie fra 1849. Peter Dragsbo: Viborg-

- bevaring 1972-1992. Erik Ejrnæs: Snit. Flemming Ettrup: Dansk travsports vugge stod i Viborg. Bo Sybrandt Hansen: Medborgere, kom i hus! Per Hofman Hansen: – til Nytte for Begyndere og Menigmand. Ole Harboe: Her i byen. Kjeld Heltoft: Vinden bevæger væksterne. Tre portrætter. Jesper Hjermind: »Oh Marie, jeg vil hjem til dig«. Arne Holstborg og Per Hofman Hansen: Danmarks ældste bogtrykpresser. Mette Iversen: Brøndene i Mammen. Birthe Jacobsen: Jeg, en stol. Carl Anker Jensen: Oplevelser ud over alle Sønderøs bredder. Villy Toft Jensen: Rids af Museumstjenestens (for)historie. Jette Kjær og Svend Sørensen: Hyp, alle mine heste. Erik Koch: På hermannens tid. Jette Kramer: De fire årstider. Erling Greve Kristensen: At komme og gå på Viborg Stiftsmuseum. Hans Krøngård Kristensen: Paradisets øde grund. En arkæologisk undersøgelse i Viborg. Hans Kruse: Lemmerne klager. Hans Langballe: To haver i Viborg. Johan Lange: Bibelhavens planter i nordisk historisk belysning. Henning Ringgaard Lauridsen: Mens muserne tav, græd dyden med lukkede øjne. Kirsten Leer: Et kongeligt måltid. Jens Ole Lefèvre: Mands minde. Mogens Lundsgaard: Kultursamvirket i Viborg. Holger Lykke-Andersen: Dalene ved Viborg. Erland Knudssøn Madsen: Nægterår i Viborg. Florian Martensen-Larsen: Friedenreichs Gård. Søren A. Mikkelsen: Forskningscenter Foulum – nu og i fremtiden. Helmuth Spanggård Munch: Kommunalpolitik – kulturpolitik – i Viborg. Henrik Gjøde Nielsen: Kristus blev i Vinkel. Jytte Nielsen: Morgenstund har guld i mund. Per Noe: Helligtrekongers stjerner. Kristian Nørgaard: Kliche, landskab. Per Nørhaven: Byen, Seeberg og Verden. Erik Oksbjerg og Eiler Worsøe: Som man råber i skoven, især på Hald. Margit Petersen: Sommerdage på Hvoltris. Søren Ryge Petersen: Peters have. Grete Rung: Med min hakke, min skovl og min spade. Ditte Seeberg: Et lille glimt af Viborg – dengang. Ursula Seeberg: Hvoltris-historier. John Simonsen: Bronzealderhuse i Vile – og et dilemma. Johs. Skov: Skove, skovbrug og det åbne land. Ole Strandgaard: Lidelser i Viborg. Ulla Thyrring: En vinterrejse genoplevet i erindringen. Ernst Wickstrøm: E Bindstouw. Birgitte Wistoft: Elektricitet mod bylder og syfilis! Fra sygeplejens – og Elmuseets arbejdsmark.
- Romlund kirke. Illustreret folder udg. af Romlund menighedsråd. Tekst: Morten Øllgaard, tegninger og tilrettelæggelse: Johannes Bæch, grundplan: Poul Brøgger.
- Skivebogen 1992. 128 s. ill. Indhold: Bodil Hansen: De kloge mænd i Hejlskov. Kirsten Aakjær: Familieportrætter og Flybo-snak. Niels S. Bysted: Kvasesejlad på Limfjorden i sidste halvdel af 1800-tallet. Jens Ole Lefèvre: Skive Museum. Karen Elna Mortensen: Johanne Buchardt – en forfatterstemme fra provinsen.
- Skolen gennem 250 år. Årsskrift for Lokalhistorisk Forening for Klejtrup sogn 1993. Dupl. 34 s. ill. Omhandler skolerne i Klejtrup siden 1743 samt artiklerne »Veteran fra 1943« og »Klejtrup Elektricitetsværk«.
- Steen Steensen Blichers afskedsprædiken som han holdt i Torning Kirke den 16. oktober 1825 (20. søndag efter Trefoldighed) efter at han var blevet kaldet til Spentrup-Gassum. Blicher Selskabet 1992. Indledning ved Johs. E. Tang Kristensen. 1992. 21 s. ill. og faksimiletryk.

- Thestrup, Anna: Varselsmænd skal kunne læse og skrive, i: Uddannelseshistorie 1992. 26. årbog for Selskabet for dansk Skolehistorie. 1992 s. 31-44. Ill. Omhandler læse- og skrivefærdigheden blandt almenen i Fjends og Nørlyng herreder i 1795.
- Ture i Viborg amt. Vandkraften på Viborg-egnen. Ill. folder med kort udarbejdet af Viborg Amt, Miljø og Teknik, Naturforvaltningskontoret og Viborg Stiftsmuseum. 1993.
- Ung på Blichereggen nr. 3. Tolv af egnens folk fortæller om deres barndom og ungdom på Blichereggen. Red. af Orla Dietz. 248 s. ill. 1993.
- Vellev, Jens: Niels Bugges borge, i: Skalk nr. 4 1993 s. 3-8. Om Hald-borgerne.
- Vellev, Jens: Viborgbispen og lensmændenes Hald – og noget om Brattingsborg og Niels Bugges Hald, i: Hikuin nr. 19. 1992.
- Viborg Stifts Årbog 1992. 125 s. ill. Indhold: Biskop Georg S. Geil: Danmarks Kirkes nye bibeloversættelse. Gudrun Meedom: Menneskesønnen – Korset – Mennesket. Biskop Georg S. Geil: Om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde. Kgl. bygningsinspektør, arkitekt Hans Dall: 360 »kirkesager« på et år. Museumsinspektør Erik Skov: Nationalmuseet og kirkerne. Kirkegårdskonsulent, landskabsarkitekt Gunver Vestergaard: Utal af fine detaljer i kirkegårdene. Klokkekonsulenterne Helle Kersting og Bendt Gammeltoft-Hansen: Hilsen fra det høje. Sognepræst Aage Nielsen m.fl. (Houlkær k.): Stiftets nyeste kirke. Sognepræst Frede Haubro: Nye ideer til børne- og ungdomsarbejdet. Valgmenighedspræst Karen Marie Ravn: Kjellerup og Omegns Valgmenighed gennem 75 år. Formanden for Kjellerup og Omegns Valgmenighed, Knud Primdal: Hvad er en valgmenighed? Niels Thure Krarup: Rostock og Numan. Biskop Georg S. Geil: En ståtelig bog. Biskop Georg S. Geil: Stiftet rundt.
- Viborg bybilleder – om byen og dens bygninger. 1992. 99 s. ill. En guide til det synlige Viborg – byens gader, pladser og bygninger.
- Viborgs historie skridt for skridt – på byvandring i det ældste Viborg. Udg. af Viborg Turistbureau. Tekst: Jesper Overgaard. Illustrationer: Birte Mølgaard. 1992. 26 s. ill.
- Viborg Postkontor. 28 s. ill. Udg. af Post- og Televesenets Bygningstjeneste 1993. Udarbejdet af AK83 Konsulenter A/S ved Kell Elgstrøm. Sagsmedarbejdere: arkitekterne Susan Madsen og Lise Palm.
- Vorde kirke. Illustreret folder udg. af Vorde menighedsråd. Tekst: Morten Øllgaard, tegninger og tilrettelæggelse: Johannes Bæch, grundplan: Poul Brøgger.

Regnskab for året 1992

Årbogsvirksomhed

Indtægter	Bogsalg	kr. 4.143,80	
	Tilskud/DLF	– 5.300,00	
	Annoncer 1991	– 2.684,00	
	Moms	– 2.574,00	
	Indtægter ialt		kr. 14.701,80
Udgifter	Trykning 1991	kr. 39.396,24	
	Honorarer 1991	– 975,00	
	1992	– 1.780,00	
	Porto & fors.	– 3.531,50	
	Moms	– 1.038,00	
	Udgifter ialt		kr. 46.720,74
Årsresultat			kr. 32.018,94
Tilgodehav.	Moms 1992	– 2.891,00	
	Annoncer 1992	– 4.325,00	kr. 7.216,00
Skyldige bel.	Trykning 1992	kr. 36.618,75	
	Moms 1992	– 225,00	kr. 36.843,75

Samfundets samlede virksomhed

Indtægter	Medl.kont. 1990	kr. 292,00	
	1991	– 25.004,25	
	1992	– 19.533,50	
	Tilskud/kommunen	– 10.600,00	
	Renter bank	– 1.013,73	
	girobank	– 109,33	
	Indtægter ialt		kr. 56.552,81
Udgifter	Porto	kr. 2.811,50	
	Administration	– 826,75	
	Annoncer	– 1.021,00	
	Kontingenter	– 1.463,00	
	Gaver	– 602,75	
	Møder og lokaler	– 3.184,00	

	Undersk./udflugt	–	1.587,50	
	Foredragsholdere	–	<u>1.875,00</u>	
	Udgifter ialt			kr. 13.371,00
	Årbogens årsresultat			– <u>32.018,94</u>
	Samlede udgifter			kr. 45.389,94
Årsresultat				kr. 11.162,87
Aktiver	Indestående 31/12 1992			
	bank	kr.	145.161,17	
	girobank	–	18.518,10	
	kontant	–	<u>2.729,75</u>	kr. 35.409,02
	Udgiverkonto			– 25.000,00
	Tilgodeh. årbogen			– 7.216,00
	Tilgodeh. kontingenter 1992			– <u>17.254,00</u>
				kr. 84.879,02
Passiver	Skyldig for årbogen			kr. 36.843,75
	Formue			– <u>48.035,27</u>
				kr. 84.879,02

Viborg, d. 7. februar 1993

Ingvar Musaeus
kasserer

Undertegnede revisorer har dags dato revideret regnskabet for 1992 og fundet kasse-, giro- og bankbeholdning til stede.

Viborg, d. 11. februar 1993

Anton Blaabjerg *J. V. Lund*

Lokalhistoriske arkiver

BJERRINGBRO LOKALHISTORISKE ARKIV

Bjerringbro bibliotek, Realskolevej 12.

Tlf. 86 68 38 33.

Åbent: torsdag og torsdag 16-18.

Leder: Hans Jørgen Hansen, Kirkevej 9, Gullev, 8850 Bjerringbro.

Æ FJANDBOARKIV

Iglsøvej 5, Stoholm.

Tlf. 97 54 17 33 – 405.

Åbent: tirsdag 15-17.

Leder: Niels Hauge, 7800 Stoholm.

KLEJTRUP LOKALHISTORISKE ARKIV

Klejtrup skole.

Åbent: 2. og 4. tirsdag 14.30-16.30.

Leder: Villy Jensen, Teglmærken 48, 8800 Viborg.

Tlf. 86 62 21 54.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HVORSLEV KOMMUNE

Skraavej 6, Hvorslev, 8860 Ulstrup.

Tlf. 86 46 44 33.

Åbent: 1/10-30/4 onsdag 15.30-17.30 eller efter aftale.

Leder: Thorkild Simonsen, Møllevej 13, 8881 Thorsø. Tlf. 86 96 64 71.

LOKALHISTORISK ARKIV

Østergade 23, 7470 Karup J.

Tlf. 97 10 21 37.

Åbent: mandag 17-19 og torsdag 16.30-19.30.

Leder: Inger Merstrand/E. Nielsen.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KJELLERUP KOMMUNE

Blicheregnens Museum, Blichersvej 30, Thorning, 8620 Kjellerup.

Tlf. 86 88 08 77.

Åbent: Tirsdag og torsdag 13-17 samt efter aftale.

Leder: museumsleder Hans Kruse.

TJELE KOMMUNE, LOKALHISTORISK ARKIV

Søgården, Vingevej 12, Ørum Sønderlyng.

Tlf. 86 45 12 77.

Åbent: torsdag 14-17.

Leder: Erik Esbensen, Høegsparken, Høegsvej 32 C, 8834 Hammerhøj.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR VIBORG KOMMUNE

Stiftsmuseet, Hjultorvet, 8800 Viborg.

Tlf. 86 62 30 66.

Åbent: mandag-fredag 14-17, onsdag tillige 10-12.

Leder: Henrik Gjøde Nielsen, kst.

LOKALHISATORISK ARKIV, AALESTRUP

»Knabergaarden«, Borgergade 8B, 9620 Aalestrup.

Tlf. 98 64 12 86.

Åbent: mandag 18-21, 1/10-1/4 tillige onsdag 15-18.

Leder: P. Gade, Vestergade 66, Aalestrup.

MØLDRUP KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIVER

Kommunekontoret, Nørregade 15, 9632 Møldrup.

Tlf. 86 69 12 00.

Åbent: torsdag 14-17.30.

Leder: Lydia Kristensen.

SALLINGSUND LOKALHISTORISKE ARKIV

Durupvej 9a, Glyngøre, 7870 Roslev.

Tlf. 97 57 13 08.

Åbent: 1. og 3. torsdag i md. i per. sep.-maj 19-21.

Leder: Ib Nikolaisen, Fredensgade 14, 7870 Roslev.

SKIVE BYHISTORISKE ARKIV

Østerbro 9a, 7800 Skive.

Tlf. 97 52 81 22.

Åbent: mandag-fredag 9-16.

Leder: Niels Mortensen.

SPØTTRUP LOKALHISTORISKE ARKIV

Spøttrup bibliotek, Ålbækvej 18, Lihme, 7860 Spøttrup.

Tlf. 97 56 00 81.

Åbent: 2. og 4. tirsdag i md. 19-22.

Leder: Ib Svenningsen.

SUNDSØRE LOKALHISTORISKE ARKIV

Flourtrupvej 7, Selde Ældrehjem.

Tlf. 97 59 61 01.

Åbent: onsdag 13-17 og efter aftale.

Leder: Knud E. Jakobsen, Risumvej 3, Risum, 7880 Roslev. Tlf. 97 59 51 61.

Jørgen Laursen ^{a/s}
AUTORISERET GM-FORHANDLER

INDUSTRIVEJ 8 · 8800 VIBORG · 86 62 56 11

Unibank

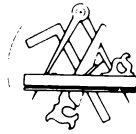

Hansen & Nielsen

INVENTAR- &
BYGNINGSSNEDKERI

Absalonsvej 9 . 8800 Viborg
TOTALENTREPRISER
- alt isoleringsarbejde udføres

86 62 17 11

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Livøvej 1, 8800 Viborg Tlf. 86 62 40 33*

Fotosats Reproduktion Offset

*ih, de er
så flinke - hos*

FONA

NØRHAVEN BOGTRYKKERI A/S

Hvis problemet er penge...

Bikuben

-vi finder en løsning

byens tryk 1/5
LIVØVEJ 7
TELEFON 86 61 05 88
8800 VIBORG

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD

*Viborg amts
største dagblad*

DEN DANSKE BANK

J. N. KJÆRSGAARDS TØMMERHANDEL

VIBORG

VIBORG BLIKKENSLAGERI

Westergaard & Bak

Telefon 86 62 62 47

PAN BUS LINIER

Vesterbrogade 16

Viborg

Tlf. 86 62 58 77*

*Personlig rådgivning
ind i . . .*

SCHOUS BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

Tlf. 86 62 42 66

GALSGAARDS FARVEHANDEL

Gravene 18

Viborg

Tlf. 86 62 02 69

kjaer's
boghandel &
antikvariat

Sct. Mathiasgade 29
8800 Viborg
Tlf. 86 61 39 00 & 86 61 36 35

Antikvarietet:
Skovgaardsvej 5
8800 Viborg
Tlf. 86 61 12 18

VIBORG REJSEBUREAU APS

Dumpen 23

Tlf. 86 62 43 11*

Viborg

Hjemstavns museet

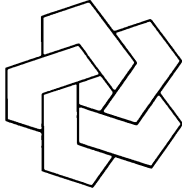
E BINDSTOUW

I LYSGAARD

11 km fra Viborg

Blichervej 40 – 8800 Viborg
Telefon 86 66 75 79

MB Revision

Statsautoriserede Revisorer

Hjørring, Aalborg, Hobro, Hadsund
Århus, Viborg, København

Mortensen & Beierholm

Ringvejen, 8800 Viborg

Telefon 86 61 18 11, Telefax 86 62 88 32

Internationalt Hodgson Landau Brands

Tøjet får vi i

Støt indsamlingen

til

Red Barnet

*

Svaneapoteket

Viborg

*

Løveapoteket

Viborg

*

Sct. Mathias Apotek

Viborg

**FARVELAND
BYGGEMARKED
INDUSTRIAFD.**

ANDERS PETERSEN
Farvervej 7
Vestervangsvej 18
8800 Viborg
Telefon 86 62 12 66

JACOBI

Ringvejen – Viborg

Telefon 86 62 40 00

Historisk Samfund for Viborg Amt

er oprettet 1928 og har til formål:

»at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysning om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens liv og færden i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder.«

Formålet søges fremmet »dels ved udgivelse af en årbog med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på dertil egnede steder i amtet med foredrag af historisk indhold og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af historiske arbejder vedrørende egnen osv.«

Samfundet har gennem årene udover årbøgerne kunnet tilstille sine medlemmer en række vægtige særpublikationer, senest de smukke og efterspurgte bøger *Billeder af Viborg amts forhistorie*, *Fæstebonde i Nørre Tulstrup* *Christen Andersens Dagbog*, *Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839*, *Viborgs brand 1726*, *Chr. Jacobsen: Gudenå og Håndværk og købstadsliv*.

Kontingent er p.t. 85,00 kr. årligt, der betales ved modtagelsen af årbogen.

Medlemmerne kan til favorpris erhverve ældre årgange og en række andre publikationer.

Indmeldelser modtages af fru Else Hansen, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg, telefon 86 62 44 88, eller af bestyrelsens medlemmer.